ВИДАВНИЦТВО ГРАМОТА

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Олександр АВРАМЕНКО
Зара ТИЩЕНКО

УКРАЇНСЬКА мова

7

ЧАСТИНИ МОВИ (МОРФОЛОГІЯ)

Самостійні частини мови

Частина мови	Позначення	Питання	Приклади
Іменник	ім'я людини, найменування предмета чи явища	*хто? що?*	*Катерина, телефон, вітер*
Прикметник	прикмета когось або чогось	*який? чий?*	*щасливий, Максимів*
Числівник	число або порядок при лічбі	*скільки? котрий?*	*п'ять, сімнадцятий*
Займенник	замість іменника, прикметника або числівника	*хто? що? який? чий? скільки? котрий?*	*ти, дещо, цей, мій, жоден, котрий*
Дієслово:			
• неозначена форма (інфінітив)	дія або стан предмета без указівки на число, особу, час, спосіб	*що робити? що зробити?*	*співати, проспівати*
• особова форма	дія або стан предмета	*що роблю? що робив? що робитимуть?*	*співаю, співав, співатимуть*
• безособові дієслова та форми на ***-но, -то***	дія або стан безвідносно до виконавця	*що відбувається? що зроблено?*	*світає, проспівано, вимито*
• дієприкметник	ознака предмета за дією або станом	*який? яка? яке? які?*	*проспівана, виспівані*
• дієприслівник	додаткова дія або стан	*що роблячи? що зробивши?*	*співаючи, проспівавши*
Прислівник	виражає ознаку дії, ознаку іншої ознаки, указує на обставини події	*як? де? коли? з якої причини? з якою метою?*	*те́пло, хтозна-де, сьогодні, спросоння, навмисне*

Службові частини мови

Прийменник	службове слово, що стоїть при іменнику або при займеннику	*прочитати **в** книжці, іти **назустріч** татові, ліки **проти** грипу*
Сполучник	службове слово, що сполучає однорідні члени або частини складного речення	***Якщо** хочеш здоров'я мати, мусиш рано вставати, **а** звечора лягати.*
Частка	службове слово, що утворює форми слів, надає певного відтінку слову чи реченню	*прийшла **б**, **нехай** зателефонує, **тільки** ти*

Особлива частина мови

Вигук	слова, які вигукують	*Ой! Ого! Няв! Слава! Боже мій! Добраніч!*

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ (СИНТАКСИС)

Головні члени речення

Підмет	Присудок
хто? що?	*що робить підмет? який підмет є? що відбувається?*
***Верби** схилилися до води. **Три верби** схилилося до води.*	*Сонце **сідає** за гори. Сонце **починає сідати** за гори. Син **став дорослим**. Надворі **сонячно**.*

Другорядні члени речення

Означення	Додаток	Обставина
який? чий? котрий?	*кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?*	*як? де? коли? куди? звідки? з якої причини? за якої умови? незважаючи на що?*
*У **чужий** черевик ноги не сунь* (нар. тв.).	***Без букв** і **граматики** не навчитися математики* (нар. тв.).	*Берися **дружно** — не буде **сутужно*** (нар. тв.).

ЧЕРГУВАННЯ *у–в, і–й*

у, і	
між приголосними	*в**и**н у **д**омі, бра**т** у**м**ивається; си**н** і **м**ати, до**щ** і**д**е*
у перед ***в, ф, кв, тв, льв, хв*** і под. ***і*** перед ***й, я, ю, є, ї***	*він у **в**агоні, вона у **в**агоні, сестра у **Льв**ові; ї**ї** і **й**ого, Одеса і **Я**лта, лисиця і **ї**жак*
і після ***й, ї, я, ю, є***	*синій і зелений, Марія і Денис*
на початку речення перед приголосним	*У **л**ісі вологo. І**д**е дощ.*
після паузи (після розділового знака) перед приголосним	*У **п**олі**,** у **л**ісі вологo: і**д**е дощ.*
в, й	
між голосними	*риб**а** в **а**кваріумі, річк**и** й **о**зера*
між голосним і приголосним	*тепл**о** в **т**равні, річк**и** й **м**оря*

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ
ПРАПОР УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ
ГЕРБ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запанує́м і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Олександр Авраменко, Зара Тищенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
«ГРАМОТА»
2024

УДК 811.161.2(075.3)
А21

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 05. 02. 2024 № 124)

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Автори підручника:
Олександр Авраменко — § 1–47;
Зара Тищенко — § 48–94.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

 — спостереження;

 — творче завдання;

 — ключ-відповідь;

 — робота в парах;

 — робота в групах;

 — культура слова;

— словник;

 — домашнє завдання.

Авраменко О.
А21 Українська мова : підруч. для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Зара Тищенко. — Київ : Грамота, 2024. — 216 с. : іл.

ISBN 978-966-349-979-6

У підручнику подано матеріали для повторення та узагальнення вивченого в попередніх класах, а також розділи «Морфологія. Орфографія» і «Узагальнення та систематизація вивченого» (за Модельною навчальною програмою «Українська мова. 7–9 класи: для закладів загальної середньої освіти»; *авт. колектив:* О. В. Заболотний, В. В. Заболотний, В. П. Лавринчук, К. В. Плівачук, Т. Д. Попова).

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-349-979-6

© Авраменко О. М., Тищенко З. Р., 2024
© Видавництво «Грамота», 2024

Дорогі семикласники й семикласниці!

Цього навчального року ви продовжите вивчати частини мови та їхні особливості, розвивати усне й писемне мовлення, виробляти навички грамотного письма, удосконалювати вміння сприймати інформацію на слух. Щоб успішно засвоїти курс української мови за 7-й клас, ми підготували для вас систему вправ, завдань у тестовій формі, ігор, ребусів і кросвордів. Важливо опрацьовувати підручниковий матеріал уважно, ретельно, старанно — і тоді успіх не забариться.

Ви вивчаєте українську мову передусім для того, щоб уміти послуговуватися її ресурсами в реальному житті: у побуті, у родині, на майбутній роботі. Через недостатній рівень володіння мовою в людини можуть виникати різні труднощі та непорозуміння. І тут важливо все: і наголос, і вимова звуків, і добір слів під час спілкування, і вміння правильно вибрати граматичну форму слова, і мовний стиль, і багато іншого. А й справді, неправильно наголосили слово — і промах! Скажімо, речення *«Така свіжа білизна!»* можна зрозуміти / прочитати по-різному: *«Така свіжа білизна́!»* і *«Така свіжа біли́зна!»* У першому вислові оповідач захоплюється свіжістю білих просторів унаслідок випадання снігу *(білизна́)*, а в другому — свіжістю випраної і висушеної на морозі постелі *(біли́зна)*. Те саме з граматичними формами: у реченні *«Дорогий Віталіє, вітаю тебе з днем народження!»* хлопця привітали, звернувшись до нього як до дівчини через незнання граматичних норм літературної мови, адже в кличному відмінку чоловічі імена з основою на м'який приголосний мають закінчення ***-ю*** *(Віталій — Віталію, Сергій — Сергію)*, а жіночі — ***-є*** *(Віталія — Віталіє, Марія — Маріє)*. І таких прикладів прикрих помилок, які трапляються в мовленні людей, можна навести багато.

Усі, хто опанує норми української літературної мови, можуть стати в майбутньому успішними людьми. Влучне й переконливе слово допоможе в роботі, дотепне — згуртує навколо вас друзів, ніжне слово зігріє родину. Тож бажаємо цікавої подорожі сторінками нашого підручника. Хай мовні знання, здобуті в 7-му класі, збагатять вас і допоможуть у різних життєвих ситуаціях.

З повагою — автори

ВСТУП
Мова — нетлінний скарб кожного народу

§ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА НАС ЄДНАЄ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

Ейфелева вежа французька мова … — столиця Франції.	Сполучені Штати Америки грошова одиниця — … англійська мова	… мова Вінниця вареники

А. Які слова пропущено в колонках?

Б. За якими ознаками ви визначили мову в третій колонці?

Українська мова — державна мова України, один із її державних символів.

Українська мова — один із найважливіших чинників існування держави. Л. Костенко так висловилася про загрозу втрати державності: «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову».

Українська мова є засобом єднання, згуртування українського народу.

2. Увідповідніть кожний текст із наведеними вище твердженнями.

СУСПІЛЬНЕ | НОВИНИ

І. Ужгородка Андрея народилася та виросла в сім'ї угорців. Жінка розповідає: «На роботі я послуговуюся державною мовою, з дитиною вдома — лише угорською, із чоловіком — українською. Наразі дитина знає угорську, українську та вчить англійську».

Світлана Сурован навчає учнів словацької мови: «В Ужгороді викладаю понад десять років. Упродовж тижня я в Ужгороді, а на вихідних їжджу додому до Словаччини, там моя родина».

Тамільську мову вважає рідною Харі Крішнан. Він народився в Південній Індії, але нині живе в Україні. Чоловік каже: «Коли я навчався в Ужгородському університеті, було багато українців. Мені це допомогло вивчити солов'їну» *(із сайту «Суспільне: новини»)*.

ВІКІПЕДІЯ
Вільна енциклопедія

Хронологія утисків української мови

ІІ. 2022 р. — на території громад Донецької та Луганської областей, які щойно були окуповані російськими військами, упроваджено русифікацію закладів освіти з усуненням викладання української мови, української літератури й історії України…

2023 р. — на тимчасово окупованих територіях росіяни вилучають українські книжки з фондів загальних і шкільних бібліотек і спалюють їх у котельнях *(з інтернету)*.

III. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України *(стаття 10, Конституція України)*.

3. Прочитайте деформований текст і виконайте завдання.

Цього птаха знають у всіх куточках України. А любить його народ за те, що він пр..носить щастя. Але всі ці назви мають загальнонародний відповідн..к — л..лека. На заході — боцюн, бузьок; у центральній частині — бусел; на півночі — гайстер. Не всюди його наз..вають однаково.

А. Відновіть текст, розставивши речення в правильній послідовності. Запишіть, уставляючи пропущені букви.

Б. Згадайте, що таке *діалектизми*. Знайдіть їх у тексті й підкресліть.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Критерій краси й багатства мови	***Приклади***
1 милозвучність	**А** небокрай, обрій, виднокруг, горизонт
2 багатозначність слів	**Б** риба в акваріумі, брат у Феодосії
3 багатство синонімів	**В** скажи батьку / батькові; дорогий Олегу / Олеже!
4 різноманітність граматичних засобів	**Г** як сніг на голову; на безлюдді й Хома — чоловік
	Д Азовське море, море сміху

5. Опишіть юнака за планом *(п'ять–сім речень; письмово)*.

План

1. Хто зображений на світлині.
2. Опис одягу: кольори, тканина, фасон, орнамент.
3. Враження від образу.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

украї́нський **по-украї́нськи** **украї́нці**

7. Прочитайте слова та виконайте завдання.

Барліг, урльоп, озима, глід, дебелий, легінь, архів, надво́рі, андрути, сарака.

А. Запишіть слова у дві колонки: 1) загальнонародні; 2) діалектні.

З перших букв виписаних слів складіть чоловічі імена.

Б. З'ясуйте значення діалектних слів *(усно)*.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 2 МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ

1. Прочитайте діалог «У громадському транспорті» та виконайте завдання.

— Жінко в червоній сукні, ви виходите на наступній зупинці?
— Ні, проходьте, будь ласка.

А. Хто з пасажирів порушив етикет?

Б. Чи потрібно наголошувати на статі, віці й одязі незнайомої людини?

Етикетні формули		
вітання	**прощання**	**вибачення**
Доброго ранку! Добрий день! Добри́день! Добрий вечір! Добри́вечір! Привіт! Салют! Вітаю! Моє вам шанування! Скільки літ!	До побачення! Прощайте! На все добре! До нових зустрічей! До зустрічі! Усього найкращого! До завтра! Бувайте здорові! Добраніч! Прощай! Бувай! Дозвольте відкланятися!	Просимо / прошу вибачити! Просимо / прошу вибачення! Вибачте! Пробачте! Даруйте! Перепрошую!
удячність	**прохання**	**співчуття**
Висловлюємо вдячність! Ми дуже вдячні! Глибоко вдячні! Вельми вдячні! Спасибі! Дякую! Щиро дякую! Велика подяка! Красно дякую!	Просимо... Дозвольте... Будь ласка! Будьте ласкаві! Якщо вам не важко... Будь ласкава / ласкавий! Прошу уклінно! Дуже прошу! Якщо твоя ласка!	Прийміть мої співчуття! Співчуваю! Шкода! Мені дуже шкода! Чим я можу вам допомогти?

2. Прочитавши текст, випишіть із нього лише нормативні етикетні формули.

ДОБРИЙ ДЕНЬ ЧИ *ДОБРОГО ДНЯ?*

Форми вітання та прощання належать до фразеологічних одиниць. Вони давно усталилися в українській мові, і їх не треба модернізувати без потреби. Досить часто чуємо неправильні з погляду української граматики форми вітання та прощання в розмовному мовленні й засобах масової інформації: «Добрий ранок!»; «Доброго дня, шановна редакціє!»; «Доброго вечора, шановні телеглядачі»; «Доброї (спокійної, навіть гарної) ночі, дорогі діти!» В українській літературній мові усталилися такі форми: ***«Доброго ранку!»; «Добрий день! (Добри́день!)»; «Добрий вечір! (Добри́вечір!)»; «На добра́ніч! Добраніч!»*** *(за О. Пономаревим).*

3. Прочитайте та перекажіть текст *(усно)*.

ВИХОДИТЬ, ЩО ВИБАЧАТИСЯ НЕ МОЖНА?

Вибачаюся — це дослівний переклад російського *извиняюсь*. Слово *вибачаюся* «має у своєму складі колишній займенник *ся*, що походить від *себе*»: *умивати + себе (ся) = умиватися; одягати + себе (ся) = одягатися*. Отже, людина, кажучи *вибачаюся*, ніби вибачає саму себе. Треба казати: ***вибачте мені*** *(за І. Огієнком)*.

Зауважте!

Займенник ***Ви*** у звертаннях до однієї людини пишемо з великої букви в листах і документах, щоб висловити до неї свою повагу. Якщо займенник ***ви*** позначає двох або більше осіб, то його завжди пишемо з малої букви.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилкову етикетну формулу записано у варіанті

А Пробачте, я не хотів вас образити!
Б Вибачаюсь, дорогий друже!
В Перепрошую, дозвольте пройти!
Г Даруйте! Яке сьогодні число?

2. НЕБАЖАНУ етикетну формулу записано у варіанті

А Доброго ранку! **Б** Доброго дня! **В** До побачення! **Г** Добраніч!

3. Прочитайте текст листівки.

Орфографічну помилку допущено в рядку

А першому
Б другому
В третьому
Г четвертому

1. Шановні Світлано Юріївно й Павле Ігорьовичу!
2. Вітаю Вас із річницею подружнього життя.
3. Міцного здоров'я, достатку, родинного щастя!
4. З повагою — Людмила Іванівна Гордійчук

5. Складіть і розіграйте короткий діалог за однією із ситуацій. Використайте не менше чотирьох етикетних формул.

• З'ясуйте в перехожого, як пройти / проїхати до драматичного театру. • Замовте в кав'ярні напій і тістечко. • Купіть у книгарні пригодницький роман. • Розкажіть лікарю про свою недугу.

6. Запам'ятайте колоритні вислови. Поясніть.

• *Зі «спасибі» шапки не зшиєш.* • *Слово чемне кожному приємне.*

7. Відредагуйте речення та запишіть їх.

1. Доброго дня! Сьогодні будемо вивчати основні способи словотворення. 2. Молодий чоловіче в картатому піджаку, у черзі я буду за вами. 3. Вибачаюсь, але не зможу вам допомогти. 4. Шановні батьки, запрошуємо Вас на святковий вечір. 5. Жіночко, підкажіть, яким тролейбусом можна дістатися оперного театру?

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 3 СЛОВОТВІР

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

мавпа	мавпеня
тигр	тигриця
слон	слоник

А. Слова якої колонки похідні?

Б. За допомогою чого їх утворено?

2. Доберіть до кожного способу словотворення по два приклади *(усно)*.

Спосіб словотворення	Приклади
суфіксальний	… , …
префіксальний	… , …
префіксально-суфіксальний	… , …
безафіксний	… , …
складання основ	… , …
абревіація	… , …

Приклади: випуск, НЛО, шоколадний, безмежний, присідати, США, фотомонтаж, блакить, теплохід, змагання, прихвостень, змалювати.

3. Утворіть і запишіть назви людей за певною ознакою *(за зразком)*.

Зразок. Перука + ***-ар*** = перукар.

Суфікси: ***-ар, -яр, -як, -ець, -ість, -ир, -ник, -ит.***

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Утворіть фемінітиви — назви професій жіночого роду.

Твірна основа	*Суфікс*
1 лікар	**А** *-иц (я)*
2 поет	**Б** *-к (а)*
3 педагог	**В** *-ин (я)*
4 верстальник	**Г** *-их (а)*
	Д *-ес (а)*

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Коли з очей зникли кастильські береги, Колумб **перейшов** із містка, що на носі корабля, до корми, де на верхній палубі розташовані адміральські апартаменти. Тіснота була неймовірна: трюм і всі вільні місця на палубі заставлені дежами із сухарями, горохом, солониною та **питною** водою. Під каютами Колумба, у спеціальному приміщенні, було корабельне майно: мотузки, блоки, тканини для вітрил, якорі. Помешкання **мореплавця** складалося з двох приміщень — меншого, де було лише ліжко та **невеличкий** комод, і більшого — кабінету. Майже весь кабінет займав дубовий стіл, завалений морськими картами й книжками *(В. Пащук)*.

А. Випишіть виділені слова. Розберіть їх за будовою і визначте спосіб творення.

Б. Повторно прочитайте текст і перекажіть його *(усно)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	***Правильно***
ознайомитися з прейскурантом цін	ознайомитися з прейскурантом
зустрітися в травні місяці	зустрітися в травні
підніматися сходами вгору	підніматися сходами

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Язик до Києва **дов..де**, а в Києві заблудить. 2. Гостре **словеч..ко** коле с..рдечко. 3. **Удар** забувають, а слово пам'ятають. 4. Думками за горами, а ділом — у **запіч..ку**. 5. **Ситий** голодному не товар..ш *(нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, уставивши, де потрібно, пропущені букви.

Б. Розберіть виділені слова за будовою та визначте їхній спосіб творення.

§ 4 ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Покладу більше добрив, щоб квіти швидше виростали й краще цвіли.
— Ні, Денисе, у цій справі важливо не передати куті меду.
— Яка кутя? Який мед? До Різдва ще пів року!

А. Який вислів Денис неправильно зрозумів? Чому?

Б. Що цей вислів означає?

2. Доберіть до кожного джерела виникнення фразеологізмів по два приклади *(усно)*. Знайдіть інформацію про їхнє походження та значення.

Джерело виникнення фразеологізмів	Приклади
Біблія	… , …
антична міфологія	… , …
українські звичаї, обряди, забобони	… , …
народна творчість	… , …
побутове мовлення	… , …
художня література	… , …

Приклади: прокрустове ложе; своя сорочка ближча до тіла; з одного тіста; бридке каченя; як засватаний; як із хреста знятий; дорогу перейти; як горохом об стінку; шлях на Голгофу; тихіше їдеш — далі будеш; послухали Лисичку і Щуку кинули у річку; дамоклів меч.

3. Перепишіть текст, уставивши, де потрібно, пропущені букви, і виконайте завдання.

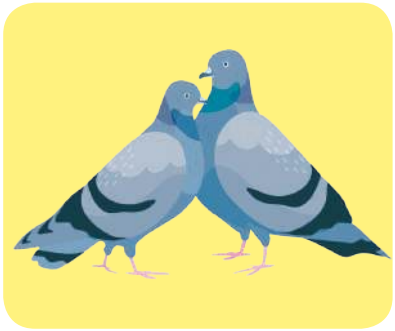

Ліси — безцін..ий дар природи. Це чудова лабораторія, гіган..ська фабрика цілющого повітря. Особливо корис..не повітря соснових лісів і дібров, які є найулюбленішими місцями туризму та відпочинку. Ліс — це й природна аптека, і скарбниця харчових, лікарс..ких, декоративних та інших рослин. Мед, зібран..ий із лісових рослин, має високі цілющі й смакові властивос..ті *(Ю. Єлін)*.

А. Знайдіть у другому й четвертому реченнях слова, ужиті в переносному значенні, підкресліть їх однією лінією.

Б. Випишіть слова іншомовного походження.

До речі... Розрізняйте *багатозначні слова* й *омоніми*. Поясніть відмінність між ними на прикладі ілюстрацій.

ПОЛЕ	ПАРА	ПАРА
		

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Синоніми записано у варіанті

А швидко, повільно
Б корисний, корисливий
В дошкульний, уїдливий
Г журитися, плакати

2. Багатозначне слово записано у варіанті

А три шляхи, три підлогу
Б точити воду, точити ножі
В рідна мати, мати авторитет
Г крило літака, пташине крило

3. Діалектні слова записано у варіанті

А чоло, перст **Б** козак, боярин **В** ґазда, бараболя **Г** колядка, щедрівка

5. Утворіть і запишіть пари слів так, щоб одне з них було вжито в прямому значенні, а друге — у переносному *(за зразком)*.

Зразок. Тонкий папір — тонкий натяк.

Тонкий, важкий, мертвий, гарячий, гострий, золотий, іти, бити, море.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Бити лихом об землю — не зважати на труднощі.
Бути на коні — мати успіх.
Брати бика за роги — діяти рішуче.

7. Напишіть повідомлення про важливість вибору майбутньої професії за покликанням *(п'ять–вісім речень)*. Використайте в тексті фразеологізми з вправи 6.

§ 5 МОРФОЛОГІЯ. ІМЕННИК

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Привіт, Віталіє, ти підеш сьогодні на плавання? — запитав Богдан.
— На жаль, ні, бо ми з батьками збираємося їхати за місто.

А. Хто бере участь у розмові: 1) двоє хлопців; 2) хлопець і дівчина; 3) дві дівчини?

Б. Поясніть свій вибір. За потреби скористайтеся матеріалом таблиці.

Кличний відмінок	
-у (-ю)	*-е (-є)*
чоловічі імена з основою на м'який приголосний: *Володя — Володю, Олексій — Олексію*	чоловічі імена з основою на твердий приголосний: *Іван — Іване, Павло — Павле*
пестливі форми жіночих імен: *Галю, Олю, Надю,* **АЛЕ:** *Катре, Насте*	жіночі імена з основою на м'який приголосний: *Марі[йа] — Маріє*

Жіночі та чоловічі імена на *-а* у формі кличного відмінка мають закінчення *-о*: *Галина — Галино, Ольга — Ольго, Микола — Миколо.*

2. Виконайте завдання з ключами.

І. Запишіть іменники в три колонки за родами: 1) ж. р.; 2) ч. р.; 3) с. р.

Ступінь, капучино, вермішель, істина, Енергодар, Осло, ваніль, суміш, Валентин, радіо, розсип, якість, нена́висть, юнга, орленя, гіпопотам, аерозоль, Конго, поле, айстра.

З перших букв виписаних слів складіть назви риб, що водяться в Дніпрі.

ІІ. Випишіть ті іменники, які вживаємо тільки в множині.

Народи, м'ячі, ведмеді, Чернівці, міста, ягнята, уламки, літери, Альпи, крісла, відчуття, парфуми, змагання, параграфи, лестощі, медузи, шоколадки, ясна, горіхи, поради.

З перших букв виписаних слів складіть назву птаха, що живе в плавнях Дніпра.

3. Випишіть іменники та визначте відмінок, число й рід *(за зразком)*.

Зразок. Біда — Н. в., одн., ж. р.

1. Біда вівцям, де вовк пастухом. 2. Дмись, не дмись — волом не будеш. 3. З телячим хвостом у вовки не сунься. 4. Коня кують, а жаба й собі ногу підставляє. 5. Посади свиню за стіл, то вона й ноги на стіл *(нар. тв.)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Закінчення ***-а*** у формі родового відмінка однини мають усі слова варіанта

А долар.. , кілóметр.. , вітр..
Б трикутник.. , дуб.. , екран..
В банан.. , футбол.. , диван..
Г кілограм.. , ноутбук.. , сн..

2. Помилку допущено в рядку

А Дорога Олю, вітаю тебе з днем народження!
Б Шановний Сергію Івановичу, запрошуємо Вас на творчий вечір.
В Рідна моя сестричко, сподіваюся, що незабаром побачимося.
Г Інно й Павле, чекаємо вас улітку в сонячній Одесі.

3. Лише незмінювані іменники записано у варіанті

А какаду, Тбілісі, метро, пальто
Б рандеву, лото, Африка, амплуа
В пінгвін, рагу, лáте, конферансьє
Г кредо, шимпанзе, місіс, Баку

Зауважте!

Рід незмінюваних іменників іншомовного походження визначаємо за їхнім значенням. Назви осіб чоловічої статі *(мачо, денді)*, професій *(аташе, рефері)* і тварин *(шимпанзе, поні)* належать до чоловічого роду. Назви неістот *(купе, таксі)* — до середнього роду. У власних географічних назвах рід визначаємо за загальною назвою: *повновода Хуанхе* (річка), *екзотичний Борнео* (острів), *сонячне Баку* (місто).

5. Доберіть до назви кожного товару, що на вітрині, прикметник, який його характеризує. Прорекламуйте кожний товар, використавши утворені словосполучення *(усно, за зразком)*.

Зразок. Найсмачніше лате саме в нашій кав'ярні!

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

лáте **кілóметр** **ненáвисть**

7. Прочитайте текст. Випишіть із нього іменники, визначте відмінок, число й рід *(за зразком)*.

Зразок. Весна — Н. в., одн., ж. р.

Надворі весна, дзюрчать полями численні струмочки. На своєму шляху вони повняться силою і досягають річки, вливаються в неї бурхливими потоками. Напоєна надмір річка шаленіє, люто б'є в береги. Земля осідає на дно, і річка замулюється, міліє *(П. Утевська)*.

§ 6 СТИЛІ МОВЛЕННЯ. ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ

1. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

Та роса уранці Сяє на траві. Мов разки намиста, Іскорки живі *(П. Ребро)*.	Росá — дрібні краплі води, що утворилися на поверхні Землі та предметах у результаті конденсації за умови охолодження при нічному ефективному випромінюванні *(з інтернету)*.

А. Який текст написано в науковому стилі, а який — у художньому?

Б. Доведіть свій вибір, скориставшись матеріалом таблиці.

Стиль	Сфера вживання	Мета висловлювання	Основні жанри	Основні ознаки
Науковий	наука, техніка, освіта	опис явищ, повідомлення про наукові дослідження	наукова стаття, дисертація, доповідь	наукові терміни, точність, логічність, послідовність викладу
Офіційно-діловий	дипломатія, адміністративні відносини, судочинство	регулювання ділових стосунків	закони, ділові папери й інші документи	канцеляризми, реквізити, точність, слова в прямому значенні, відсутність емоційності
Публіцистичний	суспільне життя, ЗМІ	вплив на людей, формування громадської думки	стаття в ЗМІ, виступи на мітингах, зборах	суспільно-політична лексика, риторичні фігури, емоційність, закличність, оцінний тон мовлення
Художній	художня література	вплив на почуття, висловлення думок за допомогою художніх засобів	повість, роман, ліричний вірш, пісня	художні засоби, слова в переносному значенні, емоційність, образність
Розмовний	побут	спілкування з рідними та знайомими	бесіди на побутові теми, приватне листування	неповні речення, вигуки, емоційність, просторіччя, невимушеність, діалогічність

2. Прочитайте речення та визначте їхній стиль. Доведіть свій вибір, використовуючи відомості з таблиці *(усно)*.

1. Чуваче, я зависаю в компі по дві-три години — і нічого! *(з інтернету)*. 2. Довідку видано для подання до Шевченківської районної державної адміністрації м. Києва *(з підручника)*. 3. Яйце розіб'є, білком помаже, на дерев'яну лопату — та в піч, і тріскотітиме іскрами сажа — мініатюрна зоряна ніч *(І. Драч)*. 4. Сири́й конденса́т — продукт сепарації вільного газу, що складається за стандартних умов із суміші рідких вуглеводнів, у яких розчинено певну кількість газоподібних вуглеводнів *(з інтернету)*. 5. Екологічний стан столиці України вже переріс поняття «проблема»; якщо він і не дотягнув до поняття «катастрофа», то це лише питання часу *(А. Фурса)*.

Публіцисти́чний стиль мо́влення — стиль засобів масової інформації: газет, журналів, інформаційних сайтів, радіо, телебачення. Ним послуговуються для формування громадської думки й обговорення суспільно-політичних питань.

У публіцистичному стилі широко використовують:

- суспільно-політичну лексику *(розвиток економіки, екологічні проблеми, політичне рішення, суспільство, електорат, громадськість)*;
- емоційно забарвлені слова, фразеологізми;
- риторичні звертання та оклики.

У текстах цього стилю думки викладають чітко й логічно з метою переконання слухачів / читачів. Тон мовлення оцінний, пристрасний.

3. Прочитавши текст, визначте ознаки публіцистичного стилю *(усно)*.

Ви живете у великому місті? Вас утомили нескінченні потоки авто та перехожих? Як відновити сили й позбутися втоми? Вихід є! Удихніть повітря на повні груди, насолодіться природою чи просто послухайте спів птахів. Ви можете це зробити, не виїжджаючи зі Львова.

Сорок парків, скверів, лісів і садів є в межах Львівської об'єднаної територіальної громади. Це ціла мережа зелених зон, де збереглися цікаві рослини, унікальні ландшафти. Тут є природні озера, де живуть качки й навіть черепахи. Столітні історії парків і водойм оповиті легендами: тут відпочивали цісарі та проводили найбільші ярмарки старої Європи *(І. Ковалик)*.

4. Напишіть текст у публіцистичному стилі на тему «Чому змалку треба дбати про культуру харчування» *(п'ять–вісім речень)*. Використайте ключові слова.

Ключові слова: здоров'я, краса, фастфуд, корисний, шкідливий, ожиріння, хвороба серця.

5. Знайдіть у газеті або журналі текст публіцистичного стилю. Випишіть невеликий фрагмент *(чотири-п'ять речень)*. Доведіть, що цей текст має ознаки публіцистичного стилю *(усно)*.

§ 7 МОРФОЛОГІЯ. ПРИКМЕТНИК

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

фруктовий овочевий чаювати кавовий	цитрусовий вітамінний солодкий аромат	десятий смачний свіжий сирий

А. Знайдіть у кожній колонці «зайве» слово.

Б. За якою ознакою ви зробили вибір?

2. Пригадайте групи прикметників за значенням і запишіть їх у три колонки: 1) якісні; 2) відносні; 3) присвійні.

Гучний, ялтинський, больовий, мамин, рідний, онуків, упертий, лісовий, редакторів, Еммин, український, швидкий, королівський, лисячий, ароматний, Янин, олов'яний.

З перших букв записаних слів складіть назви фруктів, які вирощують в Україні.

Зауважте!

1. Не утворюємо ступенів порівняння від прикметників із префіксами та суфіксами, а також від тих, що означають абсолютну ознаку: ***предобрий, ультрасучасний; білявий, дрібненький; глухий, босий.***

2. Помилковими є форми типу *самий смачний* ***(найсмачніший)***, *дорожчий золота* ***(дорожчий за золото)***, *більш цікавіший* (***більш цікавий*** або ***цікавіший***).

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Майже всі цитрусові — вічнозелені рослини. Є види, озброєні колючками. Найцікавішою їхньою властивістю є те, що одне зернятко може прорости одним-двома, а іноді десятьма–дванадцятьма паростками. Якщо не розсадити паростків, то виросте одна, сильніша рослина, а інші загинуть. Плоди деяких цитрусових іноді не опадають по півтора–два з половиною роки. Як правило, ні лимон, ні апельсин не опадають на першому році життя. Якщо їх не зрізати, то, провисівши до зими пожовклими, навесні вони знову починають зеленіти *(С. Приходько)*.

А. Знайдіть і випишіть якісні прикметники.

Б. Визначте й надпишіть ступінь порівняння кожного виписаного прикметника — вищий, найвищий.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Форми ступенів порівняння можна утворити від усіх прикметників варіанта

А суворий, низький, київський
Б упертий, глибокий, бідний
В лютий, голосний, презлий
Г брудний, молодий, сліпий

2. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прикметників у рядку

А найкоротший, більш рішучіший, найменш освічений
Б найлегший, самий упертий, найбільш поміркований
В найсучасніший, архіважливий, більш колоритний
Г менш грамотний, найбільш чіткий, найгрізніший

3. Помилку допущено в рядку

А найрозумніший, більш обережний, старший батька
Б більш кмітливий, найвужчий, найменш надійний
В менш відвертий, дорожчий, найпереконливіший
Г найменш зухвалий, заможніший, більш здібний

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

На світі жив чудовий співак. Він співав не тільки щиро, від усього серця, а й барвисто — на всі кольори веселки. Коли співак виконував рожеву пісню з весняно-зеленим полиском, його, затамувавши подих, слухали всі юнаки й дівчата. Коли ж співав ясно-червону пісню із синьою облямівкою роздуму та сріблястими прожилками мудрості, тоді всі літні люди відчиняли вікна своїх душ і двері своїх сердець. Веселуни любили канарково-жовті, бадьористо-малинові та червоногарячі пісні. Похмурим подобалися пісні темно-коричневих і вишнево-лілових відтінків. Пустотливі й легковажні люди захоплювалися строкатими та пишними піснями *(Л. Фефелова)*.

А. Випишіть прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать.

Б. Повторно прочитайте текст і перекажіть його, використовуючи конспект із виписаними словосполученнями *(усно)*.

6. Запам'ятайте значення прикметників.

Кремéзний — міцної будови тіла, дебелий.
Субтúльний — тендітної будови; ніжний.
Цибáтий — довгоногий.

7. Відредагуйте та запишіть речення.

1. Брат вищий мене на п'ять сантиметрів. 2. Найбільш смачнішу піцу готують в Італії. 3. Станція «Арсенальна» сама глибока в Київському метрополітені. 4. Віддаю перевагу полуниці, бо вона солодша малини. 5. У серпні вода в морі найбільш тепліша.

§ 8 МОРФОЛОГІЯ. ЧИСЛІВНИК

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Алло! Ігорю, хочу встигнути на футбольний матч. О котрій годині він розпочинається?

— Привіт, Микито! Початок матчу — за десять до другої.

— Час прибуття, який показує мій навігатор, — десять по другій.

А. Микита приїде заздалегідь чи запізниться на футбольний матч (згідно з даними навігатора)?

Б. Скільки хвилин у Микити в запасі або на скільки хвилин він запізнюється на матч?

Н. в.	*п'ять, п'ятеро*	*сім, семеро*	*вісім, восьмеро*
Р. в.	*п'яти, п'ятьох*	*семи, сімох*	*восьми, вісьмох*
Д. в.	*п'яти, п'ятьом*	*семи, сімом*	*восьми, вісьмом*
Зн. в.	Н. в. / Р. в.	Н. в. / Р. в.	Н. в. / Р. в.
Ор. в.	*п'ятьма, п'ятьома*	*сьома, сімома*	*вісьма, вісьмома*
М. в.	*на п'яти, на п'ятьох*	*на семи, на сімох*	*на восьми, на вісьмох*

2. Провідміняйте числівники *шість* і *тридцять* за наведеним вище зразком *(письмово)*.

Зауважте!

1. Числівники ***п'ятдесят–вісімдесят*** і ***кількадесят*** відмінюємо, як *п'ять*; у них першу частину *(п'ят-, шіст-, сім-, вісім-, кілька-)* не змінюємо.

2. Числівники ***сорок, дев'яносто, сто*** в усіх відмінках, крім називного й знахідного, мають закінчення ***-а***: *сорока, дев'яноста, ста*.

3. У числівниках на позначення сотень — ***двісті–дев'ятсот*** і ***кількасот*** — змінюємо обидві частини. Паралельні форми — лише в орудному відмінку (від *п'ятисот*): *п'ятьмастами* або *п'ятьомастами*.

3. Перепишіть речення, передавши кількісні показники за допомогою числівників у потрібній відмінковій формі.

1. У 100 грамах абрикосів не менше 48 калорій. 2. Кілограм бананів у супермаркетах Полтави коштує від 54 до 75 гривень. 3. Відстань від Києва до Івано-Франківська становить близько 600 кілометрів. 4. Сучасні легкові автомобілі здатні набирати швидкість до 250 км/год. 5. Спортивне купе «Audi RS 7» із 605 кінськими силами розганяється до 100 км/год за 3,9 секунди *(О. Травневий)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилку допущено у варіанті

А до восьмидесяти відсотків
Б менше шістнадцяти метрів
В близько трьохсот кілограмів
Г із сьомастами двома калоріями

2. НЕПРАВИЛЬНО позначено час, що на циферблаті, у рядку

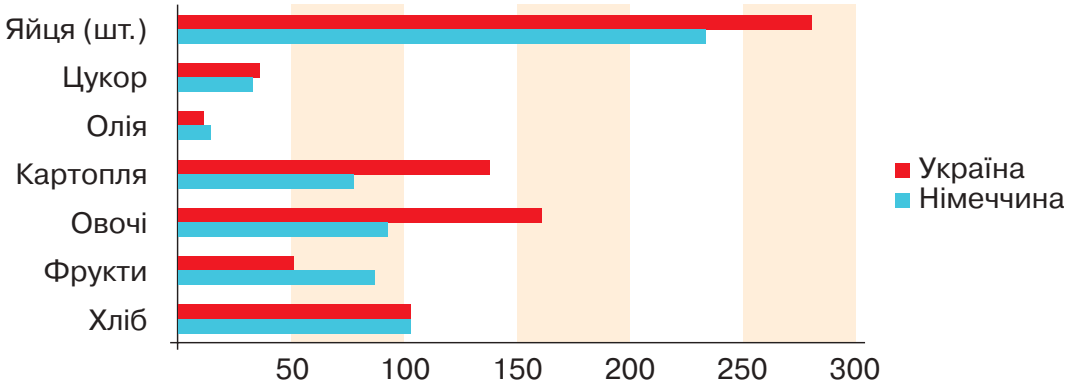
А сім годин двадцять хвилин
Б двадцять хвилин на восьму
В двадцять хвилин по сьомій
Г сьома година двадцять хвилин

3. Помилку допущено у варіанті

А півтора місяця
Б чотири фахівця
В три директори
Г два гелікоптери

5. Розгляньте діаграму та виконайте завдання.

Кількість продуктів харчування, які вживають середньостатистичні мешканці (кг/рік)

А. Розкажіть про споживання базових продуктів харчування в Україні та Німеччині *(усно)*.

Б. Порівнюючи показники, використайте числівники в непрямих відмінках і різні форми ступенів порівняння прикметників *(усно)*.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

одина́дцять **чотирна́дцять** **кіломе́тр**

7. Перепишіть речення, передавши кількісні показники за допомогою числівників у потрібній відмінковій формі.

1. Вміст натуральних складників у якісній тканині становить не менше 70 відсотків. 2. Подяку за віддану службу висловили 240 солдатам. 3. Улітку в Об'єднаних Арабських Еміратах температура сягає + 50 градусів *(з інтернету)*.

§ 9 МОРФОЛОГІЯ. ЗАЙМЕННИК

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Люблю відпочинок у горах, бо гори оздоровлюють і дарують позитивні емоції.	Люблю відпочинок біля моря, бо воно оздоровлює і дарує позитивні емоції.

А. Яке із цих речень потребує редагування?

Б. За допомогою чого вдалося уникнути повтору того самого слова в другому реченні?

Розряди займенників	Приклади
особові	*я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони*
зворотний	*себе*
питальні	*хто? що? який? чий? котрий? скільки?*
відносні	*хто, що, який, чий, котрий, скільки*
заперечні	*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки*
присвійні	*мій, твій, свій, наш, ваш, їхній, його, її*
вказівні	*той (отой), цей (оцей), такий (отакий), стільки*
означальні	*весь, всякий, кожний, сам, інший, жодний*
неозначені	*хтось, хто-небудь, абихто, щось, казна-який, деякий, дехто*

2. Випишіть займенники.

Десь, або, дехто, там, жодний, якщо, тут, абиякий, зненацька, більше, наш, рідний, казна-що, лише, тоді, отой, будь-як, його, казна-коли.

З перших букв виписаних слів складіть назву українського міста.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Підійди до тренера й розкажи тренеру про біль у м'язах. 2. Сонце вже торкається до лінії горизонту, і саме цієї миті сонце починає сріблити море своїм сяйвом. 3. У змаганнях мав перемогти брат, але пальму першості отримав братів товариш. 4. Коли лелека полетів на полювання, з лелечого гнізда визирнуло маленьке пташеня. 5. «Це речі твоїх однокласників?» — «Так, це однокласників лахи» *(О. Травневий)*.

А. Перепишіть речення, уникнувши тавтології за допомогою займенників.

Б. Визначте й надпишіть розряд кожного дібраного займенника.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилку допущено у варіанті

А прийти з ними
Б давно їх знати
В чекати на їх
Г сміятися з нього

2. НЕ потребує редагування речення

А Зустрівшись із учителем, учні звернулися до його із численними запитаннями.
Б Треба дослухатися до молоді, адже в них багато цікавих і свіжих ідей.
В Якщо тобі не подобаються троянди, можеш вибрати на подарунок другі квіти.
Г Ніколи не забувайте людей, які вас підтримували в тяжкі хвилини життя.

3. Правильно написано всі займенники у варіанті

А будь-хто, ані-чий, казна-що
Б абихто, бозна-з-ким, ніякий
В деякий, хтозна в кого, дещо
Г який-небудь, аби-що, чиїсь

5. Прочитайте гумореску та виконайте завдання.

УВЕРТЮРА

Сидять в опернім театрі,
Не десь, а в партері,
Вона і **він**. Надулися,
Наче дві тетері.
Бурчить вона: — Що за люди
Оті диригенти?
Могли б раніш настроїти
Свої інструменти.
Той цигика, той триндика,
Третій дме у дудку.
Затяг мене в **цю** оперу,
А ну **тебе** в будку!
Попереду літня жінка
Нахмурила брови:
— Тихо, — каже, — увертюра.
Припиніть розмови.
Та, **що** ззаду, огризнулась:
— Теж мені культура!
Це ще треба перевірить,
Хто з **нас** увертюра.

П. Глазовий

А. Визначте розряд і синтаксичну роль кожного виділеного займенника *(усно)*.

Б. Розкрийте значення слова *увертюра*.

В. Перекажіть зміст гуморески своїми словами.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Високо літати — посідати високе становище.
Вискочити на сухе — уникнути заслуженого покарання.
Вивести на чисту воду — викрити когось у нечесних діях.

7. Відредагуйте та запишіть речення. Надпишіть над кожним займенником розряд.

1. Якщо не любиш яблука й груші, то вибери другі фрукти. 2. Навколо листя, які розфарбувала осінь у золоті, червоні й бордові барви. 3. У їх домі завжди панують любов і затишок. 4. Ці джинси коштують вісімсот гривень. За скільки не можна ліпших купити!

§ 10 ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ. БУКВИ *е, и* НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕНАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ У КОРЕНІ СЛОВА

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Сідай у човен і **гр..би** веслами!	Цьогорічна осінь багата на **гр..би.**

А. Визначте пропущені букви у виділених словах.

Б. Поясніть, у який спосіб ви визначали пропущені букви.

Написання *е*, *и*

е	*и*
якщо в наголошеній позиції ***е***: *сестра́ — се́стри, гребу́ — гре́бля*	якщо в наголошеній позиції ***и***: *зима́ — зи́ми, гриби́ — гри́б*
у буквосполученнях ***-ере-, -еле-***: *берег, пелена, перейти, ожеледиця*	у буквосполученнях ***-ри-, -ли-***: *бриніти, бриньчати, гриміти, дрижати*
у дієслівних коренях ***-бер-, -дер-, -мер-, -пер-, -тер-, -стел-***, якщо після них немає суфікса ***-а-***: *витерти, видереш*	у дієслівних коренях ***-бир-, -дир-, -мир-, -пир-, -тир-, -стил-***, якщо після них стоїть суфікс ***-а-***: *вибирати, видирають*
у разі чергування з ***і*** або випадання: *лебедя — лебідь, почепити — чіпляти, женця — жнець, праведний — правда*	

У деяких словах написання ***е*** та ***и*** не можна перевірити: ***апельсин, бензин, декада, диригент, легенда, лимон, минуле, пиріг, чекати*** та ін. Написання таких слів треба запам'ятати.

2. Запишіть слова у дві колонки: 1) з пропущеною буквою ***е***; 2) з пропущеною буквою ***и***.

Р..клама, гр..міти, обд..раєш, розх..тати, ож..ледь, тр..вога, д..тальний, оч..рет, ет..кет, д..руть, нам..стинка, ест..тичний, зар..піло, нев..личкий, інд..відуальний, дер..в'яний, розч..сати, ял..нковий, об..режно, наб..реш.

З перших букв виписаних слів складіть назви декоративних чагарників.

3. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви ***е, и***. Обґрунтуйте вибір пропущеної букви *(усно)*.

1. Сонце, палке й пром..нисте, в кожнім віконці сія *(В. Бичко)*. 2. З гір потоки плинуть, рвуться, струм..ні бр..нять *(П. Усенко)*. 3. Бр..ніли бджолині крила у в..ноградній лозі *(В. Кучер)*. 4. Р..ве та стогне Дніпр

ш..рокий, с..рдитий вітр зав..ва *(Т. Шевченко)*. 5. Не все те золото, що бл..щить *(нар. тв.)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Букву ***е*** треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А суп..речливий, вар..во, зн..нацька
Б оч..видець, ап..льсиновий, виб..реш
В м..тушня, в..ршина, зв..чайнісінький
Г одгр..міти, вер..щати, справ..дливий

2. Букву ***е*** треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

А п..чальний, хр..бет, зв..чайний
Б д..белий, п..чатка, л..дацюга
В скр..бти, ц..нічний, дал..чінь
Г б..регти, невм..рущий, д..таль

3. Букву ***и*** треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

А к..шеня, вит..рати, скр..піти
Б к..п'ятити, л..генда, ож..вати
В прим..ритися, п..ріг, т..рпіти
Г бр..ніти, д..ректор, м..рехтіти

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Про полин створено багато **л..генд**. В одній із них розповідається, що половецькі орди, на чолі яких було два брати — хани Отрок і Сирчан, зазнали поразки від **Володим..ра** Мономаха, після чого один із них пішов у глиб **ст..пів**, а інший почав правити на Кавказі. Згодом Сирчан запропонував Отроку **пов..рнутися** в рідні краї. Але ображений хан не піддавався ніяким умовлянням. Тоді Сирчан послав до нього гінця з пучком сухого **пол..ну**. Сталося чудо: **уд..хнувши** аромат рідних ст..пів, Отрок не міг вистояти перед могутнім **покл..ком** батьківщини й пов..рнувся *(Ф. Мамчур)*.

А. Випишіть виділені слова, уставивши пропущені букви ***е, и***.

Б. Повторно прочитайте текст і перекажіть його *(усно)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	***Правильно***
користуватися успіхом	мати успіх
попередити хворобу	запобігти хворобі
затягувати лікування	зволікати з лікуванням

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Виростеш ти, сину, **вирушиш** в дорогу, **виростуть** з тобою приспані тр..воги *(В. Симоненко)*. 2. Україно моя! Чисті хвилі ланів, пром..нисті міста, голубінь **л..гкокрила**! *(М. Рильський)*. 3. Палітра ос..ні і справді неповторна, **барвисті** луки, вкутані в туман *(С. Ущапівський)*.

А. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви ***е, и***.

Б. Розберіть за будовою виділені слова.

§ 11 ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ. ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

пр..солювати пр..смажувати пр..смачувати	пр..гарячий пр..свіжий пр..добрий

А. У словах якої колонки пропущено букву ***и***?

Б. Від чого залежить написання ***и*** та ***е*** в префіксах?

Правопис префіксів *пре-, при-, прі-*

пре-	***при-***	***прі-***
висока міра ознаки (***пре-*** = дуже): ***превеликий*** (дуже великий), ***препоганий*** (дуже поганий)	дія: ***придумати, присісти***	***прірва, прізвище, прізвисько***
слова, які треба запам'ятати: ***презирство, превелебний, пренепорочний, преподобний, преосвященний, престол*** і похідні	наближення: ***прибережний, Придніпров'я***	

Зауважте!

Прекрасний, але *прикраса, прикрашений* (утворено від *прикрашати*); *пресмачний*, але *присмачений* (від *присмачити*).

Не плутайте префікси ***пре-, при-, прі-*** з початковими буквами в словах іншомовного походження: *прем'єра, призер, пріоритет*.

Префікси ***пере-, перед- (пред-)*** пишемо з ***е***: ***перевезення, переддень, пред'являти***.

с-	***з-***	***роз-, без-, через-***
перед ***к, п, т, ф, х*** (***каф***е «***Птах***»): ***скинути, спитати***	перед рештою букв: ***зшити, зцідити***	завжди із ***з***: ***розпускати, безпечний***

Префікси ***від-, над-, під-*** — завжди з ***д***: ***відсікати, надходити, підкинути***.

Префікси ***розі-, зі-*** вживаємо для милозвучності перед коренем, що починається кількома приголосними: ***розірвати, зібрати***.

2. Запишіть слова у дві колонки: 1) з буквою ***с*** на місці пропуску; 2) з буквою ***з*** на місці пропуску.

..хил, ..шиток, ..підлоба, ..пір, бе..коштовно, ..характеризувати, ро..пис, ..вечора, ..кіс, ро..пушувач, ..повна.

З останніх букв слів складіть справжні ім'я та прізвище Лесі Українки.

3. Випишіть слова з пропущеною буквою ***и***.

Пр..смажений, пр..зирство, пр..д'явити, пр..тінювати, пр..стол, пр..-поганий, пр..тяжко, пр..одягнений, пр..подобний, пр..ручати, пр..багато, пр..озер'я, пр..чудово, пр..освященний, пр..жовклий.

Із четвертих букв виписаних слів складіть один із псевдонімів І. Франка.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Букву ***з*** треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

А ро..чин, ..читувати, не..проста
Б ро..цінки, ..ціджувати, ро..копки
В ..жувати, ..формуватися, ро..клад
Г ..гризти, не..ліченно, не..казанний

2. Букву ***и*** треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А пр..горілий, пр..земкуватий, Пр..дунав'я
Б пр..клеїти, пр..солодкий, пр..черствілий
В пр..станище, Пр..карпаття, пр..соромно
Г пр..красний, пр..тишити, пр..кордонник

3. Букву ***е*** треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А пер..дбачати, пр..зирливий, пр..сміливо
Б пр..щедро, пр..поганий, пр..крашений
В пр..тихий, пр..чалювати, пр..бережний
Г пр..сохлий, пр..чудово, пр..непорочний

5. Напишіть рецепт приготування салату, макаронів або яєчні, використавши кілька опорних слів.

Опорні слова: пр..готувати, пр..права, пр..смачувати, пр..крашати, пр..вабливий, ..варити, ..чищати, ро..мішати.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
знаходитися в Черкасах	перебувати в Черкасах
усі бажаючі	усі охочі
у любому випадку	у будь-якому разі

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Вечір в срібній млі ро..танув, ніч ..пустилася на землю *(Олександр Олесь)*. 2. Поезія — це завжди неповторність, якийсь бе..смертний дотик до душі *(Л. Костенко)*. 3. Рум'яна осінь ..хилить віти, горіхи ..жовкнуть на ліщині *(М. Стельмах)*. 4. З кохання кожуха не ..шиєш *(М. Кропивницький)*.

А. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви ***з*** і ***с***.

Б. Підкресліть головні та другорядні члени в першому й третьому реченнях.

§ 12 ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ. ВЕЛИКА БУКВА ТА ЛАПКИ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

вірш ..ітер	Сергій ..ітер	різкий ..ітер

А. Прокоментуйте написання слова *вітер / Вітер* (з малої і великої букви).

Б. У якому випадку власну назву треба написати в лапках?

2. Доберіть до кожного правила по два відповідні приклади *(усно)*.

Власні назви	Приклади
імена, по батькові, прізвища, псевдоніми людей; клички тварин	… , …
імена персонажів казок, байок, міфів і легенд	… , …
географічні назви (населені пункти, країни, водойми, гори та ін.)	… , …
назви установ, організацій	… , …
назви замків, храмів, пам'яток історії	… , …
назви історичних подій, державних і релігійних свят	… , …
назви вулиць, бульварів, площ	… , …
назви транспортних засобів, магазинів і виробів[1]	… , …
назви періодичних видань, мистецьких творів[2]	… , …

Приклади: День учителя, річка Ніл, Андріївська церква, бульвар Тараса Шевченка, журнал «Юний технік», Ліна Василівна Костенко, Софійський собор, Міністерство економіки, Різдво, вірш «Садок вишневий коло хати…», літак «Боїнг-737», Геркулес, цукерка «Ліщина», Атлантичний океан, Рівненська обласна державна адміністрація, Івасик-Телесик, вулиця Сумська, Мурчик.

3. Запишіть власні назви у дві колонки: 1) з лапками; 2) без лапок.

Місто Ізюм, країна Перу, Ніагарський водоспад, газета Порадниця, кінофільм Поводир, автомобіль Вольво, супермаркет Космос, річка Дністер, байка Жаба і Віл, бульвар Лесі Українки, цукерка Білочка, журнал Київ, бог Меркурій.

З останніх букв записаних назв складіть ім'я київського князя.

[1–2] Власні назви пишемо в лапках, окрім назв культових книг: *Біблія, Коран*.

Зауважте!

Усі слова пишемо з великої букви в назвах найвищих державних установ України та найвищих міжнародних організацій *(Кабінет Міністрів України, Організація Об'єднаних Націй)*; населених пунктів, країн і географічних об'єктів *(село Зелений Гай, Сполучені Штати Америки, гори Високі Татри)*, а також галактик, сузір'їв *(галактика Чумацький Шлях, сузір'я Зоряний Віз)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. З великої букви треба писати лише перше слово у власній назві

А (С, с)вяте (П, п)исьмо
Б (Ч, ч)орне (М, м)оре
В (Д, д)іва (М, м)арія
Г (К, к)ривий (Р, р)іг

2. З великої букви треба писати лише перше слово у власній назві

А (О, о)рганізація (О, о)б'єднаних (Н, н)ацій
Б (А, а)втономна (Р, р)еспубліка (К, к)рим
В (Ч, ч)умацький (Ш, ш)лях
Г (П, п)ерська (З, з)атока

3. Правил уживання великої букви дотримано в рядку

А Харківська обласна рада, Тихий Океан, печиво «Дніпро»
Б Езопові байки, кінофільм «Барбі», харківські вулиці
В князь Володимир, Київські школи, Ярослав Мудрий
Г журнал «Барвінок», картина «Осінь», Озеро Балатон

5. Створіть рекламний допис (для соцмережі) про свій обласний центр. Згадайте в ньому назву головної вулиці, театру, пам'ятки архітектури, річки / озера. Доберіть в інтернеті відповідне фото.

6. Запам'ятайте значення слів *ожеледь* та *ожеледиця*.

О́желедь — кристали льоду або снігу, якими обростають стовбури й гілки дерев, дроти тощо.

Ожеле́диця — тонкий шар льоду на поверхні землі.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Під (З, з)олотими (В, в)оротами липи лапаті **танцюють** з каштанами *(Б. Олійник)*. 2. **Виїжджаю** на (К, к)иївську (В, в)улицю (Х, х)рещатик, яка є межею (П, п)ечерського та (Ш, ш)евченківського (Р, р)айонів *(І. Коломієць)*. 3. Ріка, звичайно, не (Е, е)гейське (М, м)оре, котре походить, звісно, від «еге». 4. **(К, к)ощій** (Б, б)езсмертний зону стереже, (К, к)отигорошко зайця переймає, а (К, к)олобок питається: «Невже вже діда й баби у селі немає?» *(Л. Костенко)*.

А. Перепишіть речення, вибираючи потрібну букву з дужок.
Б. Зробіть звуковий запис виділених слів.

§ 13 ПОНЯТТЯ ПРО МЕДІАТЕКСТ

1. Розгляньте зображення та виконайте завдання.

А. Яку інформацію люди сприймають цими органами чуття?

Б. За допомогою яких органів чуття можна дістати якнайбільше інформації?

2. Прочитайте та перекажіть відомості про медіатекст *(усно)*.

За́соби ма́сової інформа́ції (ЗМІ), або ***масме́діа***, — це засоби передавання, зберігання та відтворення інформації для великої кількості людей, а саме: радіо, телебачення, кіно, вебсайти; газети, журнали, книжки, буклети; рекламні щити та ін.

Медіате́кст — це усний або писемний текст будь-якого виду ЗМІ, створений із метою впливу та переконання (стаття, новинний текст чи інтерв'ю, текст реклами, допис у соцмережі, кінофільм, відеокліп, голосове повідомлення, світли́ни та ін.).

До різних видів медіатекстів є свої вимоги. Скажімо, у *новинних текстах* має бути названо: мету події; її час і місце; учасників та їхню діяльність; результат події; думку про подію і джерело інформації. У *рекламному тексті* важливі лаконічність, переконання, дотепність і спрямованість на цільову аудиторію; у *відеокліпі* найбільше значення мають зоровий ряд, образність, спецефекти та ін.

Медійну інформацію переважно подають у ***публіцистичному стилі*** як в усній, так і в писемній формі.

Джерелом інформації може бути людина (її знання) чи якийсь предмет (книжка, комп'ютер, телевізор тощо). Важливо, щоб джерело інформації було надійним, не вводило її споживача в оману.

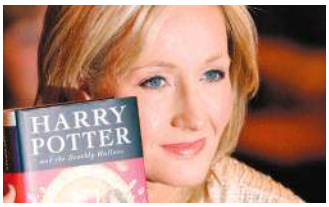
Неправди́ва (фе́йкова) інформа́ція — це факти в спотвореному вигляді. Таку інформацію поширюють для маніпуляції людьми, щоб підштовхнути їх до дій або думок, які потрібні маніпулятору. Тож будь-яку інформацію треба сприймати критично.

- Не читайте новин на тих сайтах, про які вам нічого не відомо.
- Перевіряйте інформацію за кількома джерелами.
- Піддавайте сумніву будь-яку інформацію, не підкріплену доказом.
- Не довіряйте скриншотам: заходьте на сторінку в соцмережі.

Прикладом фейкової інформації може бути заголовок «Якщо дитина боїться коронавірусу — вона залишається вдома». Надмірно турботливі батьки вже встигли зрадіти цій новині, як раптом виявилося, що це фейк. Скандальну фразу приписали тодішньому міністру освіти Сергієві Шкарлету. Журналісти, не до кінця розібравшись із цитатою, вирішили тлумачити її по-своєму. Ось цитата з першоджерела: «Пускати чи не пускати дитину в разі певної застороги до дитсадка — право батьків. Ніхто їхню дитину не відрахує». У коментарі міністра йшлося не про школи, а про дитсадки. Неправдиву новину поширив інтернет-сайт «ВолиньPost», а спростувало її видання «НУШ».

3. Ознайомтеся з медіатекстами та дослідіть кожний із них за планом.

I. Відеоматеріал на ютубі «Найцікавіші факти про Джоан Роулінг» *(2 хв 20 с)*.

Джоан Роулінг

II. Світлина «Волинська бабуся з Лискою». Фото *М. Бая*. 1969 р.

III. Кліп Наталки Жижченко «Zenit» на ютубі — пошукові слова «ONUKA — ZENIT» *(3 хв 37 с)*.

Волинська бабуся з Лискою

IV. З книжки К. Мавріної «Про красивий і зручний одяг».

У розмовах можна почути: «Вона зі смаком одягається» або «У неї хороший смак!» Як це розуміти? Одягатися зі смаком — означає одягатися скромно й красиво, так, щоб не викликати загальної уваги своїм модним, яскравим убранням. Потрібно критично ставитися до свого одягу, тобто вміти побачити себе очима ближнього. Річ, яка сподобалася на комусь, треба в думці уявити на собі. Адже люди мають різні зовнішні дані, і те, що одному личить, на іншому має непривабливий вигляд.

План дослідження медіатексту

1. Вид медіатексту (стаття, новини, інтерв'ю, реклама, відеокліп тощо).
2. Мета інформації (сформувати думку про особистість чи подію, подарувати естетичне задоволення, спонукати до роздумів над проблемою).
3. Орган(и) чуття, яким(и) сприймаємо інформацію.
4. Наявність / відсутність неправдивих (фейкових) відомостей.
5. Джерело медіатексту.

4. Знайдіть в інтернеті медіатекст із фейковою інформацією та дослідіть його за планом *(вправа 3, письмово)*.

§ 14 ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ РАЗОМ І З ДЕФІСОМ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

давньогрецький північноєвропейський жовтогарячий	українсько-грецький північно-західний жовто-синій

А. У якій колонці частини складних слів рівноправні?

Б. Сформулюйте правило написання складних слів разом і з дефісом.

2. Доберіть по два приклади до кожного правила написання складних слів *(усно)*.

Написання складних слів разом

Правило	Приклади
складні іменники зі сполучним голосним ***о, е***	… , …
складні прикметники із залежними частинами	… , …
складні слова з першою частиною — числівником	… , …
складні слова з іншомовною частиною ***агро-, веб-, віце-, гідро-, екс-, максі-, міні-, теле-, топ-, ультра-***	… , …
складноскорочені слова	… , …

Написання складних слів із дефісом

Правило	Приклади
складні прикметники з незалежними частинами	… , …
поєднання антонімів, синонімів і спільнокореневих слів	… , …
поєднання близьких за значенням слів (= одне поняття)	… , …
складні імена казкових персонажів	… , …
складні слова з іншомовною частиною, що визначає певну прикмету предмета, названого другою частиною	… , …

Приклади: п’ятизірковий, мініфутбол, соцстрах, теплохід, легкоатлетичний, гідромасаж, вагоноремонтний, хвилеріз, восьмирічний, спецвипуск, Зайчик-Побігайчик, більш-менш, м’ясо-молочний, батько-мати, Лисичка-Сестричка, піар-кампанія, хліб-сіль, часто-густо, допінг-контроль, навчально-виховний.

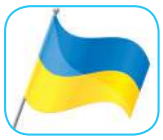
Орфограма: правопис складних слів ***разом*** і ***з дефісом***.

3. Використовуючи подані ілюстрації, утворіть складні слова та запишіть із ними відповідні речення.

1. З нагоди новорічних свят пропонуємо товари з ... знижкою. 2. Акторка Ірма Вітовська народилася в ... . 3. Одразу впадає в око Оксанчина ... спідниця. 4. ... вітер завжди приносить тепло. 5. Не всім смакує ... у шоколаді. 6. Я мрію про відпочинок біля моря в ... готелі. 7. ... сік дуже корисний. 8. У представників збірної України з футболу ... форма *(О. Травневий)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. З дефісом треба писати всі слова рядка

А тишком/нишком, екс/чемпіон, фізико/хімічний
Б учений/біолог, світло/рожевий, ультра/сучасний
В загально/освітній, північно/східний, дуже/дуже
Г темно/зелений, навчально/виховний, суші/бар

2. Разом треба писати всі слова рядка

А овоче/сховище, семи/тонний, веб/камера
Б земле/коп, хлопець/богатир, теле/проєкт
В синьо/ока, топ/модель, мало/помалу
Г семи/денний, бізнес/план, гори/цвіт

3. НЕМАЄ помилки у варіанті

А містобудівний, верболіз, зродувіку
Б купівля-продаж, чар-зілля, соль-дієз
В півколо, контрудар, генералмайор
Г дизель-мотор, п'яти-кутник, тихо-тихо

5. Напишіть вільне есе з ключовими словами *листо/пад, дерево/символ, жовто/гарячий, темно/червоний, садово/парковий.*

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

чорно́слив **чорно́зем** **листопа́д**

7. Випишіть слова, які треба писати разом.

Інформ/центр, розтяг/стиск, віце/прем'єр, агро/фірма, інтернет/послуга, альфа/промені, нано/технології, учитель/фізик, жовто/коричневий, фото/виставка, етно/гурт, генерал/майор, дерево/обробний, північно/західний, овоче/різка, рівно/правний, ощад/каса, водо/лаз.

З перших букв виписаних слів складіть найменння одного з перших українських друкарів.

§ 15 ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПІД ЧАС ТВОРЕННЯ СЛІВ ЗА ДОПОМОГОЮ СУФІКСІВ *-ськ-, -ств-*

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

ру**к**а — на ру**ц**і — ру**ч**ка	но**г**а — на но**з**і — ні**ж**ка	ву**х**о — на ву**с**і — ву**ш**ко

А. Назвіть приголосні звуки, які чергуються.

Б. Установіть відповідність за типом чергування приголосних звуків.

1 рука — на руці — ручка	**А** товари**ш** — товари**с**ький
2 нога — на нозі — ніжка	**Б** гляда**ч** — гляда**ц**ький
3 вухо — на вусі — вушко	**В** Пари**ж** — пари**з**ький

Під час утворення нових слів деякі приголосні перед ***-ськ-*** зазнають звукових змін, що позначаємо на письмі.

К — Ц — Ч	Г — З — Ж	Х — С — Ш
*ткач — тка**ц**ький*	*Прага — пра**з**ький*	*Сиваш — сива**с**ький*

За таким самим принципом зазнають звукових змін приголосні перед суфіксом ***-ств-***: *ткач — тка**ц**тво; убогий — убо**з**тво; птах — пта**с**тво.*

Винятки: ***казахський, герцогський, тюркський, бангкокський, баскський, нью-йоркський.***

Якщо твірна основа закінчується на інший звук, то він змін не зазнає: *брат — братський — братство; пан — панський — панство.*

Орфограма: правопис суфіксів ***-ськ-, -цьк-, -зьк-; -ств-, -цтв-, -зтв-.***

2. Утворіть прикметники за допомогою суфікса ***-ськ-*** і запишіть їх.

Гадяч, Кременчук, католик, моряк, Кривий Ріг, Рига, боягуз, варяг, волох, Калуш, Одеса, казах, солдат, агент, Вишгород, люд.

Під час утворення іменників за допомогою суфікса ***-ин-*** зазнають змін буквосполучення ***-ськ-*** і ***-цьк-***.

прикметник → іменник		
+ ***-ин(а)***	***-ськ-*** → ***щ***	*київський → Київ**щ**ина*
	-цьк- → ***чч***	*вінницький → Вінни**чч**ина*, **АЛЕ:** *Галичина*

3. Утворіть іменники за допомогою суфікса ***-ин-*** і запишіть їх.

Турецький, харківський, німецький, донецький, полтавський, галицький, вояцький, козацький, тернопільський, уманський, кріпацький.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. НЕПРАВИЛЬНО утворено прикметник у рядку
   - **А** Франція — французький
   - **Б** герцог — герцогський
   - **В** Збараж — збаражський
   - **Г** парубок — парубоцький

2. Орфографічну помилку допущено в рядку
   - **А** студентство, боягузтво
   - **Б** виробництво, брацтво
   - **В** ткацтво, будівництво
   - **Г** птаство, агентство

3. Орфографічну помилку допущено в рядку
   - **А** Туреччина, Житомирщина
   - **Б** Словаччина, Черкащина
   - **В** Галичина, Луганщина
   - **Г** Вінничина, Сумщина

5. Складіть назви товарів, утворивши від географічних назв прикметники за допомогою суфікса ***-ськ-*** *(за зразком)*. Для одного з товарів напишіть рекламу *(три-чотири речення)*.

Зразок. Шоколад, Львів — шоколад «Львівський».

Шоколад, Львів; квас, Запоріжжя; ковбаса, Дрогобич; торт, Прага; печиво, Калуш; шашлик, Кавказ; морозиво, Норвегія; сухарики, Сиваш; котлета, Буг.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	***Правильно***
прививати любов	прищеплювати любов
приводити приклад	наводити приклад
приймати до уваги	брати до уваги

7. Утворіть від іменників прикметники за допомогою суфікса ***-ськ-*** і запишіть їх.

Таджик, Магдебург, казах, товариш, узбек, солдат, турок, Овруч, Устилуг, Бучач, хорват, наймит, завод, Галич, Рига, архіпелаг, Волноваха, латиш, француз, брат.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 16 ДОКЛАДНИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ (ЗА КОЛЕКТИВНО СКЛАДЕНИМ СКЛАДНИМ ПЛАНОМ)

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

Ознаки роздуму наведено в усіх рядках, ОКРІМ

А загальне питання *чому?*

Б теза — аргумент — приклад — висновок

В вставні слова *на мою думку, по-перше, отже*

Г виклад подій у хронологічній послідовності

2. Прочитайте тексти. З'ясуйте, який із них є роздумом у публіцистичному стилі. Обґрунтуйте свій вибір.

I. Криниця, що розташована в альтанці, викопана в 1920-х роках. До війни в ній стояв на всю глибину дубовий короб, а вже пізніше його витягли й опустили в неї бетонні кільця. Вода в криниці була такою смачною, місце вибране так зручно, що сусіди вирішили її залишити на старому місці. Вигін навколо джерела води був устелений зеленим густим килимом споришу *(О. Захаренко)*.

II. На мою думку, працю вчителя ні з чим не можна порівняти. Ткач уже через годину бачить плоди своєї роботи. Сталевар за кілька годин радіє вогненному потоку металу. Хлібороб через кілька місяців милується колосками й жменею зерна, вирощеного в полі. А вчителеві треба працювати роками, щоб побачити предмет свого творіння. Діяльність педагога — це тривала напружена праця серця і творчість розуму *(за В. Сухомлинським)*.

III. Навесні село потопало в морі білого цвіту вишень і слив, за селом тягнулися дубові гаї, а між ними, скільки сягає око, безкраї поля, порізані балками та глибокими ярами, по яких протікали струмочки. Гриць любив ходити в поля, слухати жайворонка, дзюркотливу мову струмка. А найбільше йому подобалося оглядати все навколо з висоти круглих стародавніх могил, яких так багато було на околицях рідного села *(за Т. Зуб)*.

Уміння переказувати усний або письмовий текст — важлива мовна компетентність, адже часто в житті ми переповідаємо друзям чи знайомим почуті від когось цікаві історії під час подорожі або відпочинку, ділимося рецептами приготування страв чи сюжетами захопливих кінофільмів. Тобто ми щоразу переказуємо раніше отриману інформацію.

Для докладного письмового переказу важливо врахувати як головні відомості, так і деталі. Крім того, велике значення має правильна по-

слідовність викладу думок. Для цього потрібно підготувати ***складний план***. Він допоможе вам чітко й послідовно викласти на папері почутий / прочитаний текст.

Типова схема складного плану

І. Зачин. **ІІ.** Основна частина. 1. ... ; 2. ... ; 3. ... . **ІІІ.** Кінцівка.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ЩО НАС УРЯТУЄ?

Подумати тільки — людський організм розрахований на функціонування протягом 400 років, а людина не проживає і шостої частини даного їй природою часу!

Ще на початку століття вчені попереджали, що сучасне місто рано чи пізно перетвориться на страхітливий натовп робінзонів, наглухо відгороджених від світу у своїх квартирах-печерах. Пророцтво, на жаль, збувається.

Переважна більшість людей утратила зв'язок із природою. Може, тому нас так вабить мистецтво? Чи поспішали б ми до музею подивитися картину, якби щодня могли спостерігати, як чарівно пливуть хмари, подібні до химерних тіней? Як летить птах, як спокійно рухаються його крила?

Мільйони людей скупчуються у великих містах. Темп життя дедалі зростає. Таке існування суперечить здоровому способу буття.

Чи є рятівний шлях розвитку, який не робив би нас заручниками міст? Так, є. Порятунок людства — космоцентризм, тобто життя людини в гармонії з природою. Повноцінним є життя у власному будинку серед яблуневого цвіту, поряд із бджолою, птахом, травою, вишнею. До речі, гармонія з природою є традицією українства. Закріплення цієї занедбаної національної риси могло б уберегти багатьох людей від психічних зривів і хвороб, значно продовжити їм життя *(за В. Матяшем)*.

А. Визначте тему й основну думку тексту, тип і стиль мовлення.

Б. Складіть і запишіть складний план тексту.

В. Прочитайте текст удруге й напишіть його докладний переказ за планом.

§ 17 ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ. АПОСТРОФ. М'ЯКИЙ ЗНАК

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

Кол..є, сузір..я, зор..я, бір..юза, над..яскравий, кам..яний.

А. Визначте слова, які треба писати з апострофом.

Б. За якою ознакою ви вибрали слова, які пишемо з апострофом?

2. Заповніть таблицю, дібравши по два приклади до кожного правила.

Апостроф пишемо перед *я, ю, є, ї*	
після ***б, п, в, м, ф***	... , ...
після ***р*** при роздільній вимові (чути **[й]**)	... , ...
після префіксів, що закінчуються на приголосний	... , ...
після першої частини, що закінчується на приголосний (у складних словах)	... , ...
Апостроф не пишемо перед *я, ю, є, ї*	
після ***б, п, в, м, ф***, якщо перед ними стоїть **кореневий** приголосний, крім ***р***	... , ...
після ***р*** при злитій (м'якій) вимові	... , ...

Приклади: від'їхати, в'ялий, дит'ясла, солов'ї, бур'ян, Мін'юст, роз'яснити, пір'їна; духмяний, буряк, рюмка, різьбяр.

Орфограма: апостроф.

М'який знак пишемо після букв ***д, т, з, с, ц, л, н*** і ***р***, коли вони передають на письмі м'які приголосні звуки: *дядько, лють, мазь, тасьма, кицька, Польща, пень, чотирьох*. Опорна фраза для запам'ятовування: *«Де ти з'їси ці лини?»*

М'який знак не пишемо перед буквами, що позначають шиплячі або м'які приголосні, порівняйте: *промінь — промінчик* (**[ч]** — шиплячий), *Оболонь — оболонці* (**[ц']** — м'який).

Винятки: ***няньчити, бриньчати, женьшень, різьбяр, тьмя́ний.***

Орфограма: м'який знак.

3. Запишіть слова в три колонки: 1) з м'яким знаком; 2) з апострофом; 3) без апострофа та м'якого знака.

Слиз..кий, різдв..яний, дит..ясла, ім..я, ел..ф, Уман..щина, авіазв..язок, різ..бяр, балерин..ці, міжгір..я, арф..яр, долон..ці, омивают..ся,

л..одяник, ін..ший, над..яскравий, іскрит..ся, трав..яний, на..їжджати, кізон..ці.

З перших букв виписаних слів складіть назви коштовних камінців.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

А зв..язківець, між..ярусний, Мар..яна
Б слов..яни, перед..ювілейний, цв..ях
В роз..ятрений, бу́р..яний, здоров..я
Г мавп..ячий, матір..ю, В..ячеслав

2. Апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

А від..ємний, Св..ятослав, м..ясний
Б ку́р..ятина, п..ятдесят, черв..ячок
В хлоп..ятко, з..агітувати, полум..я
Г ум..ятина, гороб..ята, супер..яхта

3. М'який знак треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

А низ..кий, мен..ше, матусен..ці
Б промін..чик, азовс..кий, кин..те
В кишен..ці, нян..чити, дон..ці
Г брин..чати, корін..чик, лял..чин

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

За легендою, індійс..кий принц, захоплений дотепніс..тю і різноманітніс..тю можливих положен.. шахової гри, покликав до себе її винахідника й сказав: «Я хочу достойно тебе нагородити за чудову гру, яку ти придумав». «Володарю, — відповів учений, — накажи видати мені за першу клітинку шахової дошки пшеничну зернину; за другу — дві; за третю — чотири й так за кожну нову клітинку вдвоє біл..ше зернин, ніж за поперед..ню». — «Ти матимеш зерно, але знай, що твоє прохання зовсім не достойне моєї щедрос..ті. Слуги винесут.. тобі мішок із пшеницею».

Наступного дня придворні математики з'явилися до принца: «Ми сумлінно підрахували всю кількіс..т.. зерен для винахідника. Це число таке велике, що зерен не вистачит.. ні у твоїх житницях, ні в царстві, ні в ус..ому просторі Землі» *(за О. Колосовим)*.

А. Випишіть лише ті слова, у яких пропущено м'який знак.

Б. Ще раз прочитайте текст і перекажіть його *(усно)*.

6. Складіть по одному реченню з кожним фразеологізмом.

І в ступі не втовкти — важко, неможливо розібратися в чомусь.
І кінці у воду — не залишати слідів злочину або негідного вчинку.
І кінь не валявся — про людину, яка ще нічого не зробила.

7. Перепишіть слова, уставивши, де потрібно, апостроф або м'який знак.

Торф..яний, кін..чик, нен..ці, моркв..яний, дон..чин, промін..ці, з..ясувати, пір..їнка, між..яр..я, глибочен..кий, дзв..якнути, Стеф..юк, він..чатися, тьм..яний, зв..язківець, вишен..ці, підвод..ся, грієш..ся.

§ 18 ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ. ПОДВОЄНІ БУКВИ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

тума**нн**ий	букве**н**ий
со**нн**ий	клятве**н**ий
де**нн**ий	реформе**н**ий

А. Визначте, від яких іменників утворено кожний прикметник.

Б. Чому в словах першої колонки є подвоєні букви, а в словах другої — немає?

Подвоєння букв може позначати збіг однакових приголосних на межі	
префікса й кореня	*ві**дд**аль, бе**зз**вучний*
кореня та суфікса	*тума**нн**ий, розрі**сс**я*
двох суфіксів	*рівни**нн**ий, роди**нн**ий*
частин складного слова	*спорт**т**овари, фіз**з**арядка*

2. Випишіть слова з подвоєними буквами.

Істи(н, нн)ий, зва(н, нн)ий, на(д, дд)во́рі, ві(д, дд)ячити, пі(д, дд)водити, анте(н, нн)ий, на(д, дд)ністрянський, сезо(н, нн)ий, пореформе(н, нн)ий, іме(н, нн)ий, дерев'я(н, нн)ий, ро(з, зз)броєння, обра(н, нн)ий, конт(р, рр)еволюція, ві(д, дд)окремити, о(б, бб)ризкати.

З перших букв слів складіть ім'я відомого козацького полковника.

Подвоєння букв може позначати подовжені приголосні звуки: *узбі**ччя**, ма**ззю***.

Приголосні звуки подовжуються тільки ***між голосними*** в таких випадках:

в іменниках ***середнього*** роду на ***-я,*** окрім назв маленьких істот;	*обли**ччя**, узлі**сся**,* **АЛЕ:** *теля, маля*
в іменниках ***жіночого*** роду з основою на приголосний у формі Ор. в. однини перед закінченням ***-ю***, **АЛЕ:** в іменниках жіночого роду з основою на два приголосних у формі Ор. в. однини перед закінченням ***-ю*** не відбувається подовження;	*річ — річчю, сіль — сіллю, мазь — ма**ззю**; чемність — чемністю, незламність — незламністю*
у прислівниках на ***-ння, -ннє*** та ***-нню***;	*зрання, востаннє, попідвіко**нн**ю*

Продовження табл.

у формах дієслова ***лити*** й у похідних словах;	***ллю, ллєш, зіллєш***
у словах, які треба запам'ятати.	***бовван, бовваніти, овва, ссавець, ввічливий, суддя, Ілля, стаття,*** **АЛЕ:** ***статей***

Губні **[б], [п], [в], [м], [ф]**, а також **[р]** не подовжуються: *здоров'я, подвір'я, любов'ю*.

Орфограма: подвоєні букви.

3. Випишіть слова з подвоєними буквами.

Попідвіко(н, нн)ю, букве(н, нн)ий, радіс(т, тт)ю, ема(л, лл)ю, вер(ф, фф)'ю, тиражува(н, нн)я, ясніс(т, тт)ю, розкри(т, тт)я, о(в, вв)а, жов(ч, чч)ю, дета(л, лл)ю, мавпе(н, нн)я, окриле(н, нн)я, зна(н, нн)ь, ненавис(т, тт)ю, розкі(ш, шш)ю, об'єдна(н, нн)я, столі(т, тт)ь, ши(т, тт)я, еволюціону-ва(н, нн)я, осер(д, дд)я, ні(ч, чч)ю, Криворі(ж, жж)я, безсмер(т, тт)я, опові(д, дд)ю.

З перших букв виписаних слів складіть ім'я гетьмана.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Подвоєні букви треба писати в усіх словах рядка

А весі(л, лл)я, пере(л, лл)ю, (в, вв)ічливий
Б ста(т, тт)я, бджоли(н, нн)ий, вели(ч, чч)ю
В зна(н, нн)ий, роздо(л, лл)я, су(д, дд)івство
Г змага(н, нн)ь, (с, сс)авець, Воли(н, нн)ю

2. Подвоєні букви треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А годи(н, нн)ик, екра(н, нн)ий, ро(з, зз)утися
Б зако(н, нн)ий, місь(к, кк)ом, ро(з, зз)відати
В пере(д, дд)ень, бе(з, зз)успішно, пі(н, нн)ий
Г віко(н, нн)ий, екстре(н, нн)ий, щоде(н, нн)ик

3. Прочитайте речення *(цифра в дужках позначає наступне слово)*.

Прошумів ***(1)осі(н, нн)ій*** *вітер,* ***(2)ві(д, дд)звеніли*** *підкови, від ярмарку не лишилося й сліду, хіба що крихти, які з* ***(3)радіс(т, тт)ю*** *подзьобує* ***(4)горобе(н, нн)я.***

Подвоєні букви треба писати в словах, позначених цифрами

А 1, 2
Б 2, 3
В 3, 4
Г 1, 4

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Завдяки відкри(т, тт)ю українського археолога В. В. Хвойки ми дізналися про жи(т, тт)я найближчих наших предків, так зва(н, нн)их трипільців. Жили вони порівня(н, нн)о недавно — три-чотири тисячі років тому — в околицях Києва й навіть на теперішній його території. Трипільцями їх назвали тому, що їхнє поселе(н, нн)я було розкопа(н, нн)е поблизу села Трипі(л, лл)я, що на Київщині. Вони майстерно виробляли кам'я(н, нн)е знаря(д, дд)я, а пізніше — металеве (з міді та бронзи). Трипільці були чудові гончарі. Виготовляли гарний полив'я(н, нн)ий посуд і розмальовували його *(М. Фененко)*.

А. Прокоментуйте написання слів, фрагменти яких узято в дужки *(усно)*.

Б. Підготуйте по три запитання за змістом тексту, поставте їх одне одному й дайте на них відповіді.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

дани́на **да́но** **де́щиця**

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Квіти пахучі гнуться в коха(н, нн)і, шепчуть про щас(т, тт)я, про вроду *(М. Рильський)*. 2. І сяють радіс(т, тт)ю обли(ч, чч)я, і сонце весниться в очах *(Д. Луценко)*. 3. Весі(л, лл)ь і побрата(н, нн)ь посол єдиний, із **давнини** він зветься «хліб та сіль» *(Т. Коломієць)*. 4. **Батьком-маті(р, рр)'ю** не хвалися, а хвалися чес(т, тт)ю. 5. Ра(н, нн)я пташка росу п'є, а пізня — слізки (л, лл)є *(нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, розкривши дужки.

Б. Визначте спосіб творення виділених слів *(письмово)*.

§ 19 ОРФОГРАФІЧНИЙ ПРАКТИКУМ. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

акаунт	лайкати	аналогічний
ноутбук	вигулькувати	реверсний
інтерфейс	ідентифікувати	вишуканий
уподобайка	дезорієнтувати	комп'ютерний

А. З'ясуйте значення невідомих слів.

Б. Визначте «зайве» слово в кожній колонці.

Пишемо *и*	**Пишемо *і***
після ***д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р*** *(Де ти з'їси цю чашу жиру?)*	
перед приголосним, крім ***й, я, ю, є***: *гриль, дизель, чипси, тирамісу, фізика, Чикаго*	перед голосним, ***й, я, ю, є, ї***: *ажіотаж, Валенсія, радій, Дієго*
Винятки: ***Грімм, Дідро, Дізель, Занзібар, Зімбабве, Міссісіпі, Сідней, Одіссей, Россіні.***	

Після **решти букв** пишемо ***і***: *архів, Берлін, біт, гігабайт, Нідерланди.* ***Винятки:*** ***єпископ, імбир, кипарис, лиман, лимон, миля, спирт, химера, калмик, кинджал, киргиз.***

Також ***і*** пишемо в **кінці невідмінюваних** слів: *броколі, Капрі, таксі, хіпі, хобі.*

Подвоєння приголосних відбувається	
у **власних** запозичених назвах і в **загальних**, що від них **походять**	*Будда — буддизм, Голландія — голландець, Одіссей — одіссея, Геннадій,* **АЛЕ:** *Ватт — ват, Гаусс — гаус*
унаслідок **збігу**	*ім + міграція — імміграція*

У запозичених загальних назвах подвоєні букви не зберігаються: *алея, бароко, каса, клас, піца.* ***Винятки:*** ***алло, аннали, бонна, брутто, булла, ванна, вілла, донна, мадонна, манна, нетто, панна, панно, пенні, тонна.***

2. Перепишіть слова, уставивши пропущені букви ***и*** та ***і***. Прокоментуйте вибір букви *(усно)*.

Пр..ор..тет, вакц..на, конф..денц..йність, генет..ка, в..там..н, тр..умф, нотар..ус, ч..зкейк, д..агноз, ма́ркет..нг, ауд..єнц..я, мак..яж, абор..ген, боржом.. , каст..нг, пац..єнт, такс.. , л..мон, єп..скоп, ін..ц..атива.

Пишемо м'який знак	Не пишемо м'який знак
після *д, т, з, с, ц, л, н* (*Де ти з'їси ці лини?*) і перед *я, ю, є, ї*	
роздільна вимова (чути **[й]**): *ательє, Готьє, консьєрж, конферансьє, пасьянс*	**злита** вимова (не чути **[й]**): *Аляска, Дюма, дюна, ілюзія, мадяр, нюанс, Цюрих*
перед *йо*	
батальйон, бульйон, каньйон, мільйон	*курйоз, серйозний*

М'який знак треба писати після приголосного, що вимовляємо **м'яко:** *дельта, женьшень, Мальта, пальто, Рафаель.*

Пишемо апостроф	Не пишемо апостроф
після *б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р* (*Мавпочка Буф грає в чужі шахи*) **перед** *я, ю, є*	
роздільна вимова (чути **[й]**): *інтерв'ю, прем'єра, Х'юго, Х'юстон*	**злита** вимова (не чути **[й]**): *бювет, гравюра, Гюго, мюслі, пюре, ревю*
перед *йо*	
—	*Бйонсе, курйоз, серйозний*
після префікса, що закінчується на приголосний	
ад'ютант, ад'юнкт, ін'єкція, кон'юнктивіт	—

3. Запишіть слова в три колонки: 1) з апострофом; 2) з м'яким знаком; 3) без м'якого знака й апострофа.

Кеш..ю, вол..єр, ател..є, вел..юр, Рив..єра, ад..ютант, рел..єф, рев..ю, орендар.. , Ц..юрих, шифон..єр, л..юстра, авен..ю, кур..єр, асфал..т, він..єтка, ін..єкція, В..єтнам, ал..труїзм, вал..юта.

З перших букв записаних слів складіть назви польських міст.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Подвоєння букв відбувається на місці пропуску в усіх словах рядка

А тон..а, Гол..івуд, одіс..ея
Б пан..а, мадон..а, барок..о
В ван..а, спагет..і, Джульєт..а
Г піц..ерія, віл..а, марок..анець

2. М'який знак треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А рел..еф, конферанс..є, лос..йон
Б модел..єр, дос..є, сер..йозний

В шампін..йон, п..єса, грил..яж
Г біл..ярд, Н..ютон, грав..юра

3. Апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

А інтер..єр, б..юджет, кар..єра
Б п..єдестал, об..єктив, миш..як
В комп..ютер, м..юслі, ад..юнкт
Г олів..є, манік..юр, прем..єра

5. Дослідіть значення і правопис слів *еміграція* та *імміграція*. Напишіть із цими паронімами вільне есе *(чотири-п'ять речень)*.

6. Виберіть із вправи 3 слова, яким відповідають подані нижче тлумачення *(усно)*.

Тлумачення
1. Прикраса у вигляді невеличкого малюнка на початку або в кінці книжки, в альбомі тощо.
2. Безкорисливе піклування про благо інших і готовність жертвувати для них своїми особистими інтересами.
3. Різновид тканини з низьким, дуже густим і м'яким ворсом на лицьовому боці.
4. Естрадне або театральне видовище-огляд, що складається з номерів, різних за жанром, але об'єднаних спільною темою.
5. Обгороджений майданчик для утримання тварин і птахів на вільному повітрі.
6. Людина, яка доставляє з одного місця в інше кореспонденцію (листи, повідомлення та ін.), а також пакунки з різними товарами.
7. Упорскування під шкіру або у вену яких-небудь лікувальних речовин.
8. Широка вулиця, здебільшого обсаджена деревами.
9. Вічнозелене тропічне дерево з фруктовими плодами, насінини яких ростуть зовні плода, а також горіх із цього дерева.

7. Перепишіть слова, уставивши, де потрібно: 1) ***и*** або ***і***; 2) пропущену букву; 3) м'який знак; 4) апостроф.

1) в..там..н, пр..ор..тет, ч..зкейк, Мадр..д, Ваш..нгтон, такс.. , д..джей, т..рам..су;

2) піц..а, хоб..і, тон..а, Марок..о, буд..изм, ван..а, пан..о, ім..іграція;

3) кол..є, сер..йозний, конферанс..є, рез..юме, педик..юр, дос..є, порт..єра, фл..юс;

4) бар..єр, п..юре, ф..юзеляж, ін..єкція, б..юст, прем..єр, р..юкзак, б..юджет.

§ 20 ЛЕКСИЧНІ ПОМИЛКИ *(практично)*

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Подивися, яка сьогодні молода луна та яскраві зорі!
— Зорі справді гарні... А хіба луну можна побачити?

А. Через яке слово сталося непорозуміння між співрозмовниками?

Б. Що означає це слово?

До ***лексичних помилок*** належать:

- уживання слова в невластивому для нього значенні: *вірна відповідь* ***(правильна відповідь)***, *відношення до друзів* ***(ставлення до друзів)***;
- використання суржикових слів (росіянізмів, полонізмів та ін.): *нравиться повість* ***(подобається повість)***, *не получається* ***(не виходить)***;
- тавтологія: *Школярі зібралися на шкільному стадіоні* ***(Учні зібралися на шкільному стадіоні)***;
- багатослів'я: *мешканці сільської місцевості* ***(селяни)***, *у більшості випадків* ***(здебільшого)***, *у травні місяці* ***(у травні)***;
- сплутування паронімів: *бажаю тобі вдачі* ***(бажаю тобі удачі)***; *дружня праця* ***(дружна праця)***.

2. Виберіть із дужок потрібне слово.

1. У (музичній, музикальній) школі навчаються від чотирьох до семи років. 2. Материнська (серцева, сердечна) розмова заспокоїла сина, підсилила віру в перемогу. 3. У нашому класі панує (дружна, дружня) атмосфера. 4. (Ефектний, ефективний) виступ акторів полонив серця всіх учасників фестивалю. 5. Цитрусові дуже (корисні, корисливі), оскільки містять вітамін С. 6. Хрещатик — одна з найбільш (людних, людяних) вулиць Києва.

3. Відредагуйте речення та запишіть їх.

1. У лісі росте багато суниці, малини, ожини та ягід. 2. Київ — саме більше місто України. 3. Ми поставили намет поблизу найвищої сосни в сосновому лісі. 4. Ольга Наконечна користується авторитетом у нашому класі. 5. Театр носить ім'я Івана Франка. 6. Я рахую, що дружба відіграє велике значення в житті людини.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. НЕМАЄ лексичної помилки в словосполученні

А перша прем'єра
Б хронометраж часу
В офіційні документи
Г важлива персона

2. НЕМАЄ лексичної помилки в словосполученні

А оточуюче середовище
Б заставили прочитати
В навчатися музики
Г слідуюча зупинка

3. НЕМАЄ лексичної помилки в словосполученні

А смачні блюда
Б здавати екзамен
В розгорнути книжку
Г поступити до коледжу

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

В українській мові чужомовні слова становлять приблизно 10 відсотків. У ній запозичення підпорядковані фонетичним, граматичним законам і мають синоніми: *алфавіт — абетка, пейзаж — краєвид, фон — тло*.

Проте запозичати чужомовні слова треба лише тоді, коли мова не має власного лексичного позначення для якогось поняття. Часто мовці вдаються до надуживання чужомовною лексикою. Саме використання таких слів без міри трапляється в пресі, у теле- й радіопередачах. Замість того, щоб пошукати відповідне слово в рідній мові, люди бездумно «тягнуть» чуже. І вже замість *збут, організація збуту* чуємо й читаємо *маркетинг* (англ. *marketing*), замість *вкладання* (капіталу) — *інвестиції* (латин. *investio*), замість *керівник — менеджер* (англ. *manager*). Прикладів засмічення української мови чужими словами безліч *(за О. Пономаревим)*.

А. Прочитайте текст ще раз і перекажіть його *(усно)*.

Б. Доповніть свою розповідь такими прикладами запозичених слів, дібравши до них питомі українські відповідники: *фактор, прогрес, процент, горизонт, фотокартка, тротуар, фонтан, аплодисменти, спектакль, фіаско.*

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
співпадіння обставин	збіг обставин
виключення з правил	виняток із правил
дякуючи допомозі	завдяки допомозі

7. Відредагуйте та запишіть речення.

1. Наші думки не завжди співпадають. 2. Більша половина класу отримала високі бали за контрольну роботу. 3. У продаж поступила оновлена версія смартфону. 4. Потрібно краще працювати, щоб покращити своє життя. 5. На протязі року ми кілька разів їздили до моря. 6. Верховна Рада відмінила закон про оподаткування приватних підприємців. 7. Мама повела сестричку до дитячого лікаря-педіатра.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 21 УСНИЙ ПЕРЕКАЗ НОВИННОГО ПОВІДОМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

Тексти новинних повідомлень у ЗМІ подають у стилі

А розмовно-побутовому
Б офіційно-діловому
В публіцистичному
Г науковому

2. Прочитайте текст про новинне повідомлення та перекажіть його своїми словами.

Нови́нне повідо́млення — одна з форм передавання відомостей про щось у засобах масової інформації. Новини повідомляють про подію, що:

- відбулася недавно або ще відбувається;
- важлива для споживачів інформації;
- охоплює інтереси великої кількості людей;
- викликає емоції.

У будь-якої новини є ***джерело***, з якого про неї дізналися:

- розповідь учасника або очевидця подій;
- предмет, що зберігає інформацію (наприклад, чорні скриньки — бортові самописці літака, який зазнав аварії);
- інше новинне джерело (сайт, газета, журнал, соцмережі).

Новинне повідомлення — один із різновидів медіатексту.

Важливо критично ставитися до будь-якої інформації, перевіряти й зіставляти її за кількома джерелами.

3. ***Гра «Так — ні».*** Перевіривши за допомогою пошуковика в інтернеті правдивість інформації, візьміть участь у грі «Факт чи фейк?».

1. В українській мові найбільше слів починається на букву К.
2. Географічний центр Європи — місто Рахів Закарпатської області.
3. Станція «Арсенальна» найглибша в Київському метрополітені.
4. Слова пісні «Ще не вмерла України і слава, і воля…» написав Михайло Вербицький.
5. Трембіта — найдовший музичний інструмент у світі.
6. Говерла — найвища гора в Європі.
7. Князь Володимир хрестив Русь 988 року.
8. Нестор Літописець був ченцем Києво-Печерської лаври.
9. Бібліотека Ярослава Мудрого зберігається в Софії Київській.
10. Киянин Ігор Сікорський — творець перших у світі літаків.

4. Прочитайте новинне повідомлення та виконайте завдання.

ЯКІ БАНКНОТИ НЕ ПРИЙМАТИМУТЬ ТЕРМІНАЛИ

Українські банківські термінали не приймають деякі купюри, що може створити проблеми з новими банкнотами, які щойно випущені. Крім того, іноді термінали не «беруть» гроші, що мають забруднення, надриви або були випрані.

Про це розповів в інтерв'ю «The Page» Валерій Строчков, начальник управління організації виготовлення та захисту грошей Департаменту грошового обігу НБУ. «Також можуть бути проблеми з випадково випраними грошима, бо термінал, на відміну від людини, побачить люмінесценцію паперу. Справжня банкнота може мати забруднення, надриви тощо, з якими банкомат її не приймає. Такі банкноти можна принести до банку — і касир має обміняти їх без проведення дослідження експертами НБУ», — зазначив він. Оскільки є певні критерії, за якими банкноти обов'язково вилучають на дослідження, і ці випадки до них не належать.

«Ми зобов'язали вповноважені банки приймати в населення значно пошкоджені гривні. Згідно з нормативними документами, фінансові установи мають їх передавати на дослідження до Національного банку. Крім уповноважених банків, громадяни можуть звертатися зі значно пошкодженими банкнотами до підрозділів НБУ в обласних центрах (Київ, Львів, Одеса, Хмельницький, Харків, Дніпро). Для відшкодування важливо, щоб збереглося щонайменше 55 % купюри», — пояснив В. Строчков *(з інтернету)*.

А. Опрацюйте текст, використовуючи пам'ятку.

Пам'ятка

Робота над усним переказом новинного повідомлення

1. Уважно прослухайте / прочитайте повідомлення.
2. Перевірте, чи правдива ця інформація.
3. Випишіть цитати та факти.
4. З'ясуйте джерело інформації.
5. Повторно прослухайте / прочитайте повідомлення та перекажіть його, використовуючи зроблені записи *(усно)*.

Б. Перекажіть новинне повідомлення, зазначивши його джерело *(усно)*.

§ 22 ДІЄСЛОВО: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

засмагати	сміятися	їсти
купатися	плакати	ковток
відпочивати	радість	пити
плавання	сумувати	харчуватися

А. Назвіть «зайве» слово в кожній колонці.

Б. За якими ознаками ви його визначили?

Дієсло́во — самостійна частина мови, що називає дію або стан предмета й відповідає на питання ***що робити? що зробити? що робили? що зробили?*** та ін.

загальне значення	**дія, стан:** *світити, їсти, морозить, розпогоджується*
морфологічні ознаки	**час, число, особа, рід, вид** і **спосіб**
синтаксична роль	здебільшого — **присудок:** *Хилить вітер жита понад шляхом* (П. Тичина).

2. Випишіть дієслова.

Везти, марення, існуватимуть, зелений, тільки, кіно, дано, спори́ш, сушиш, прохання, вітаю, осмисливши, єднаючи, їла, хвала, автомати, тримати, ігноруючи, названо, веретено, іскритися, Марися, холодно, напуваючи, надвоє, зненацька, емігрувати, клеймо, виспівуємо, тисни, екрани, екранізувати, чвалає, хокей, кредо, експлуатуючи, початківець, шиєш.

З перших букв виписаних слів складіть приказку.

3. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Подивилась ясно — заспівали скрипки! 2. Ліс мовчав у смутку, в чорному акорді. 3. Спустила хмарка на луги мережані подолки. 4. Усе спить ще: і поле, і зорі безсилі... 5. Жито усміхнеться: тінь, тінь! *(П. Тичина)*.

А. Надпишіть над кожним дієсловом особу, число, час і рід *(якщо є)*.

Б. Підкресліть дієслова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Дієслово у формі минулого часу наявне у варіанті

А читати, читаєш, читатиму
Б сваримо, сварили, сварити
В чекають, чекатимуть, чекає
Г сиплеш, сипатиму, сипати

2. Дієслова у формі 1-ї особи записано у варіанті

А бережеш, бережете
Б очікуватиме, очікуватимуть
В усвідомлю, усвідомимо
Г затихає, затихають

3. У реченні «*Бажання* ***творити*** *окрилює людину*» виділене дієслово виконує роль

А підмета
Б присудка
В обставини
Г означення

5. Прочитайте деформований текст і виконайте завдання.

Батьківщиною хокею із шайбою (бути) Канада. Ця гра (виникнути) в середині XIX ст. й одразу (стати) популярною. У техніці хокеїста (розрізняти) дві найголовніші складові частини — пересування на ковзанах і вміння поводитися з ключкою та шайбою. Гравець повинен (уміти) не тільки швидко (пересуватися) на ковзанах, а й майстерно (володіти) найрізноманітнішими прийомами **гальмування, зупинок, поворотів, стрибків, бігу** спиною вперед. Найголовніші ігрові прийоми хокеїста — це ведення та зупинка шайби, відбирання її в суперника, кидки, удари й фінти *(Н. Фірсель)*.

А. Поставте дієслова, що в дужках, у потрібну форму та прочитайте з ними текст.

Б. Перебудуйте речення з виділеними іменниками, перетворивши їх на дієслова *(письмово)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
у любому випадку	у будь-якому разі
у випадку необхідності	у разі потреби, за потреби
любою ціною	за всяку ціну́

7. Прочитайте речення з пропущеними словами та виконайте завдання.

1. Семеро одного не ... . 2. На ловця і звір ... . 3. Два коти в одному мішку не ... . 4. Дома й стіни ... . 5. Кожна жаба своє болото ... *(нар. тв.)*.

А. Перепишіть приказки́, уставивши пропущені дієслова *(за потреби скористайтеся довідкою)*.

Довідка. Допомагають, хвалить, біжить, помиряться, ждуть.

Б. Надпишіть над кожним дієсловом особу, число та час.

В. Поясніть значення приказо́к.

§ 23 ФОРМИ ДІЄСЛОВА

1. Прочитайте речення з пропущеним словом і виконайте завдання.

... коржі заварним кремом, прикрасьте торт свіжими ягодами й фруктами.

А. Які з наведених нижче форм дієслова можуть бути на місці пропуску?

Форми дієслова: перемастити, перемастіть, перемащено, перемастивши, перемащені.

Б. Як вибір форми дієслова позначається на змісті речення?

Форми дієслова			
Форма	**Питання**	**Значення**	**Приклади**
Неозначена форма (інфінітив)	***що робити? що зробити?***	дія або стан предмета без указівки на число, особу, час, спосіб	*мити, помити*
Особове дієслово	***що роблю? що робиш?***	дія або стан предмета	*мию, миєш*
Безособова форма на *-но, -то*	***що зроблено?***	дія або стан безвідносно до виконавця	*помито*
Дієприкметник	***який? яка? яке? які?***	ознака предмета за дією або станом	*митий*
Дієприслівник	***що роблячи? що зробивши?***	додаткова дія або стан	*миючи, помивши*

Зауважте!

Особові дієслова та дієприкметники — змінні форми: ***іду, ідемо, ідеш, ідете; митий, митого, митому***. Решта дієслівних форм незмінні: *іти* — інфінітив, *пройдено* — безособова форма, *ідучи* — дієприслівник.

2. Розподіліть дієслівні форми на п'ять груп: 1) неозначена форма; 2) особове дієслово; 3) дієприкметник; 4) безособова форма на ***-но, -то***; 5) дієприслівник.

Шию, маючи, щеплений, забуто, навідувати, озвірівши, успадкуєш, аргументований, економити, ріжучи, адресовано, спотворена, контролюємо, емігрувавши, тертий, аналізуватимеш, йдуть, маскуючи, явлений.

З перших букв виписаних слів складіть афоризм Г. Сковороди.

3. Прочитайте деформований текст і виконайте завдання.

На нашому південному морі дуже мало островів. Це все невеличкі, піщані, іноді болотисті, (порости) травами, очеретами або кущами шматки ґрунту, (одрізати) від суходолу нешироκими протоками. До цих островів (належати) і Лебединий. Східна сторона острова (порости) густими очеретами та невисокими деревами, у яких (гніздитися) безліч чайок, мартинів і бакланів. Поблизу цих пташиних осель часто (траплятися) лисячі нори, що (йти) глибоко під землею. Острів (називатися) Лебединим, бо восени й навесні його (відвідувати) тисячі лебедів, (спинятися) тут під час своїх мандрувань із півночі у вирій, а з вирію — на північ *(М. Трублаїні)*.

А. Відновіть і запишіть текст, поставивши дієслова, що в дужках, у відповідні форми (від підкреслених неозначених форм утворіть, де треба, дієприкметники або дієприслівники).

Б. Надпишіть над кожним дієсловом, якою формою воно є.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Лише незмінні форми дієслова записано у варіанті

А написавши, працюючи, зроблене
Б устигати, здійснено, випередивши
В сміються, передбачаючи, відведено
Г загартовуватися, знявши, призабутий

2. Лише змінні форми дієслова записано у варіанті

А малюєш, малюють, малювати
Б питаємо, спитавши, питають
В зварять, зварено, зварений
Г стираю, стертий, стиратиме

3. З'ясуйте форму кожного дієслова.

Дієслово	*Форма дієслова*
1 розважатися	**А** неозначена форма
2 сповідуючи	**Б** особове дієслово
3 заощадиш	**В** безособова форма
4 опалий	**Г** дієприкметник
	Д дієприслівник

5. Розкажіть, як приготувати чай. Використайте опорні слова.

Опорні слова: приготувати, закип'ятити, покласти, залити, настоювати, додати.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати дієслова.

було́ **принести́** **кажу́**

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Поділена радіс..ть подвійна, а поділене горе вдвічі мен..ше. 2. Кохання починає..ся з очей. 3. Не знаючи броду, не ліз.. у воду. 4. Хочеш.. їсти калачі — не сиди на печі. 5. Мал..ованим конем далеко не заїдеш. 6. Бат..ки бережут.. дон..ку до він..ця, а чоловік жінку — до кін..ця *(нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, уставивши, де потрібно, м'який знак.

Б. Надпишіть над кожним дієсловом його форму.

§ 24 НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Стояла я на березі річки.	Не **стійте** біля краю платформи.
Доведеться довго **стояти** в черзі.	**Стоятиму**, доки будуть сили.

А. У якому реченні виділена дієслівна форма позначає майбутній час, а в якому — кількох виконавців дії?

Б. За виділеною дієслівною формою якого речення неможливо визначити час, число, рід, особу?

Неозна́чена фо́рма (інфініти́в) — незмінна й початкова форма дієслова: *збирати, хвалити*. Наприкінці неозначеної форми дієслова може бути суфікс ***-ся (-сь)***: *збиратися, хвалитись*.

Неозначена форма (інфінітив)	
значення	дія або стан предмета узагальнені, без позначення особи, числа, роду, часу
питання	***що робити? що зробити?***
суфікс	***-ти-*** / ***-ть-*** (суфікс ***-ть-*** має розмовний характер)
приклад	*Життя* ***прожити*** *— не поле* ***перейти*** (нар. тв.).
синтаксична роль	будь-який член речення, найчастіше — частина присудка: • присудок: *Треба* ***дбати*** *про чистоту природи*; • підмет: ***Мандрувати*** *— моє хобі*; • додаток: *Дід навчив мене* (чого?) ***рибалити***; • обставина: *Туристи сіли* (з якою метою?) ***відпочити***; • означення: *Бажання* (яке?) ***творити*** *окрилює людину*.

2. Відновіть і запишіть фразеологізми, скориставшись словами з довідки.

Ніде голці ... , ... раків, ... п'ятами, ... ґав, ... глека, мало каші ... , ... себе в груди, зуби на полицю ... , слова на вітер ... , ... лікті, ... воду, ... крізь рожеві окуляри.

Довідка. Ловити, кидати, впасти, з'їсти, накивати, дивитися, кусати, пекти, бити, каламутити, покласти, розбити.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Хотів би я зл..тіти в н..б..са *(Д. Павличко)*. 2. Звичай пл..сти вінки на Івана Купала зб..рігся до наших днів *(О. Воропай)*. 3. Пр..вчав м..не

батько трудитися до поту, а мати — любити пісні *(П. Воронько)*. 4. Любити — пр..красне почуття *(А. Кащук)*.

А. Перепишіть речення, уставивши пропущені букви ***е*** та ***и***.

Б. Підкресліть неозначені форми дієслова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

З'ясуйте синтаксичну роль виділених слів.

Виділене слово	***Член речення***
1 Під небом оцим хмурочолим знов буду я *ждати* весни.	**А** підмет
2 Розпрягайте, хлопці, коней та й лягайте *спочивать*.	**Б** присудок
3 Наказ *зупинитися* прозвучав якось невпевнено.	**В** додаток
4 З вовком *жити* — по-вовчому вити!	**Г** обставина
	Д означення

5. Доберіть і запишіть по п'ять інфінітивів, які позначають дію або стан у різних видах спорту. Розкажіть про особливості одного із цих видів спорту *(усно)*.

Футбол: ... , ... , ... , ... , ...

Теніс: ... , ... , ... , ... , ...

Фігурне катання: ... , ... , ... , ... , ...

Стрільба з лука: ... , ... , ... , ... , ...

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Дрижаки хапати — мерзнути.
Заварити кашу — затіяти щось дуже складне, клопітне.
Заговорювати зуби — задурювати кому-небудь голову.

7. Випишіть неозначені форми дієслова.

Гнобити, заручившись, оспівувати, бито, знайдено, лащитися, збурюють, прагнеш, аналізувати, сиплють, берегти, граєшся, розкрито, отямитися, усвідомлено, ідучи, стерегти, аплодувати, будьмо, звіріти, вважаються, перемігши, анулювати, зведено, трапитися, забуто, причинивши, економити, усміхатись, вагаюсь, вештались, втішатися, існувати, змагаємося, надриватися, з'ївши, кричати, знесене, узгоджувати.

З перших букв виписаних слів складіть приказку.

§ 25 ВИД ДІЄСЛОВА

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Синку, я ж тебе просила навести тут лад...
— Мамо, я прибирав у своїй кімнаті.
— Прибирати й прибрати — різні дії.

А. Чи якісно, на думку мами, син поприбирав у своїй кімнаті?
Б. У чому полягає відмінність між словами *прибирати* та *прибрати*?

Вид дієслова	
недоконаний	**доконаний**
Незавершена дія без указівки на її результат у минулому, теперішньому чи майбутньому ***(що робити? що робив? що робитиму?)***: *читати, давати, мив, писатиму.*	Дія, що завершилася в минулому або завершиться в майбутньому ***(що зробити? що зробив? що зроблю?)***: *прочитати, дати, помив, напишу.*
Дієслова недоконаного й доконаного виду утворюють ***видові пари***: *читати — прочитати, давати — дати*. Лише деякі дієслова не мають видових пар: *розмовляти, сподіватися* — недоконаний вид; *насидітися, розговоритися* — доконаний вид. Вид дієслова утворюємо за допомогою префікса *(мити — **по**мити)*; суфікса *(гримати — грим**ну**ти)*; зміни основи слова *(брати — узяти)*; чергування звуків *(витерти — витирати)*; наголошування *(ви́сипати — висипа́ти)*.	

Зауважте!

Усі дієслова у формі теперішнього часу завжди недоконаного виду, бо вони позначають дію, яка відбувається в момент мовлення: *читаю, даю, мию, пишу*.

2. Запишіть дієслова у дві колонки: 1) недоконаного виду; 2) доконаного виду.

Даватиму, агітуватимеш, дмухнула, успадкуєш, марнувала, шубовснуло, арештували, очікую, викриють, дам, усвідомили, критикують, летітимуть, ітимеш, штовхне, виробляти, морили, економите, узгодять, чудитимуть.

З перших букв записаних слів складіть фразеологізми.

3. Утворіть і запишіть дієслова протилежного виду *(за зразком)*.

Зразок. Перемагати — перемогти.

Перемагати, крутити, зігнути, пекти, зіграти, дати, ловити, виховати, говорити, брати, назвати, зібрати, шукати, смикати, зігріти, вивертати.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Лише дієслова доконаного виду записано у варіанті

А скоротити, говорити, прийняти
Б упізнати, спровокувати, змити
В зібрати, вивчити, передавати
Г змазати, почути, випікати

2. Лише дієслова недоконаного виду записано у варіанті

А чула, смажитиме, вагатися
Б заводити, змести, жували
В чекаю, зігнув, матимеш
Г шили, сопіти, зволожиш

3. НЕ утворює видової пари дієслово

А накрити **Б** натрапити **В** нацькувати **Г** натерпітися

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

На плиті шкварчало щось таке смачне, апетитне, що аж пароки забивало. Журавлева мама на всі Бамбури була визнана майстриня куховарити. З усіх Гарбузян приходили частенько господині повчитися в неї. Вона страшенно любила частувати людей. І, мабуть, найбільшою насолодою для неї було дивитися, як людина з апетитом їсть приготовану нею страву, і прицмакує, і підхвалює. І зараз Журавлева мати сіла край столу, підперла щоку рукою та з невимовною ніжністю дивилася на хлопців, які наминали смачнющу смаженину, котрою вона їх частувала *(за Вс. Нестайком)*.

А. Випишіть дієслова та визначте, якого вони виду.

Б. Повторно прочитайте текст і перекажіть його.

6. З'ясуйте лексичне значення слів за словником і запам'ятайте їх.

Захара́щувати, згля́нутися, збиткува́тися, ошеле́шити, пащекува́ти, потура́ти, очмані́ти, скандзю́битися, чкурну́ти.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Пристрас..на воля до життя, незламна сила духу — ось що допомагає людині вийти переможцем із найтяжчого становища *(О. Донченко)*. 2. Коли зображення має в межах від білого до чорного 7–10 тонів, то воно сприймає..ся як контрас..не *(з «Довідника фотолюбителя»)*. 3. На товстих куцих пальцях блищали важкі золоті перс..ні з дорогими блискучими камін..цями *(І. Нечуй-Левицький)*. 4. Саги у лататті срібнім, під паморозі сивиною, стоять у присмерку край колій проїз..них *(М. Зеров)*. 5. Усі в сім'ї сплят.. , а невіс..ці молотит.. велят.. *(нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, уставляючи, де потрібно, пропущені букви.

Б. Надпишіть над кожним дієсловом його вид.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 26 ЕСЕ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ З ВИКОРИСТАННЯМ ДІЄСЛІВ У НЕОЗНАЧЕНІЙ ФОРМІ

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У кожної людини є власні моральні цінності. Й одна з таких цінностей — любов до матері. Недаремно ж про матір пишуть письменники, її зображають живописці й оспівують музиканти. Перед матір'ю ми в неоплатному боргу за безсонні ночі, проведені біля колиски, за неспокій та ласку, за велику материнську любов і за саме життя, дароване нею. Тому любов до матері — найсвятіше людське почуття *(О. Травневий)*.

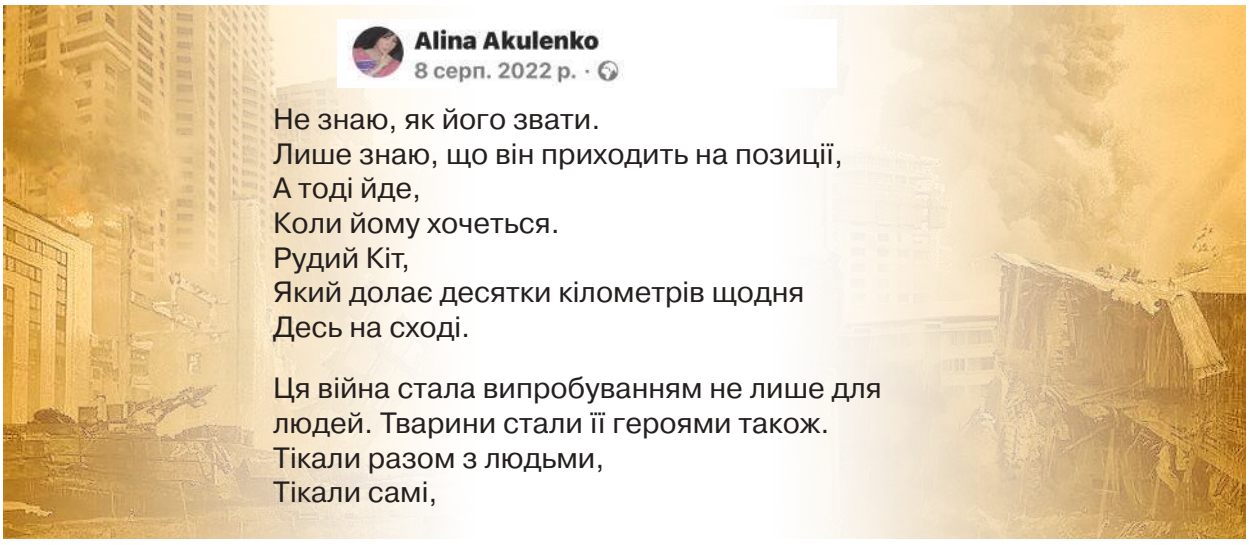
Стиль тексту

А розмовно-побутовий
Б офіційно-діловий
В публіцистичний
Г науковий
Д художній

Есе́ — творча робота, якій властиві такі ознаки:

- особистісний характер сприймання проблеми та її осмислення;
- легкість, невимушеність та емоційність викладу думок;
- невеликий обсяг;
- вільна композиція (будова).

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Гинули,
Поневірялися,
Виживали й ні.

Кажуть, сьогодні Міжнародний день котів. Безвідносно до цього просто помовчімо, щоб ушанувати сміливість, мужність і відчайдушність тих котів, чиї сім життів забрала війна.
І погладьмо тих, хто лапами, кігтями й зубами вигриз своє сьоме життя з її пазурів.
Усі ми — трохи котики.

А. Визначте тему, головну думку й стиль тексту.

Б. Доведіть на конкретних прикладах, що твору А. Акуленко властиві всі чотири ознаки есе.

В. Знайдіть дієслова в неозначеній формі *(усно)*.

3. Напишіть вільне есе в публіцистичному стилі, використавши дієслова в неозначеній формі.

Орієнтовні теми *(на вибір)*

1. Не можу бути байдужим / байдужою до безпритульних тварин.
2. Краса до вечора, а доброта навіки.
3. Сіяти добро — добро й пожинати.

До речі...

Міжнародний день кота — неофіційне міжнародне свято на честь котів, яке відзначають 8 серпня. У цей день котам дякують за їхні заслуги, висловлюють своє шанування та любов.

§ 27 ОСОБОВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Щосуботи ходимо в кінотеатр.	Нарешті ремонтують кінотеатр.

А. Оповідач ходить у кінотеатр чи ремонтує його?

Б. Завдяки якому слову та його формі ви про це дізналися?

Форми дієслів, у яких можна визначити особу, називаємо ***особо́вими***. Особові форми дієслова повідомляють, ким є мовець щодо дії, яку названо дієсловом: сам її виконує *(чекаю, чекаємо)* чи хтось це робить *(чекаєш, чекаєте; чекає, чекають)*.

Граматичне значення особи виражають особові закінчення дієслів.	**1-ша особа:** (я) *чекаю*, (ми) *чекаємо*; **2-га особа:** (ти) *чекаєш*, (ви) *чекаєте*; **3-тя особа:** (він, вона, воно) *чекає*, (вони) *чекають*
Особові форми дієслів змінюємо за **особами, числами, родами** (у минулому часі) і **часами.**	*чекаю — чекаємо;* *чекав — чекала — чекало;* *чекали — чекаємо — чекатимемо*
У реченні особові дієслова виконують роль **присудка.**	*Кожен кулик своє болото хвалить* (нар. тв.).

2. Випишіть особові дієслова.

Вітаюся, чинити, ідеш, розглянуто, зважено, думають, спіймавши, керуватимеш, ознаменують, знайшла, розколото, ллємо, чесаний, зволожувати, аналізуєте, загартовуючись, напружує, іскряться, пройдено, шуміли, економиш, радію, забуто, мислити, випивши, загорнута, скотилося, смажене, згорнути, тримай, ілюструватимуть, упорядковувати, надриваєтеся, іменують, майструйте, очікуємо, зваживши, гріючи, ладнаєш, засновано, нести, оговталася, краємо, попросивши, аргументує.

З перших букв виписаних слів складіть прислів'я.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Тривають легко/атлетичні змагання, тому на стадіон у ці дні приходить багато глядачів *(П. Автомонов)*. 2. Південно/західний вітер посилився до трьох/чотирьох балів *(М. Трублаїні)*. 3. Закінчивши школу зі срібною медаллю, Василь Стус вступає на історико/філологічний факуль-

тет педагогічного інституту *(І. Грабар)*. 4. Веб/камери застосовують для відео/конференцій, охорони приміщень та ін. *(з тлумачного словника)*.

А. Перепишіть речення, знявши риску.

Б. Надпишіть над кожним особовим дієсловом особу й число.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть дієслівну форму з її граматичними ознаками.

Дієслівна форма	*Граматичні ознаки*
1 відшкодовуємо	**А** 1-ша особа, однина
2 заприятелюю	**Б** 1-ша особа, множина
3 розмістять	**В** 2-га особа, однина
4 зволікаєш	**Г** 2-га особа, множина
5 перете	**Д** 3-тя особа, однина
	Е 3-тя особа, множина

5. Прочитайте деформований текст і виконайте завдання.

Вода в струмку (бігти) по мілкому піщаному дні, яке (просвічуватися) сонячним промінням до найдрібнішої крупинки. Дно (біліти), як полотно, й ось над чистим екраном цього полотна (пропливати) дрібні рибки. Мальки то (спинятися), (завмирати), то (линути) за невловимою мелодією течії, (зникати) на глибині, то знову (повертатися) назад. Бабка з восковими крильцятами (завмирати) над зграйкою мальків, і її мінлива тінь (зблискувати) над поверхнею струмка. Потім бабка (зриватися), карколомними стрибками (линути) над лугом, над білими кошиками деревію *(Є. Гуцало)*.

А. Прочитайте текст уголос, поставивши дієслова, що в дужках, у потрібну особову форму *(у теперішньому часі)*.

Б. Напишіть вільне есе, висловивши в ньому свої враження від прочитаного тексту.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	***Правильно***
урок продовжується 45 хвилин	урок триває 45 хвилин
затягувати лікування	зволікати з лікуванням
попередити хворобу	запобігти хворобі

7. Перепишіть речення. Надпишіть над кожним особовим дієсловом особу й число.

1. Фальшива позолота блищить краще від самого золота. 2. Не за обличчя судіть, а за серце. 3. Копай усередині себе криницю для тієї води, яка зросить і твою оселю, і сусідську. 4. Бери вершину — і матимеш середину 5. Збери свої думки й у собі шукай справжніх благ *(Г. Сковорода)*.

§ 28 БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Денис **трясе** сусідську грушу, а я збираю плоди.	Мене **трясе** від страху бути спійманим.

А. У якому реченні виділене слово позначає дію, у якої немає виконавця?

Б. Чому таке дієслово називаємо *безособовим*? Прокоментуйте походження терміна.

Безособо́ві дієслова́ означають дію, що відбувається сама по собі, незалежно від діяча (особи чи предмета).

Лексичне значення	• стан людини: *лихоманить, нудить, хочеться*; • явища природи: *вечоріє, мрячить, світає;* • стихійні явища: *вигоріло, вимерзло, замело;* • уявлення про долю людини: *не судилося, щастить, минулося*
Граматичні ознаки	• не змінюються за особами й числами; • мають форму 3-ї особи однини теперішнього й майбутнього часу або форму середнього роду однини минулого часу: *трясе, віє; розпогодиться, розвидниться; замело, смеркало*
Синтаксична роль	• **головний член** односкладного речення (співвідносний із **присудком**): *Світає. Зі степу віє холодом.* Підмета в таких реченнях не може бути: немає виконавця дії.

2. Розподіліть безособові дієслова на чотири групи за значенням: 1) стан людини; 2) явища природи; 3) стихійні явища; 4) уявлення про долю людини *(усно)*.

Смеркає, нудить, таланить, вигоріло, гнітить, вечоріє, дощить, не сидиться, судилося, вимерзло, гримить, висушило, щастить, похолоднішало.

Зауважте!

Деякі особові дієслова можна вживати в значенні безособових. **Особові дієслова:** *Ліс **темніє**. Маля **тягне** руку до сонця.* **Безособові дієслова:** *Надворі **темніє**. З лісу **тягне** холодом.*

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Рано встала ти, роса студена ще морозить тіло *(І. Франко)*. 2. Весною зверху припікає, а знизу морозить *(нар. тв.)*. 3. Із садочка красно пахоща-

ми віє *(М. Старицький)*. 4. Віє весняний, благий вітерець *(Марко Вовчок)*. 5. Шумлять, як в дитинстві, тополі, і пахне дитинством земля *(М. Нагнибіда)*. 6. Вечорами пахне фіалкою в нашому садочку *(І. Коваль)*.

А. Випишіть лише ті речення, у яких головний член виражений безособовим дієсловом.

Б. Підкресліть головні члени речення.

Зауважте!

Розрізняйте безособові дієслова та безособові форми на ***-но, -то***. Безособові форми позначають результат дії без указівки на її виконавця: *Вулицю* ***перейменовано***. *Шаблю* ***вибито*** *з рук*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть дієслово з його лексичним значенням.

Дієслово	***Лексичне значення***
1 світає	**А** стан людини
2 помито	**Б** явище природи
3 таланить	**В** стихійне явище
4 залило	**Г** уявлення про долю
	Д результат дії

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Надворі світало;
Пропало, пройшло, пролетіло,
Минулося, щезло, спливло.
Лишень головешками тліло.
Лишень попелищем цвіло.
Обвіялось, сном одіснилось,
Одмарилось, ген набулось,
Вкотилось і ген одкотилось,
Солоним риданням зайшлось.

І. Драч

А. Визначте, до якої групи за значенням належить кожне безособове дієслово у вірші *(усно)*.

Б. Поміркуйте, яке стихійне лихо описано у вірші *(усно)*.

6. Запам'ятайте значення паронімів.

Тала́н — доля, життєвий шлях кого-небудь; успіх, удача.
Таланити́ — щастити, фортунити.
Тала́нт — видатні природні здібності людини; хист, обдарування.

7. Перетворіть двоскладні речення (з підметом і присудком) на односкладні (головний член виражений безособовим дієсловом) *(за зразком)* і запишіть їх.

Зразок. Я не хочу. — Мені не хочеться.

1. Я не хочу. 2. У неї лихоманка. 3. Він не спить. 4. Я не вірю. 5. Я не маю щастя. 6. Брат не може всидіти на місці. 7. Сергій труситься від холоду.

§ 29 МИНУЛИЙ ЧАС ДІЄСЛІВ

1. Прочитайте записи в колонках і виконайте завдання.

гра-ти → грав, грала, грало, грали	біг-ти → біг, бігла, бігло, бігли
би-ти → бив, била, било, били	ляг-ти → ліг, лягла, лягло, лягли
носи-ти → носив, носила, носило, носили	нес-ти → ніс, несла, несло, несли

А. За допомогою яких суфіксів утворюємо форми минулого часу?

Б. Чому у формах чоловічого роду правої колонки немає суфікса? Порівнявши підкреслені букви в інфінітивах обох колонок, виведіть закономірність.

Дієслова́ мину́лого ча́су позначають дію або стан, що відбулися до моменту розмови.	
Змінювання — за числами та родами	*плавав, плавала, плавало, плавали*
Творення: основа інфінітива + суфікс *-л-* (у чоловічому роді *-в-*)	*плава-ти → плава + в, плава + л (а), плава + л (о), плава + л (и)*
Якщо основа інфінітива закінчується на приголосний, то минулий час дієслів чоловічого роду утворюємо без суфікса: *стригти — стриг.*	

Зауважте!

1. Щоб визначити **основу інфінітива**, відкидаємо суфікс ***-ти***: чита-ти, зва-ти, гри-ти.

2. Дієслова минулого часу **за особами** не змінюємо. На особу може вказувати займенник: *я знайшла, ти знайшла, вона знайшла.*

2. Випишіть форми дієслів минулого часу.

Гримнула, проситися, знає, любила, зів'яне, очищу, аналізували, звірятися, допоміг, плестиму, вагатися, іскрилася, брататися, оклигало, спитають, утечеш, лякався, протікати, уберіг, змагаєшся, спостеріг.

З перших букв виписаних слів складіть назву квітки.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Знову наснилось дитинство, тепле, як гарна весна. 2. Вдаль голубими вітрами весни за обрій пливли. 3. Пісня любові й дитинства в серці бринить, як струна. 4. Вдома посадила жоржини я, щоб десь не ходила любов моя. 5. Грає море зелене, тихий день догора *(Д. Луценко)*.

А. Випишіть лише дієслова минулого часу.

Б. Позначте в них суфікс, визначте й запишіть число та рід *(якщо однина)* *(за зразком)*.

Зразок. Насни́лось — мин. ч., одн., с. р.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що дієслова минулого часу

А змінюються за числами
Б утворюються від основи інфінітива
В в однині змінюються за родами
Г змінюються за особами

2. Дієслово доконаного виду записано у варіанті

А проводжала **Б** навідував **В** спромоглися **Г** малювало

3. Дієслова минулого часу вжито в народному вислові

А З віком розум приходить.
Б Легко втратити — важко заробити.
В Молов батько невіяне, пекла мати несіяне.
Г Який порядок у себе заведеш, таке й життя проведеш.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Маленький Тарас ще дитиною побував у Києві зі старшою сестрою Катериною. У ті часи люди юрмами збиралися з усіх усюд до київських святинь перед Великоднем. Хлопця вразили золоті хрести на київських горах. Упродовж кількох днів він ходив київськими вулицями від однієї церкви до іншої, бачив небесне диво на землі: осяйні оздоби храмів, малиновий гомін дзвіниць, слухав ангельський спів на хо́рах. І спливуть роки, дитяча пам'ять назавжди збереже цю подорож *(В. Жадько)*.

К. Лісова. Київ золотоверхий навесні. *2022 р.*

А. Знайдіть дієслова у формі минулого часу *(усно)*.

Б. Повторно прочитайте текст і перекажіть його *(усно)*. Продовжте переказ розповіддю про подорож (екскурсію), яка справила на вас незабутнє враження. Використовуйте у своїй розповіді дієслова у формі минулого часу.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
лопнуло терпіння	урвався терпець
підняти крик	здійняти галас
нам не повезло	нам не пощастило

7. Утворіть від дієслів усі можливі форми минулого часу *(за зразком)*. Виділіть у них суфікс *(якщо є)*.

Зразок. Марити — марив, марила, марило, марили.

Марити, робити, принести, бігти, писати, будувати, мерзнути, знайомитися, чекати, могти.

§ 30 ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС ДІЄСЛІВ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Олег: Я **помию** посуд пізніше, а домашнє завдання **виконаю** завтра.	*Андрій:* Я вже **домиваю** посуд і відразу **починаю** виконувати домашнє завдання.

А. Кому з хлопців не потрібна порада: «Краще тепер, як у четвер»?

Б. За якою формою дієслова ви визначили, кому не потрібно адресувати пораду?

Дієсло́ва тепе́рішнього ча́су позначають дію або стан, що відбувається в момент мовлення, тому вони завжди недоконаного виду.

Змінювання — за особами та числами	**1-ша особа:** *хочу, сплю; хочемо, спимо* **2-га особа:** *хочеш, спиш; хочете, спите* **3-тя особа:** *хоче, спить; хочуть, сплять*
Правопис	дієслівні форми на ***-ться*** завжди пишемо **з м'яким знаком,** а форми на ***-шся*** — **без м'якого знака:** *сміються, дивляться; смієшся, дивишся*
Вимова	дієслова на ***-ться*** та ***-шся*** вимовляємо не так, як пишемо, бо в них уподібнюються приголосні звуки: *сміються* [с′м'ійу́**ц′**:а], *дивляться* [ди́вл′а**ц′**:а]; *дивишся* [ди́ви^{е}**с′**:а], *сміємося* [с′м'ійе́**с′**:а].

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Світає, а в пітьмі **видніються** та дедалі більше набувають чітких обрисів гори. Вони без кінця і краю піднімаються до неба, немов казкові ве-

летні. Гори, укриті блакиттю безкраїх, вічнозелених лісів, зігріті першим промінням весняного сонця, немов дрімають, заглибившись у величний спокій навколишньої природи. Дивишся на цю красу, **милуєшся** чудовими краєвидами й, затамувавши подих, помічаєш, як усе навкруги дедалі більше насичується чарівними кольорами, що грають зайчиками, мальовничими світловими плямами розходяться по скелях між рясним гіллям стрункіх смерек, на зеленому килимі просік та узлісся *(за І. Корнієнком)*.

Проси́ка — очищена від дерев смуга землі в лісі, яка є межею ділянки, дорогою і т. ін.

Смере́ка — багаторічне, вічнозелене хвойне дерево з конусоподібною кроною; ялина звичайна.

А. Випишіть дієслова теперішнього часу.

Б. Визначте й запишіть особу, число; виділіть особові закінчення *(за зразком)*.

Зразок. Видні**ють**ся — 3-тя ос. мн.

В. Зробіть звуковий запис виділених слів.

3. Запишіть слова у дві колонки: 1) з м'яким знаком на місці пропуску; 2) без м'якого знака на місці пропуску.

Кланяєт..ся, прощаєш..ся, розкривают..ся, окрилюют..ся, рідниш..ся, озиваєш..ся, лякаєш..ся, катает..ся, іскриш..ся, смієш..ся, уживают..ся, оговтуєш..ся, сватает..ся, казиш..ся.

З перших букв записаних слів складіть назви квітів.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Лише дієслова теперішнього часу записано в рядку

А грієшся, минаю, зійду
Б знають, несеш, місили
В чекають, мріє, заведеш
Г їм, отримуєте, біжимо

2. Лише дієслова 1-ї особи записано в рядку

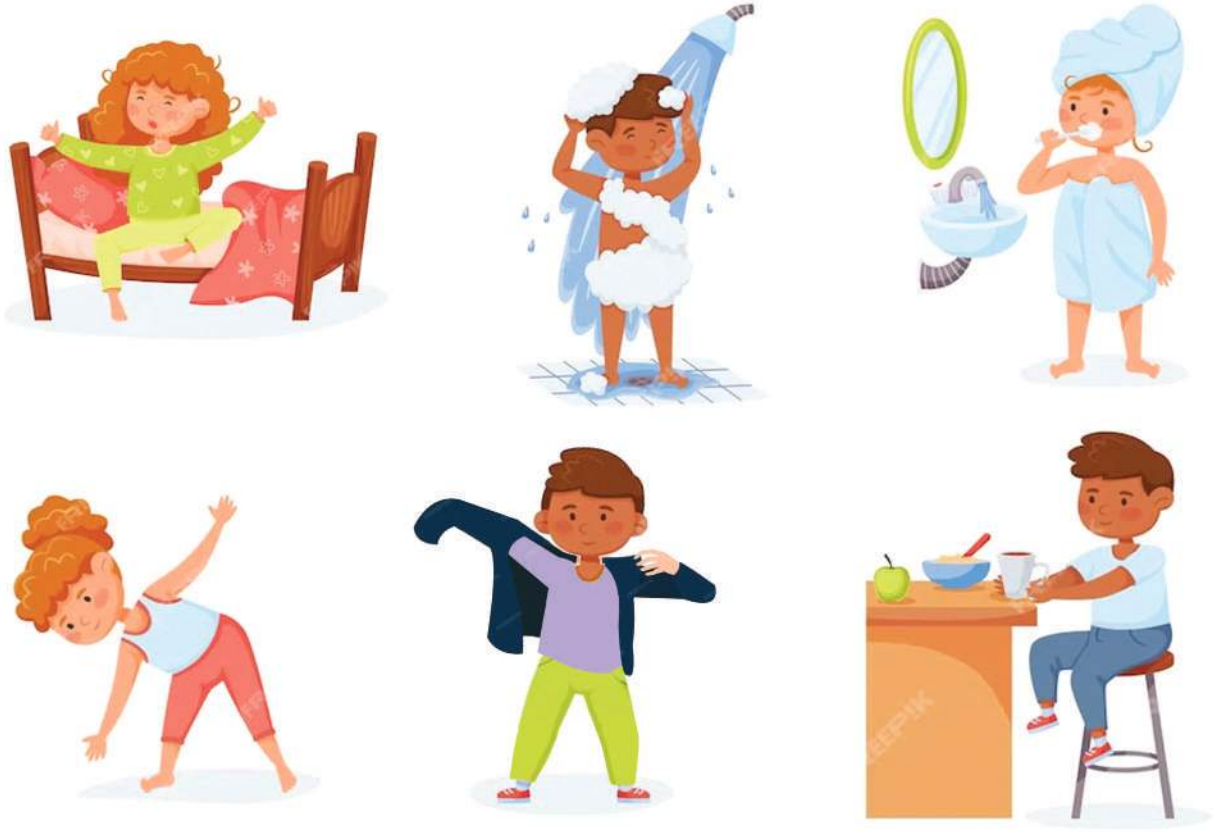
А тікаємо, виживаєте, слухаю
Б вагаєшся, вичитую, світимо
В святкуємо, хоче, зволікаю
Г марную, платимо, криємо

3. Лише дієслова 2-ї особи записано в рядку

А знайомиш, летимо, аналізуєте
Б викрикуєте, гортаєш, готуєшся
В чиниш, усвідомлюєте, просять
Г запобігаємо, вариш, крокуєте

5. Складіть і запишіть розповідь про свій буденний ранок, використавши лише дієслова теперішнього часу *(не менше п'яти речень)*. Скористайтеся візуальними підказками.

- *З понеділка по п'ятницю* ***прокидаюсь*** *о сьомій ранку … .*

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

кварта́л **катало́г** **кулінáрія**

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Кому місяць світить, тому й зорі всміхают..ся. 2. Колос повний до землі гнет..ся, а порожній — угору пнет..ся. 3. Узимку сонце так сміє..ся, що аж віконце плаче *(нар. тв.)*. 4. Дивиш..ся і не надивиш..ся, дихаєш і не надишеш..ся тим чистим, гарячим і пахучим повітрям *(за І. Нечуєм-Левицьким)*. 5. Тепер я бігаю в поле й годинами слухаю, як у небі співають хори́, грають цілі оркестри *(М. Коцюбинський)*.

А. Перепишіть речення, уставляючи, де потрібно, м'який знак.

Б. Надпишіть особу, число над дієсловами теперішнього часу; виділіть у них особові закінчення.

§ 31 МАЙБУТНІЙ ЧАС ДІЄСЛІВ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

На касі в супермаркеті:
— З вас двісті двадцять гривень і сорок копійок.
— Будь ласка. — Покупець дає касирці 500 гривень.
— Чи **не буде** у вас дрібніших грошей? Не маю решти.

А. Чи доречна форма майбутнього часу в останній репліці?

Б. Замініть виділене слово на потрібну часову форму.

Дієсло́ва майбу́тнього ча́су позначають дію або стан, що відбуватимуться або відбудуться після моменту розмови про них.

Змінювання — за особами та числами	**1-ша особа:** *покажу, покажемо* **2-га особа:** *покажеш, покажете* **3-тя особа:** *покаже, покажуть*

Творення форм майбутнього часу

доконаний вид проста форма	**недоконаний вид** складна та складена форми
дієслово теперішнього часу + префікс: *пишу* → ***на***пишу; *кажеш* → ***с***кажеш	інфінітив + суфікс ***-м-***: *іти* → *іти**м**е; чекати* → *чекати**м**уть*
	інфінітив + особова форма дієслова ***бути***: *буду іти, будемо іти, будеш іти*

2. Випишіть дієслова в три колонки: 1) форми минулого часу; 2) форми теперішнього часу; 3) форми майбутнього часу.

Практикуватимеш, крикнув, обробиш, упорядковую, ламатимуть, існувала, живете, ліквідував, гарячкують, творитиму, отримуєш, раджуся, імітували, аналізуватимеш, ясніло, обираєте, викрию, дихаємо, атакуватимуть.

З перших букв виписаних слів складіть назви давніх українських міст.

Зразки дієвідмінювання в майбутньому часі		
доконаний вид проста форма	**недоконаний вид**	
	складна форма	складена форма
1-ша особа: *помию, помиємо* **2-га особа:** *помиєш, помиєте* **3-тя особа:** *помиє, помиють*	**1-ша особа:** *митиму, митимемо* **2-га особа:** *митимеш, митимете* **3-тя особа:** *митиме, митимуть*	**1-ша особа:** *буду мити, будемо мити* **2-га особа:** *будеш мити, будете мити* **3-тя особа:** *буде мити, будуть мити*

3. Утворіть від дієслів *чекати* й *любити* просту, складну та складену форми майбутнього часу. Провідміняйте їх за особами й числами за наведеними в таблиці зразками *(письмово)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що дієслова майбутнього часу
   - **А** мають просту, складну й складену форми
   - **Б** змінюються за родами в однині
   - **В** бувають доконаного й недоконаного виду
   - **Г** змінюються за особами й числами

2. Дієслово теперішнього часу в значенні майбутнього вжито в реченні
   - **А** Щоранку бігаю в парку.
   - **Б** Завтра їду до моря.
   - **В** На даху сидить лелека.
   - **Г** В Одесі йде дощ.

3. Складену форму дієслова майбутнього часу вжито в рядку
   - **А** Як прийде туга, пізнаєш друга.
   - **Б** Навесні не посієш — восени не збереш.
   - **В** Не плюй у криницю, з якої сам будеш пити.
   - **Г** Слово не горобець: вилетить — не спіймаєш.

5. Прочитайте деформовані речення та виконайте завдання.

1. Тихіше (їхати), далі (бути). 2. Як (постелити), так і (виспатися). 3. Дружба — як дзеркало: (розбити) — не (скласти). 4. За двома зайцями (погнатися) — жодного не (піймати). 5. Хто вчиться змолоду, той не (знати) в старості голоду *(нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, поставивши дієслова, що в дужках, у форму майбутнього часу.

Б. Створіть невеликий роздум, підтримавши або спростувавши думку, висловлену в одному із записаних прислів'їв. Наведіть доказ, підкріпіть його прикладом із життя або художнього твору *(усно)*.

6. Прочитайте текст, передайте його зміст двома-трьома реченнями *(усно)*.

Знаменита Джоконда на картині Леонарда да Вінчі *всміхається* чи *посміхається*?

Насправді, не все так просто, як може здатися на перший погляд. Ці слова розрізняють за значенням. Якщо усмішка Джоконди відкрита, доброзичлива, лагідна, ласкава, то вона *всміхається*. А якщо вираз обличчя з глузуванням чи кепкуванням, то ця жінка *посміхається*.

До речі, науковці й досі не розгадали загадки: Мона Ліза *всміхається* чи *посміхається*. Хай там як, а ви запам'ятайте: м'яка й ніжна — усмішка, а глузлива та скептична — посмішка *(О. Травневий)*.

Л. да Вінчі. Мона Ліза (Джоконда). *1503–1519 рр.*

7. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати, не пущу тебе колиску синову гойдати. 2. Виростеш ти, сину, **вирушиш** в дорогу, виростуть з тобою приспані тривоги. 3. У хмельні смеркання мавки чорноброві **ждатимуть** твоєї ніжності й любові. 4. Будуть тебе кликать у сади зелені хлопців чорночубих диво-наречені. 5. За тобою завше будуть мандрувати очі **материнські** і **білява** хата *(В. Симоненко)*.

А. Надпишіть особу й число над дієсловами майбутнього часу.

Б. Розберіть за будовою виділені слова.

§ 32 СТИСЛИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ ПРО ВИКОНАННЯ ПЕВНИХ ДІЙ

1. Виберіть із переліку ознак ті, що властиві художньому стилю *(усно)*.

- Використання наукових термінів;
- вплив на почуття, емоції і переживання людини;
- пояснення та опис наукових відкриттів;
- образність, виразність;
- наявність художніх засобів (епітет, метафора, гіпербола, порівняння, персоніфікація тощо);
- відсутність емоційно забарвлених слів, точність, лаконічність викладу;
- використання фразеологізмів.

2. Виконайте завдання в тестовій формі.

Загальне питання до розповідного тексту —

А *чому?*
Б *який?*
В *що відбувається?*

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Смачно готує в цю пору мати. Як вона **ворожить** над борщем! Устає ще вдосвіта, чистить і промиває буряки, шаткує їх; нарізає картоплю; січе ножем капусту. Усього потроху додає в горщик — і помідор кине, і петрушку всипле, і цибулину, і стручок перцю, і листок лаврового листя. А м'ясо кладе з кісткою, а коли засмачує, то неодмінно використовує старе сало. Ех і борщ же тоді виходить такий, що поки дочекаєшся обіду, то можна **язик проковтнути**. Любить мати варити й усілякі капусняки — з грибами та без грибів, з крупою чи без неї, а про різні юшки й говорити не доводиться. Особливо вона любить готувати юшку з риби: тато приносить йоржів та окунів, чистить сам тертушкою, а мати доводить усе до пуття, заливаючи водою та заправляючи спеціями. Не обходиться і без юшки з грибними вушками, яку мати навчилася варити ще в баби Килини — жила ж тоді біля лісу, завжди в господарстві були підберезники, і маслюки, і рижики!

А іноді, коли матері захочеться зробити для всіх приємну несподіванку, вона готує качку. Та так, що ніхто й не побачить, заріже її **ранесенько**, начинить обтертими яблуками, зашиє, покладе на сковороду, смажить,

поливаючи жиром, що витоплюється з неї. Цілий день тоді в хаті пахне припеченим солодом розімлілих яблук, цілий день тоді батько ходить **добріший**, ніж будь-коли, **усміхнений** не на лиці, а зсередини. Звичайно, перш ніж їсти качку, на неї треба добре надивитися, треба натішитися, намилуватися, а потім уже їсти, повільно пережовуючи, смакуючи кожною волокниною, обсмоктуючи не тільки кісточки, а й власні пальці.

Прокинешся одного ранку — надворі вже біло, і сніжок **сіється** і **сіється**. На стріхах — покривала, на городах — полотна, на кущах — шматки марлі. Усе, ще недавно таке **заболочене** й **похмуре**, раптом **полегшало, повеселішало**. Добре пройтися по першому сніжку. Ген уже хтось на санях проїхав, протолочивши перший слід і присипавши його **золотою** соломою. Біля ставу, на **самісінькому** вершечку калини, **зоріє червоний** кетяг, і горобці зчинили навколо нього писк, цвіріньокливу колотнечу. Через лід подалася якась дівчина, і її **голуба** хустина видніє звіддалік **великою пелюсткою**, що прикрила їй голову. Зазирнеш в ополонку — і плесне тобі в лице чи то **димок** од води, чи то пара невистиглого ставу. І поля на тому березі **білі**, аж зливаються з **молочним** обрієм *(за Є. Гуцалом)*.

А. Опрацюйте текст.

1. Визначте описані в тексті дії та їхню послідовність.
2. Знайдіть і випишіть дієслова, які описують різні дії.
3. Визначте в тексті художні засоби (виділені слова): епітети, порівняння, фразеологізми, слова з переносним значенням і зі зменшено-пестливими суфіксами.

Б. Ще раз прочитайте текст і стисло перекажіть його *(усно)*.

§ 33 ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ *БУТИ, ЇСТИ, ДАТИ* ТА ДІЄСЛІВ З ОСНОВОЮ НА *-ВІСТИ*

Дієслова ***бути, їсти*** в теперішньому часі, а також ***дати*** та з основою на ***-вісти*** в майбутньому часі доконаного виду відмінюємо не так, як решту дієслів української мови.

бути	*їсти*	*дати*	*-вісти*
теперішній час		майбутній час доконаного виду	
в усіх особах і числах ужиємо тільки форму **є**	**1-ша особа:** *їм, їмо* **2-га особа:** *їси, їсте* **3-тя особа:** *їсть, їдять*	**1-ша особа:** *дам, дамо* **2-га особа:** *даси, дасте* **3-тя особа:** *дасть, дадуть*	**1-ша особа:** *відповім, відповімо* **2-га особа:** *відповіси, відповісте* **3-тя особа:** *відповість, дадуть відповідь*

Зауважте!

Інколи в поетичній мові для 1-ї та 3-ї особи однини теперішнього часу вживаємо давню форму ***єсть*** (замість сучасної ***є***): *Я **єсть** народ, якого Правди сила ніким звойована ще не була* (П. Тичина). А для 2-ї особи однини — архаїчну форму ***єси***: *Вся ти **єси**, Україно, славою покрита, тяжким горем, та сльозами, та кров'ю полита!* (нар. тв.).

1. Прочитайте речення, визначте особу й число кожного дієслова *(усно)*.

1. Цить, не плач, спечем калач, медом помажем, тобі покажем, самі з'їмо, тобі не дамо. 2. Як не даси з просьби, то даси з принуки, а чого просьба не докаже, то докажуть буки *(нар. тв.)*. 3. «Мудрий єси, мій учителю», — промовив зворушено Іслам-Гірей *(П. Загребельний)*. 4. Сподіваюся, дасте мені знати, коли будете в Києві *(Леся Українка)*. 5. Затям: за кожний злочин ти відповіси *(І. Крутенко)*.

Бук — ціпок, палиця, кий.

2. Перепишіть речення, поставивши дієслова, що в дужках, у потрібну форму.

1. Кішка сита, коли сала не (їсти). 2. Добра паска, коли (бути) ковбаска. 3. Де двоє (їсти), там і третій (наїстися). 4. Ой, болить у мене зуб, бо не хоче

їсти суп; хоче меду, хоче грушки, хоче теплої пампушки. А якщо (дати) сметани — умить боліти перестане *(В. Ладижець)*. 5. Настане час, і ти (відповісти) за кожен свій учинок *(О. Гордієнко)*.

3. Прочитайте молитву та виконайте завдання.

Отче наш, що єси на небесах!
Нехай святиться ім'я Твоє,
нехай прийде Царство Твоє,
нехай буде воля Твоя
як на небі, так і на землі.
Хліб наш насущний дай нам сьогодні.
І прости нам провини наші,
як і ми прощаємо винуватцям нашим.
І не введи нас у спокусу,
але визволи нас од лукавого.
Бо Твоє є Царство, і сила, і слава навіки. Амінь!

А. Знайдіть форми дієслова *бути*, визначте особу й число *(усно)*.

Б. Прокоментуйте написання особового займенника з великої букви *(усно)*.

4. ***Завдання підвищеної складності.*** Поміркуйте над будовою слів *побувати, з'їдять, віддамо, відповісти*. Позначте в них значущі частини слова *(письмово)*.

5. Чому треба бути фінансово грамотним / грамотною? Дайте розгорнуту відповідь на це запитання *(усно)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
здавати іспит	складати іспит
у тексті зустрічаються помилки	у тексті трапляються помилки
учбовий заклад	навчальний заклад

7. Перепишіть речення, поставивши дієслова, що в дужках, у потрібну форму. Надпишіть над ними особу й число.

1. Не будь вівцею, а то вовки (з'їсти) *(нар. тв.)*. 2. Кабачків натрем качатам, а кролям (дати) трави *(А. Бабич)*. 3. У цій історії (бути) все: і прекрасна принцеса, і крутий красунчик герой, і кумедний дух Джин *(з афіші)*. 4. Поки жнемо, доти і (їсти), а як скосили, то все й поїли *(нар. тв.)*. 5. Ти (розповісти) про все пізніше, як випаде вільна хвилинка *(І. Міненко)*.

§ 34 ДІЄСЛОВА І ТА ІІ ДІЄВІДМІНИ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Інно, як правильно написати: *ходеш* чи *ходиш* у спортзал? — спитав Ігор.

— *Ходиш* із буквою ***и***, бо в 3-й особі множини — закінчення ***-ять*** *(вони ходять)*.

А. Чому Ігор завагався у виборі потрібної букви в дієслівному закінченні?

Б. Застосувавши правило Інни, визначте, яку букву пропущено в слові *пиш..ш*.

Дієслова за своїми особовими закінченнями можна поділити на дві групи: **І** та **ІІ дієвідміни**.

Дієвідміну визначаємо за закінченням дієслова у формі **3-ї особи множини** *(вони що роблять? вони що зроблять?)*.

І дієвідміна	**ІІ дієвідміна**
1-ша особа: *пишу, пишемо; малюю, малюємо* **2-га особа:** *пишеш, пишете; малюєш, малюєте* **3-тя особа:** *пише, пишуть; малює, малюють*	**1-ша особа:** *сплю, спимо; стою, стоїмо* **2-га особа:** *спиш, спите; стоїш, стоїте* **3-тя особа:** *спить, сплять; стоїть, стоять*
е та ***є*** — ***-уть, -ють***	***и*** та ***ї*** — ***-ать, -ять***

Орфограма: букви ***е (є)*** та ***и (ї)*** в особових закінченнях дієслів.

Зауважте!

Коли визначаєте дієвідміну, зважайте на час дієслова:

- *літаєш*, бо *літають* (теп. час) — І дієвідміна;
- *полетимо*, бо *полетять* (майб. час) — ІІ дієвідміна.

2. Запишіть дієслова у дві колонки: 1) з буквою ***е (є)*** на місці пропуску; 2) з буквою ***и (ї)*** на місці пропуску.

Накри..ш, плат..ш, аналізу..те, дер..мо, існу..те, економ..мо, трат..мо, явля..мо, ран..те, оброб..мо.

З перших букв записаних слів складіть чоловіче й жіноче ім'я.

Зауважте!

*Борю**ть**ся* чи *боря**ть**ся*? Якщо за формою 3-ї особи множини визначити дієвідміну не вдається, тоді це можна зробити за **основою інфінітива.** До **II дієвідміни** належать дієслова з основою інфінітива на ***-а*** (після **шиплячого**), а також на ***-и, -і, -ї***, які в особових формах випадають:

- *крич**а**ти — кричу* (***а*** випадає), отже, *крича**ть**, кричи**м**о*;
- *роб**и**ти — роблю* (***и*** випадає), отже, *робл**я**ть**,** роб**и**мо*;
- *вис**і**ти — вишу* (***і*** випадає), отже, *вис**я**ть**,** вис**и**мо*;
- *до**ї**ти — дою* (***ї*** випадає), отже, *до**я**ть**,** до**ї**мо*.

Решта дієслів належать до **I дієвідміни:** *боро**т**ися* — I дієвідміна, бо основа на ***-о***, отже, *бор**ю**ть**ся**, боре**м**ося*.

Винятки: ***хотіти, сопіти, гудіти, ревіти, іржати*** — I дієвідміна; ***боятися, стояти, бігти, спати*** — II дієвідміна.

До II дієвідміни належать усі дієслова на ***-отіти***: *булькоті́ти, муркоті́ти*.

До I дієвідміни — дієслова з основою інфінітива на ***-отати***: *булькота́ти, муркота́ти*.

3. Прочитайте деформовані речення та виконайте завдання.

1. Життя і мрія в згоді не бувають і вічно (боротися), хоч миру прагнуть *(Леся Українка)*. 2. Мені не байдуже, що ти відчуваєш, хоч, може, вже мене й не (пам'ятати) *(Л. Голубенко)*. 3. Як на своєму язиці не вдержиш, то на чужому не (втаїти) *(нар. тв.)*. 4. Хоч крок новий зроби до того, в чім (бачити) ціль і суть свою *(П. Воронько)*. 5. Поїдеш далеко, (побачити) багато, (задивитися), (зажуритися) — згадай мене, брате! *(Т. Шевченко)*.

А. Перепишіть речення, поставивши дієслова, що в дужках, у потрібну форму.

Б. Надпишіть час, особу, число над кожним дієсловом.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Букву ***е (є)*** пропущено в обох словах рядка

А нес..мо, ход..мо
Б пиш..мо, біж..мо
В ми..те, прос..те
Г чита..те, тягн..те

2. Букву ***е (є)*** пропущено в обох словах рядка

А бор..шся, хова..шся
Б квіту..мо, гор..мо
В крич..те, хоч..те
Г вивча..те, сп..те

3. Букву ***и (ї)*** пропущено в обох словах рядка

А зроб..те, почу..те
Б приход..те, кол..те
В звар..мо, збуду..мо
Г крут..мо, город..мо

5. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Тихіше їд..ш — далі буд..ш. 2. Від своєї тіні не схова..шся. 3. Хоч..ш не хоч..ш, а вище себе не стрибн..ш. 4. З води обіду не звар..ш. 5. Зроб..ш спішно — вийде смішно *(нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви ***е (є)*** та ***и (ї)***.

Б. Наведіть по одному прикладу з вашого життя або художнього твору до кожного з них *(усно)*.

6. Відновіть фразеологізми, дібравши пропущені слова з довідки.

Хоч ... збирай — добре видно.
Хоч ... гати — дуже багато.
Хоч ... грай — дуже просторо.
Хоч ... ліпи — слабохарактерний.
Хоч ... малюй — вродливий.

Довідка. Греблю, картину, конем, свічки, голки.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Синиці голос-голосок один не збляк, один не змовк, голками сипл..-ться сухими *(М. Рильський)*. 2. Не кажи «гоп», доки не перескоч..ш *(нар. тв.)*. 3. І де ти брод..ш, де ти волоч..шся цілу ніч? *(І. Нечуй-Левицький)*. 4. Життєва нива кол..ться стернею *(О. Довгоп'ят)*. 5. Ми сид..мо під кручею, поклавши вудочки на хиткі рогачики, і гомон..мо *(Гр. Тютюнник)*.

Стерня́ — поле, на якому зібрані хлібні рослини й залишилися тільки зрізані біля кореня стебла.

А. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви ***е (є)*** та ***и (ї)***.

Б. Підкресліть головні члени речення.

§ 35 СПОСІБ ДІЄСЛІВ

1. Увідповідніть кожне дієслово з його значенням.

Дієслово	*Значення*
1 прочитав би	**А** заклик до дії, прохання
2 переказую	**Б** реальна дія, що відбувається
3 декламуй	**В** дія, що можлива за певних умов

Способи дієслів		
дійсний	**умовний**	**наказовий**
реальна дія, яка відбулася, відбувається чи відбудеться (***що роблю? що зробив? що зроблю? що робитиму?*** та ін.): *писав, пише, писатиме*	дія, бажана або можлива за певних умов (***що робив би? що зробив би? що робили б? що зробили б?*** та ін.): *писав би, написали б*	наказ, прохання, порада, заклик до дії (***що робімо? що зробімо? що роби? що зроби? що робіть? що зробіть?***): *пишімо, пиши, пишіть*

Зауважте!

Дієслова умовного та наказового способу, на відміну від дійсного, не мають часових форм.

2. Запишіть дієслова в три колонки: 1) дійсного способу; 2) умовного способу; 3) наказового способу.

Декламував, наріжмо, крикнув би, економте, освітлюватимеш, обробили б, ласуєш, обнімімося, назвала б, бережімо, екранізували б, їдьте, дістань, ігноруємо, маскувався б, йдете, емігруйте, шукаймо.

З перших букв записаних слів складіть приказку.

3. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Хотіла б я піснею стати *(Леся Українка)*. 2. Людині бійся душу ошукать, бо в цьому **схибиш** — то уже **навіки** *(Л. Костенко)*. 3. Зрозумійте це, мадам, і зробіть тверезі висновки *(О. Бердник)*. 4. Якби мені черевики, то пішла б я на музики *(Т. Шевченко)*. 5. В океані рідного народу відкривай духовні острови! *(В. Симоненко)*.

А. Визначте й надпишіть спосіб кожного дієслова.

Б. Розберіть за будовою виділені слова.

Мада́м — 1) назва заміжньої жінки у Франції та деяких інших країнах (приєднувана до прізвища); 2) іронічне або жартівливе звертання до жінки.

Музи́ки — забава з музикою; гулянка, танці.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Лише дієслова дійсного способу записано в рядку

А знайшов, працюю, розфарбую
Б збільшив би, чекаю, проведу
В допоможімо, їси, прибіжать
Г накреслив, питаю, дивімося

2. Лише дієслова умовного способу записано в рядку

А знав би, сходила, спробували б
Б перевірила б, помив би, пішов
В поклало б, накрили б, спекла б
Г виправили б, поїв би, спитав

3. Лише дієслова наказового способу записано в рядку

А ходімо, читай, будемо
Б вивчаємо, ідіть, греби
В ідемо, спи, тримайте
Г люби, варіть, зважмо

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Вчись у природи творчого спокою
В дні вересневі. Мудро на землі,
Як від озер, порослих осокою,
Кудись на південь линуть журавлі.

Вір і наслідуй. Учневі негоже
Не шанувати визнаних взірців,
Бо хто ж твоїй науці допоможе
На певний шлях ступити з манівців?

Є. Плужник

Манівці́ — кружний, обхідний шлях.
Іти́ манівця́ми — робити щось неправильно.

А. Визначте спосіб кожного дієслова *(усно)*.

Б. Прочитавши коментар до вірша, напишіть вільне есе на тему «Я і природа» *(п'ять–сім речень)*.

Коментар. Вірш «Вчись у природи творчого спокою...» Євген Плужник написав 1927 року. Саме в цей час він захворів на туберкульоз. Поет тоді краще зрозумів цінність здоров'я, він збагнув, наскільки природа важлива. Людина повноцінна, здорова й щаслива лише в гармонії з природою.

Зауважте!

Іноді дієслова одного способу вживають у значенні іншого.

- *Умовний спосіб → наказовий спосіб: Чи не* ***допомогла*** *б ти мені приготувати салат?* Тут форма умовного способу *допомогла б* ужита в значенні наказового способу *(= допоможи)*, адже в реченні не йдеться про виконання дії за певних умов, у ньому висловлюють прохання.
- *Наказовий спосіб → умовний спосіб:* ***Зателефонуй*** *він раніше, я б погодився співпрацювати*. У цьому реченні форма наказового способу *зателефонуй* ужита в значенні умовного *(= зателефонував би)*.
- *Дійсний спосіб → наказовий спосіб:* ***Припинили*** *розмови й* ***почали*** *тренуватися! = Припиніть розмови й починайте тренуватися!*

Один спосіб дієслова в значенні іншого вживають у розмовному та художньому стилях.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
дякую вас	дякую вам
вибачаюсь за спізнення	вибачте за спізнення
Доброго дня!	Добрий день!

7. Прочитайте речення та виконайте завдання *(розділові знаки пропущено)*.

1. Обійми мене так лагідно і не пускай *(С. Вакарчук)*. 2. Їв би кіт рибу але у воду боїться лізти *(нар. тв.)*. 3. Впізнай мене в холодній безвісті згадай моє земне ім'я *(Л. Костенко)*. 4. Безмовні тумани тремтять над полями *(П. Тичина)*. 5. Коли б рибалки розчаровувалися при кожній невдачі давно б вони перевелись на світі *(Ю. Збанацький)*.

А. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

Б. Визначте й надпишіть спосіб кожного дієслова.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 36 ПИСЬМОВЕ ВИСЛОВЛЕННЯ, У ЯКОМУ ОПИСАНО АЛГОРИТМ ДІЙ У ПЕВНИХ СИТУАЦІЯХ

Алгори́тм — це послідовність команд, що визначає, які дії і в якому порядку потрібно зробити для виконання певного завдання. Алгоритми застосовують у різних сферах життєдіяльності: від кулінарних рецептів — до інструкцій поводження під час пожежі.

Ситуація — сукупність умов та обставин, що створюють певне становище; стан. *Надзвичайна ситуація* — стан окремої території, що характеризується порушенням нормальних умов життя і діяльності людей, яке спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, пожежею та ін.

До речі... Стихійні лиха — виверження вулканів, землетруси, цунамі, сходження лавин, повені, урагани, смерчі тощо.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

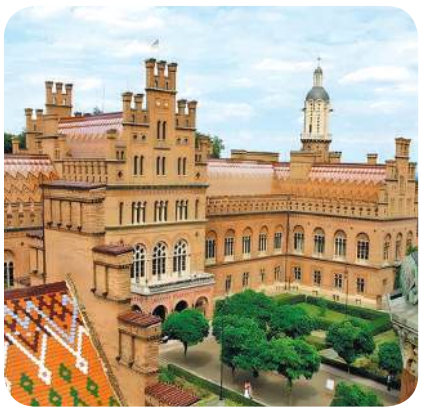
ПОРЯДОК ДІЙ
під час сигналу «Повітряна тривога» в Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича

Якщо звучить сигнал «Повітряна тривога», потрібно:

1. **Викладачам** — припинити заняття, вимкнути прилади, освітлення, зачинити вікна та разом зі здобувачами освіти найближчим маршрутом дістатися до укриття. В укритті проконтролювати, щоб здобувачі освіти швидко й обережно зайняли свої місця, провести перекличку. Викладачі мають подбати про спокій усіх, хто перебуває в укритті.

2. **Здобувачам освіти** — беззаперечно виконувати розпорядження викладачів або самоорганізуватися, щоб покинути аудиторію та перейти до захисної споруди.

3. **Технічним працівникам** — вимкнути електричні прилади, освітлення, зачинити вікна та двері й прямувати до укриття.

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича

А. Перекажіть текст *(усно)*.

Б. Доповніть його відомостями про місце розташування укриття у вашому навчальному закладі та детальний шлях до нього *(усно)*.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ЯК ПОВОДИТИСЯ ПІД ЧАС ПОЖЕЖІ В НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ, КОЛИ ПОРУЧ НЕМАЄ ДОРОСЛОЇ ЛЮДИНИ?

Пожежа в класі

1. Під час пожежі виходьте з класу через двері й допоможіть іншим.
2. Якщо вихід перекриває вогонь, але поряд є зовнішня пожежна драбина, використайте її.
3. Під час пожежі не ховайтеся в кутки, під парти тощо.
4. Захищайте органи дихання змоченою тканиною.
5. Подавайте сигнали рятувальникам.

Пожежа в коридорі

1. Перш ніж визирнути в коридор, доторкніться тильним боком долоні до ручки вхідних дверей; якщо вона гаряча, не відчиняйте: там пожежа.
2. Ручка холодна — визирніть у коридор. Якщо в коридорі вогонь або багато диму, поверніться до класу та зачиніть двері.
3. Якщо диму небагато й він іде знизу, це означає, що пожежа на нижніх поверхах. Не спускайтеся вниз, зайдіть у клас, зачиніть двері й чекайте рятувальників.
4. Якщо неможливо залишити приміщення, а у вас є мобільний зв'язок, зателефонуйте за номером 101.
5. Якщо пожежа сталася на верхньому поверсі, спускайтеся вниз сходами, захищаючи органи дихання.

А. Поміркуйте, чому під час пожежі не можна ховатися в кутки або під парти *(усно)*.

Б. Напишіть висловлення за поданою інструкцією з алгоритмом дій у разі пожежі, що сталася у вашому домі (квартирі).

3. Знайдіть в інтернеті матеріал про заходи безпеки під час грози. Напишіть висловлення з алгоритмом дій під час цього стихійного лиха.

§ 37 ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ НАКАЗОВОГО Й УМОВНОГО СПОСОБІВ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

У неділю вранці Ігор телефонує Марині:

— Марино, пішли сьогодні в кіно!

— Хто пішли?

— Ми з тобою, — відповів Ігор із здивуванням.

— Ми нікуди сьогодні не ходили... Нічого не розумію, — розгублено відповіла Марина.

А. Через яке слово сталося непорозуміння?

Б. Яку дієслівну форму треба було використати Ігореві?

Наказовий спосіб дієслова		
Утворюємо від основи теперішнього часу **Змінюємо** за **особами** й **числами**	**1-ша особа:** — , — **2-га особа:** *лети, будь* **3-тя особа:** ***хай*** *летить, хай буде*	*лет**імо**, будь**мо*** *лет**іть**, будь**те*** ***хай*** *лет**ять**, **хай** буд**уть***
Для творення форм наказового способу не використовуємо частки ***давай(те)***: ***читаймо*** (не *давай читати*), ***плаваймо*** (не *давай плавати*). Інфінітив іноді вживаємо зі значенням наказу: ***Стояти*** *струнко!* Проте він не є формою наказового способу.		

Зауважте!

У дієсловах наказового способу пишемо м'який знак у кінці слова та складу після ***д, т, з, с, ц, л, н***: *лі**зь**, лі**зьте**, бу**дь**, бу**дьте**, гля**нь**, гля**ньте**, зано**сь**, зано**сьте**.*

2. Утворіть усі можливі форми наказового способу *(за зразком)*. Запишіть їх і виділіть у них закінчення.

Зразок. Несу — несімо, неси, несіть, хай несе, хай несуть.

Несу, кричу, роблю, знаю, їду, бережу, лізу.

Умовний спосіб дієслова	
Утворюємо від основи минулого часу + ***б / би***	*летів **би**, летіла **б**, летіло **б**, летіли **б***
Змінюємо за **числами** й **родами**	*був **би**, була **б**, було **б**, були **б***

Частки ***б / би*** з дієсловами пишемо окремо. Вони можуть стояти після будь-якого повнозначного слова: *Я б навіть сонцю одягнула вінок із житніх колосків* (Л. Рубан). Частку ***б*** уживаємо після голосного *(сказала **б**)*, а ***би*** — після приголосного *(сказав **би**)*.

3. Прочитайте речення та виберіть потрібну частку для творення дієслів умовного способу *(усно)*.

1. У глибині моїх темнот і снів твоя лунала (б, би) мова солов'їно *(Д. Павличко)*. 2. Не було (б, би) щастя, та нещастя допомогло *(нар. тв.)*. 3. Здається, що листок (б, би) цілувала, в дзвіночку (б, би) ночувала, як бджола *(Л. Костенко)*. 4. Якби знав, де впадеш, то соломки підстелив (б, би) *(нар. тв.)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Правильно утворено форму наказового способу у варіанті

А пішли **Б** стояти **В** знаємо **Г** шукаймо

2. НЕПРАВИЛЬНО утворено форму наказового способу у варіанті

А давай плавати **Б** перекладімо **В** хай шукає **Г** зробіть

3. Форму наказового способу дієслова вжито в значенні дійсного в реченні

А Берімось краще до роботи, змагаймось за нове життя.
Б Правді в очі дивіться прямо, не одводьте погляду вниз.
В Інші бігають, кричать, а ти вечеряти подай, посуд перемий.
Г Уславмо ж руки, силою налиті, і думку, що епоху пропіка.

5. Знайдіть в інтернеті та прослухайте пісню «Мова вітру» з мультфільму «Мавка. Лісова пісня». Виконайте завдання.

А. Випишіть дієслова наказового способу й визначте особу та число.

Б. Розкажіть, які емоції викликала у вас ця пісня, прокоментуйте манеру виконання Х. Соловій та А. Пивоварова *(усно)*.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

рівни́на **русло́** **све́рдло**

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Не/клич мене, весно, не/чаруй і не/ваб! *(Леся Українка)*. 2. Питай не/старого, а бувалого *(нар. тв.)*. 3. Всім серцем любіть Україну свою, і вічні ми будемо з нею! *(В. Сосюра)*. 4. А хтось у нашому загоні візьми та й пусти чутку, що я звідкись переписав той вірш *(М. Стельмах)*. 5. Хай не/розбудить смутку телефон. Нехай печаль не/зрушиться листами *(Л. Костенко)*.

А. Перепишіть речення, знявши риску.

Б. Надпишіть особу й число над дієсловами наказового способу.

§ 38 НАПИСАННЯ *не* З ДІЄСЛОВАМИ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

не вирощувати	неволити
не поливати	нехтувати
не підрізати	ненавидіти

А. Дієслова якої колонки можна вживати без ***не***?

Б. Коли ***не*** з дієсловами пишемо окремо, а коли — разом?

Частку ***не*** з дієсловами пишемо **окремо**: *Ніхто **не** знає, що його в житті чекає* (нар. тв.).

Разом пишемо тоді, коли дієслово без ***не*** не вживаємо: ***неволити, нехтувати, незчутися, ненавидіти***.

Розрізняймо префікси ***до-*** і ***недо-***: ***не*** *дочувати* (не чути когось) і ***недо****чувати* (погано чути). Префікс ***недо-*** означає неповноту, частковість, половинчастість дії: ***недо****їдати* (мало їсти), ***недо****бачати* (мати ваду зору, погано бачити).

Заперечне слово ***немає*** вживаємо в односкладному реченні та пишемо **разом** ***(= нема)***: *У батька **немає** (= **нема**) часу*. Заперечну частку ***не*** з дієсловом *мати* пишемо **окремо**: *Батько **не має** часу* (***не має*** не можна замінити словом ***нема***). Уживаємо у двоскладному реченні.

Орфограма: написання ***не*** з дієсловами.

2. Прочитайте речення та прокоментуйте написання дієслів із ***не*** *(усно)*.

1. Купець той багато неправди робив: мірявши — недомірював, важивши — недоважував, дурив людей... *(Грицько Григоренко)*. 2. Немає того дерева, на якому птиця не сиділа *(нар. тв.)*. 3. Летить голуб над полем, спочину не має, і долини, і діброви, і луги минає *(Л. Глібов)*. 4. Чи варто було стільки років побиватися, недосипати, недоїдати, щоб такого кінця діждати! *(Л. Яновська)*. 5. Не кажи «гоп», доки не перескочиш *(нар. тв.)*.

Зауважте!

Подані дієслова з ***не*** пишемо **разом** або **окремо** залежно від значення.

Разом	Окремо
непокоїтися — турбуватися	*не покоїтися* — не бути похованим
неславити — ганьбити	*не славити* — не прославляти
нездужати — хворіти	*не здужати* — не змогти, не перемогти

3. Перепишіть речення, знімаючи риску.

1. Не/має пісні без любові, не/має пісні без труда *(В. Сосюра)*. 2. Страшнішої не/має сліпоти, як сліпота духовна *(П. Воронько)*. 3. Вітерець із берега не/покоїв море *(О. Донченко)*. 4. Хто розуму не/має, тому й коваль не/вкує *(нар. тв.)*. 5. Те, що ви не/докували, я з синами докую *(Б. Олійник)*. 6. Щасливий той, хто бачив мрію, але не/доторкнувсь її *(Д. Павличко)*. 7. Не/договорено багато і не/дослухано, на жаль *(П. Воронько)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Окремо з ***не*** треба писати всі слова в рядку

А не/чищено, не/волити, не/цінувати
Б не/прийшов, не/розбито, не/сумую
В не/навидіти, не/просив, не/зачіпати
Г не/спати, не/тривожити, не/хтувати

2. Частку ***не*** треба писати окремо з наступним словом у варіанті

А не/дочитав через брак часу
Б усе життя не/досипав на каторзі
В не/добачаю від народження
Г не/дочуваю з п'яти років

3. Частку ***не*** треба писати окремо з наступним словом у реченні

А Не/має лиха без добра.
Б Без здоров'я не/має щастя.
В Любов, як перстень, не/має кінця.
Г Сумно жити, коли не/має кого любити.

5. Складіть і запишіть пари речень, у яких дієслова *не/славити* та *не/здужати* буде написано по-різному: у першому — разом, а в другому — окремо.

6. Запам'ятайте значення дієслів.

Гамсели́ти — сильно бити кого-небудь; із силою ударяти, стукати по чому-небудь.

Збиткува́тися — знущатися.

Пащекува́ти — говорити недоброзичливо, злобливо, беззмістовно.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Для кого я побиваюся? Хліба не/доїдаю, ночей не/досипаю? Усе для вас, для сім'ї *(Панас Мирний)*. 2. Не/помиляється той, хто нічого не/робить *(нар. тв.)*. 3. Не/має мудріших, ніж народ, учителів *(М. Рильський)*. 4. Ще назва є, а річки вже не/має *(Л. Костенко)*. 5. Глухо зітхали хвилі, білі чайки не/покоїлися над озером *(Олесь Гончар)*. 6. Де творчості не/має, там і життя не/має *(В. Сосюра)*. 7. Життя не/має ціни *(нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, знімаючи риску.

Б. Підкресліть головні й другорядні члени в другому та п'ятому реченнях.

§ 39 НАГОЛОШУВАННЯ ДІЄСЛІВ ТА ЇХНІХ ФОРМ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Нам удалося **виходити** пораненого лелеку.	Він уже сам може **виходити** у двір.

А. Вимовте виділені слова, правильно їх наголошуючи.

Б. Чому важливо правильно наголошувати слова?

Наголос в українській мові рухомий, тож треба запам'ятовувати, як наголошуємо слова. Є кілька порад щодо окремих дієслів та їхніх форм, які іноді неправильно наголошують.	
Дієслово ***бу́ти*** в майбутньому часі має наголос на **першому складі**, а в минулому — на **останньому.**	*бу́ду, бу́демо, бу́деш, бу́дете; була́, було́, були́*
Багато дієслів із закінченнями ***-емо, -ете*** мають наголос на **останньому складі.**	*веземо́, ведемо́, ідемо́, несемо́; везете́, ведете́, ідете́, несете́,* **АЛЕ:** *пи́шемо, ро́бимо, лю́бимо*
Дієслова ***везти́, вести́, мести́, нести́, плести́*** та похідні в інфінітиві й у минулому часі мають наголос на **останньому складі.**	*везти́, вести́, нести́; привезла́, привела́, принесла́* і т. д.
Дієслова ***казати, любити, писати, робити*** в 1-й особі однини теперішнього часу мають наголос на **останньому складі.**	*кажу́, люблю́, пишу́, роблю́*

2. Перепишіть дієслова та поставте в них наголоси.

Будемо, люблю, нести, привести, несемо, пишу, занести, ідете, було, кажу, несете, була, завезли, принесла, ідемо, везете, роблю, вести, завела.

Розбір дієслова як частини мови

1. Частина мови.
2. Початкова форма: інфінітив.
3. Вид: доконаний, недоконаний.
4. Спосіб: дійсний, умовний, наказовий.
5. Час: минулий, теперішній, майбутній (для дієслів дійсного способу).

6. Особа: 1-ша, 2-га, 3-тя (для теперішнього та майбутнього часу).
7. Рід: чоловічий, жіночий, середній (для минулого часу в однині).
8. Число: однина, множина.
9. Дієвідміна: I, II.
10. Член речення.

Зразок письмового розбору

Людині бійся душу ошукать, бо в цьому **схибиш** — то уже навіки *(Л. Костенко)*.

Схибиш — дієсл., п. ф. — *схибити*, док. вид, дійсн. спосіб, майб. час, 2-га ос., одн., II дієвідм., присудок.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Сніги метуть. У вікнах біле мрево.
Антени ловлять клаптики новин.
На білий вальс **запрошую** дерева,
На білий вальс вітрів і хуртовин.

Хай буде сніг, і музика, і вечір.
Хай серце серцю сплачує борги.
О **покладіть** гілки мені на плечі,
З мого життя пострушуйте сніги!

Я вас люблю за те, що ви дерева,
Що ви **прийшли** до мене, що ви тут.
Зима стоїть, скляна і перкалева.
Метуть сніги. Сніги метуть, метуть...

Л. Костенко

Мре́во — міраж, видіння.
Перка́ль — тонка бавовняна тканина.
Перкале́вий — пошитий із перкалю.

А. Виконайте розбір виділених дієслів як частини мови *(письмово)*.

Б. Визначте дієслова, ужиті в переносному значенні *(усно)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. На перший склад падає наголос у слові

А кажу
Б нести
В будеш
Г люблю

2. На другий склад падає наголос у слові

А привезти
Б несемо
В ведете
Г була

3. На третій склад падає наголос у слові

А будемо
Б ведемо
В перепишу
Г перенести

5. Складіть і запишіть чотиривірш так, щоб у ньому римувалися чотири дієслова, що подані в таблиці з теоретичним матеріалом.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

зобрази́ти **нанести́** **стриба́ти**

До речі... Поети іноді свідомо порушують норми наголошування слів із метою римування. Знайдіть у наведеному уривку свідоме відхилення від нормативного наголошування дієслова.

Народився Бог на санях
в лемківськім містечку Дуклі.
Прийшли лемки у крисанях
і принесли місяць круглий.

Б.-І. Антонич

7. Зробіть розбір усіх дієслів як частини мови *(письмово)*.

На багатьох вулицях і в магазинах Японії можна побачити спеціальні підставки з парасольками. Якщо розпочинається дощ, можна взяти будь-яку з них. Коли він закінчиться, парасольку залишають у найближчій підставці.

§ 40 УСНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ ЗА ВИЗНАЧЕНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ НА ОСНОВІ ГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

1. Заповніть таблицю «Види інформації» прикладами *(у зошитах)*.

Види інформації	
текстова	… , … , … ,
числова	… , … , … ,
графічна	… , … , … ,
звукова	… , … , … ,
комбінована	… , … , … ,

Приклади:

- сигнал повітряної тривоги, радіоповідомлення, дзвінок на перерву;
- параграф у підручнику, стаття в журналі, літературний твір, лист;
- швидкість вітру, температура води, висота гори, довжина річки;
- діаграма, графік, таблиця, схема, дорожній знак, малюнок, піктограма;
- поєднання кількох видів інформації: стаття з графіком, малюнок із підписом.

2. Розглянувши діаграму й схему приміщення *(с. 90)*, розкажіть, яку інформацію вони містять і де її можна використати.

А. Вміст вітаміну С в 100 г продукту (мг).

Б. План евакуації з майстерні в разі пожежі й інших надзвичайних ситуацій.

ПАМ'ЯТКА ПРО ПРАВИЛА ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

- потрібно терміново оповістити про те, що трапилося, за телефоном 101: назвати адресу, місце пожежі, своє прізвище;
- повідомити представника адміністрації;
- гасити пожежу спеціальними засобами;
- ужити заходів з евакуації вихованців і співробітників.

Усне чи письмове висловлення зазвичай складається з трьох частин: 1) вступ; 2) основна частина; 3) кінцівка (висновок).

Конкретні факти (кількісні показники, співвідношення та порівняння даних) подаємо в основній частині.

У висловленнях використовуємо вставні слова *на мою думку, на думку … , по-перше, по-друге, можливо, навпаки, отже* та ін. Їх на письмі відокремлюємо комами, а в усному мовленні — інтонаційно.

3. Прочитайте висловлення та виконайте завдання.

Я страшенно не люблю хворіти, тож вирішив зміцнити імунітет. Окрім якісного тривалого сну, прогулянок на свіжому повітрі та фізичних вправ, у мене з'явився ще один пріоритет — вітаміни. Точніше, фрукти й овочі, що містять вітамін С.

Звичайно ж, інтернет став у пригоді. Загуглив потрібну інформацію — і який результат? Найвищий вміст вітаміну С мають не дуже смачні продукти: … кисла, … хоч і солодкий, але я його не люблю, а запах … мене дратує змалку. Хай там як, але я знайшов фрукт, який обожнюю: це — екзотичне … . На жаль, його не можна споживати у великих кількостях. Тож я їм усього потроху.

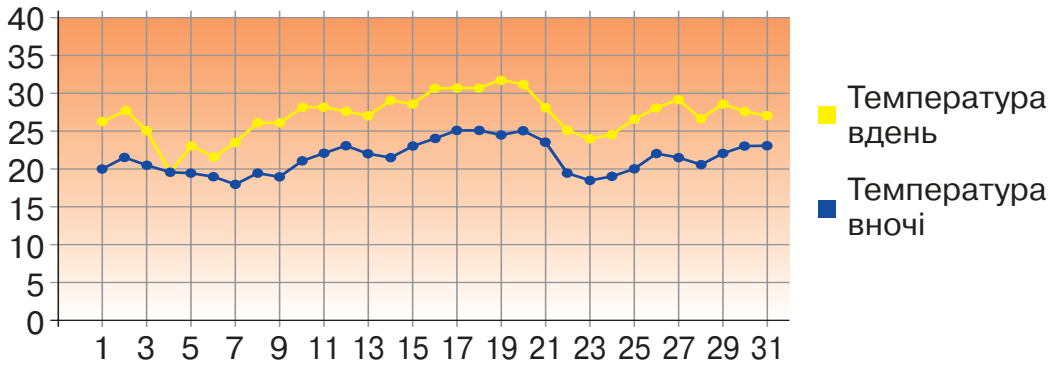
Почуваюся добре. Усім рекомендую *(О. Травневий)*.

А. Яка графічна інформація з вправи 2 *(с. 89)* допоможе заповнити пропуски?

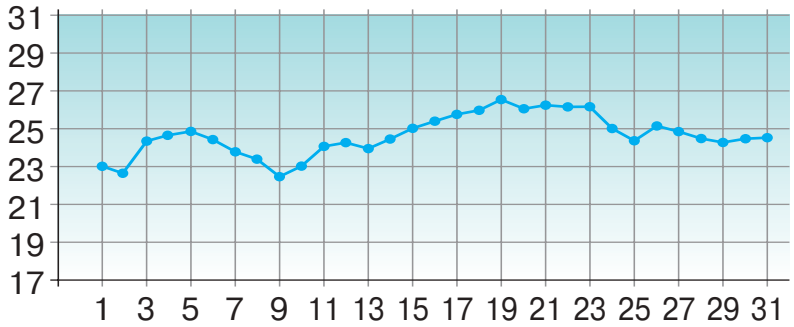
Б. Перекажіть текст, заповнивши пропуски. Використайте кількісні показники *(усно)*.

4. Складіть усне висловлення для своїх друзів про погоду в Ялті, щоб визначити найбільш вдалий час для відпустки біля моря. Використайте як вагомий аргумент температурні характеристики повітря й води за липень 2024 р. та дані графіків.

Температура повітря в липні 2024 року (Ялта, Україна)

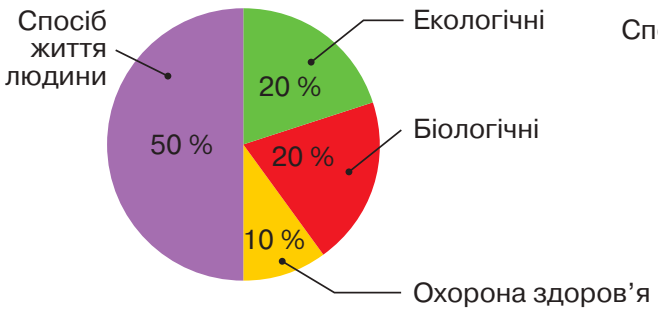

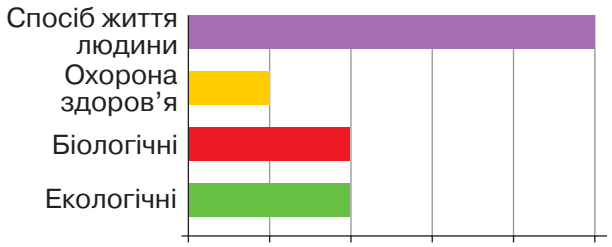
Температура води в липні 2024 року (Ялта, Україна)

5. Підготуйте повідомлення про чинники, які визначають якість здоров'я людини *(усно)*. Скористайтеся даними діаграм.

Вплив різних чинників на здоров'я людини

§ 41 ДІЄПРИКМЕТНИК ЯК ФОРМА ДІЄСЛОВА

1. Прочитайте записи в колонках і виконайте завдання.

гібридний автомобіль	гібридний фрукт	гібридна форма дієслова
бензин + електроенергія	помаранч + поме́ло	... + ...
авто «Пріус»	грейпфрут	дієприкметник

А. Як ви розумієте поняття «гібрид», «гідридний»?

Б. Які слова мають бути на місці крапок у третій колонці?

Дієприкме́тник — особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією і відповідає на питання ***який? яка? яке? які?*** Наприклад: ***опале*** *листя*, ***опрацьований*** *параграф*. Дієприкметник поєднує ознаки дієслова та прикметника.

Ознаки дієслова	Ознаки прикметника
час: *стихаючий* — теперішній час; *опалий* — минулий час	**рід, число, відмінок:** *ужитий, ужита, ужите, ужиті; ужитого, ужитої* і т. д.
вид: *сяючий* — недоконаний вид; *розбитий* — доконаний вид	**питання:** (який?) *помитий*, (яка?) *помита*, (яке?) *помите*, (які?) *помиті*
мають **залежні слова:** *ораний* (чим?) *трактором*; *повернений* (кому?) *собі; накритий* (як?) *щільно*	**такі самі відмінкові закінчення:** *теплий — опалий, теплого — опалого, теплому — опалому, теплим — опалим* і т. д.
Початкова форма дієприкметника — називний відмінок однини чоловічого роду: *оздоблений, літаючий*.	
У реченні дієприкметники здебільшого виконують роль **означення**, рідше — частини **складеного присудка:** *Над умитим садом стоїть туман* (В. Винниченко). *Роман уже прочитаний*.	

2. Випишіть дієприкметники.

Критий, старовинний, хворий, міцний, житній, узагальнений, казковий, корабельний, помережаний, арештований, їстівний, практичний, набитий, дорожній, природний, аналізований, масовий, комп'ютерний, науковий, змістовний, караючий, усвідомлений, стійкий, лапатий, підпертий, існуючий.

З перших букв виписаних слів складіть фразеологізм зі значенням «дуже багато».

Зауважте!

Дієприкметники, як і прикметники, мають той самий рід, число та відмінок, що й іменник, від якого вони залежать: *біля відреставрованого будинку* (ч. р., одн., Р. в.), *на відреставрованій площі* (ж. р., одн., М. в.).

3. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Як не любити любов'ю наснажених, мудрістю сповнених книг?.. *(М. Рильський)*. 2. Мій перший вірш написаний в окопі, на тій сипкій од вибухів стіні, коли згубило зорі в гороскопі моє дитинство, вбите на війні *(Л. Костенко)*. 3. Геній — це великий талант, помножений на каторжну працю і поділений на безжалісну вимогливість до себе *(В. Герасимчук)*. 4. Поле вкрите густою пеленою диму *(П. Кочура)*. 5. Над розквітлою землею, над усім світом мерехтливо яріли достиглі світанкові зорі *(В. Козаченко)*.

А. Надпишіть рід, число й відмінок над кожним дієприкметником.

Б. Підкресліть дієприкметники відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Два дієприкметники вжито в реченні

А Пролиту воду назад не збереш.
Б Марно втраченого дня не повернеш.
В Дарованому коневі в зуби не дивляться.
Г Зароблений сухар кращий за крадений бублик.

5. Напишіть вільне есе, узявши за тему одну з приказок *вправи 4*.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

сере́дина **стовідсо́тковий** **тризу́б**

7. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Попáдало додолу покручене, зчорніле листя *(М. Коцюбинський)*. 2. Край моря сонце золотить укриті лісом гори *(Н. Забіла)*. 3. На лугах ще трава не кошена, у полях красуються жита *(П. Воронько)*. 4. Від землі йде аромат зів'ялих трав *(Я. Баш)*. 5. Дівка заплетена, а хата не метена *(нар. тв.)*.

А. Надпишіть рід, число й відмінок над кожним дієприкметником.

Б. Підкресліть дієприкметники відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

§ 42 АКТИВНІ Й ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ

1. Прочитайте словосполучення в колонках і виконайте завдання.

опале листя зникле світло	розкидане листя пригашене світло

А. Іменники якої колонки позначають виконавця дії, переданої дієприкметником?

Б. Дієприкметники, які залежать від цих іменників, активні чи пасивні?

Види дієприкметників за значенням	
активні	**пасивні**
ознака предмета за дією, яку цей предмет (особа) виконує сам / сама: *пожовкле листя* (листя саме пожовкло), *посивіла людина* (людина сама посивіла)	ознака предмета (особи), що зазнає на собі дію іншого предмета (особи): *написаний твір* (учнем), *пострижений собака* (перукарем)

2. Запишіть словосполучення у дві колонки: 1) з активними дієприкметниками; 2) з пасивними дієприкметниками.

Відпрацьований час, граючий на флейті, екранізований роман, розкрита справа, битий палицею, лежачий камінь, існуюча система, дрейфуючий човен, аналізований науковцем.

З перших букв записаних словосполучень складіть назви дерев.

Акти́вні дієприкме́тники із суфіксами ***-уч- (-юч-)*** та ***-ач- (-яч-)*** в українській мові вживаємо рідко, ще й без залежних слів: *Здалеку долітають* ***завмираючі*** *гуки музики* (І. Нечуй-Левицький). *Під* ***лежачий*** *камінь вода не тече* (нар. тв.).

Замість активних дієприкметників уживаємо:

- прикметники: *ворогуючий* — ***ворожий***, *наступаючий* — ***прийдешній***;
- іменники: *початкуючий* — ***початківець***, *керуючий* — ***керівник***;
- синоніми: *хвилюючий* — ***зворушливий***, *діючий* — ***чинний*** *(закон)* або ***активний*** *(вулкан)*;
- конструкцію ***той, що … / та, що …*** : *ідучий* — ***той, що йде***; *знаюча* — ***та, що знає***;
- сполуки слів: *сидячі місця* — ***місця для сидіння***, *люблячий тебе* — ***з любов'ю до тебе***.

3. Відредагуйте та запишіть словосполучення.

Стоячі місця, перебуваючий за кордоном, лідируюча команда, потопаючий чоловік, пануючий клас, оточуюче середовище, блукаючий сюжет, миючий засіб, зволожуючий крем, знаюча людина, бігуча дівчина, координуючий центр, підростаюче покоління, головуючий на зборах, завідуючий кафедрою.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Лише пасивні дієприкметники записано у варіанті

А званий, зниклий, записаний
Б посивілий, відведений, опалий
В зважений, взутий, перетертий
Г зведений, забутий, лежачий

2. Активний дієприкметник ужито в народному вислові

А Хліб, з'їдений перед роботою, вирощує ледарів.
Б Марно втраченого дня не повернеш.
В Не хвали кашу, коли просо не посіяне.
Г Спорожнілий колос вище за всіх стоїть.

3. Редагування потребує речення

А Потрібно мати при собі роздрукований квиток.
Б Добре прогулюватися освітленими вулицями.
В Чудово, коли вдома є друкуючий пристій.
Г Залитий сонцем ранок дарує нам тепло.

5. Розкажіть про уявну подорож узбережжям океану зі своїми однокласниками й однокласницями *(п'ять–сім речень)*. Доберіть до активних дієприкметників *мандруючий, знаючий, сяючий* природні відповідники й використайте їх у своїй розповіді *(усно)*.

6. Доберіть до кожного слова його тлумачення. Запам'ятайте їх.

Вайлува́тий — ... ; ґре́чний — ... ; драгли́стий — ... .

Тлумачення: • у якому можна загрузнути, в'язкий, обвислий; • незграбний, неповоротний, повільний у рухах; • шанобливо ввічливий у поводженні з людьми, чемний.

7. Відредагуйте та запишіть словосполучення.

Життєствердж**у**ючий настрій, бажаючі скласти іспит, зворушуюча історія, зникаючі рептилії, знеболюючий засіб, хвилюючі слова, читаюча дівчина, діючий закон, радіючий студент, освіжаючий напій, плачуча дитина, керуючий орган, захоплюючі пригоди.

§ 43 ТВОРЕННЯ АКТИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

опалий	опада**ючий**
зів'я**л**ий	в'я**нуч**ий
пожовк**л**ий	жовті**ючий**

А. У якій колонці дієприкметники теперішнього часу, а в якій — минулого?

Б. За допомогою яких суфіксів утворюємо різні часові форми?

Активні дієприкметники виражають ознаку за дією, яку цей предмет виконує сам. Дієприкметники активного стану бувають ***теперішнього*** й ***минулого часу***.

теперішній час	**минулий час**
ознака за дією, що відбувається	ознака за дією, що вже відбулася
основа теп. часу + ***-уч- (-юч-)*** або ***-ач- (-яч-)***: *несуть* + ***-уч-*** = *несучий*; *лежать* + ***-ач-*** = *лежачий*	основа інфінітива доконаного виду + ***-л-***: *зів'янути* + ***-л-*** = *зів'ялий*;* *посивіти* + ***-л-*** = *посивілий*
* Якщо в інфінітиві є суфікс ***-ну-***, він випадає. Суфікси ***-ш (ий), -вш (ий)*** в українській мові для творення дієприкметників не використовуємо: ***посинілий***, а не *посинівший*.	

2. Утворіть активні дієприкметники теперішнього та минулого часу від відповідних основ. Запишіть їх і виділіть у них суфікси.

I. Існують, скриплять, радіють, тремтять, виють.

II. Розімліти, спітніти, зникнути, остовпіти, принишкнути.

3. Замініть активні дієприкметники теперішнього часу більш природними відповідниками *(способи заміни — у § 42)*. Запишіть їх *(за зразком)*.

Зразок. Танцюючі дівчата — дівчата, які танцюють.

Танцюючі дівчата, спляча красуня, усі бажаючі, віруюче море, завмираючі звуки, тремтячі рухи, радіючі діти, розквітаючі дерева.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Активний дієприкметник ужито в реченні

А Попадало додолу покручене, зчорніле листя.

Б Холодне повітря заходить крізь розбиту шибку.

В Укриті лісом гори вранці здаються фіолетовими.

Г Я хочу бачити світ розплющеними очима.

2. НЕПРАВИЛЬНО утворено дієприкметник у варіанті

А здрібнілий
Б змарнілий
В жовтіючий
Г зголоднівший

3. НЕПРАВИЛЬНО утворено активний дієприкметник у реченні

А Зустрінемося біля поросшого мохом старого дуба.
Б Кожний прибулий козак звітує перед отáманом.
В Під промоклим дахом ховаються кажани.
Г Занімілий ліс оживає з приходом весни.

5. Прочитайте та перекажіть текст *(усно)*.

Вітальна формула *З наступаючим!* — банальний суржик, адже в нашій мові такого слова немає. А як же радять мовознавці вітати зі святом, що буде найближчими днями? Тут маємо кілька варіантів: *З прийдешнім святом!* або *З передсвятом!*

Але найкраще вітати зі святом без позначення часової наступності: *З Новим роком!* або *З Різдвом Христовим!* Так вітали українці своїх рідних і знайомих здавна. А й справді, навіщо наголошувати на часі? Усі й так чудово розуміють, що ці свята ось-ось настануть *(О. Травневий)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
уязвиме місце	вразливе / слабке́ місце
дякуючи наполегливості	завдяки наполегливості
сто років тому назад	сто років тому́

7. Прочитайте деформовані речення та виконайте завдання.

1. Стиха **лущиться** зерно з (перестигнути) колоса *(М. Коцюбинський)*. 2. Від землі йде духмяний аромат (зів'янути) трав *(Я. Баш)*. 3. Край шляху серед (палають) маків зостався свіжий горбик землі з маленьким гранчастим обеліском *(Олесь Гончар)*. 4. (Промокнути) смереки жалібно стогнуть у темній **пущі** *(І. Франко)*. 5. (Стоять) вода — калюжа *(нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, утворивши активні дієприкметники від основ, що в дужках.

Б. Надпишіть над кожним дієприкметником час — теперішній *(теп. ч.)* чи минулий *(мин. ч.)* — і позначте суфікс.

В. Зробіть звуковий запис виділених слів.

§ 44 ТВОРЕННЯ ПАСИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

крижаний, поганий, різаний, туманний, ураганний

А. Знайдіть дієприкметник.

Б. За якою ознакою ви його впізнали?

Пасúвні дієприкмéтники виражають ознаку предмета, який зазнає на собі дію іншого предмета. Дієприкметники пасивного стану вживаємо лише в ***минулому часі***.	
Творимо від основи інфінітива за допомогою суфіксів ***-н-, -ен- (-єн-), -т-***.	
основа інфінітива + ***-н-***	*списати* + ***-н-*** = *списаний*
основа інфінітива + ***-ен- (-єн-)***	*бачити* + ***-ен-*** = *бачений*
основа інфінітива + ***-т-***	*забути* + ***-т-*** = *забутий*
Деякі дієприкметники пасивного стану творимо за допомогою різних суфіксів: • *замкнути — замкнéний, замкнýтий;* • *зігнути — зігнéний, зігнýтий;* • *колоти — колéний, колóтий;* • *одягнути — одягнéний, одягнýтий;* • *просунути — просунéний, просунýтий.*	

2. Перепишіть речення, утворивши від дієслів, що в дужках, пасивні дієприкметники в потрібній формі.

1. Де орач від (напружити) роботи плаче, там жниця від гарної пшениці скаче *(нар. тв.)*. 2. Рівно й спокійно дише (натомити) з праці земля *(М. Рильський)*. 3. Жагучими пахощами й (розпалити) сонцем дихає земля *(З. Тулуб)*. 4. Як радію за ту я людину, що (загубити) радість знайшла *(В. Сосюра)*. 5. До кипариса магнолія пишная чолом (заквітчати) ніжно схилилася *(Леся Українка)*.

Зауважте!

Під час творення пасивних дієприкметників за допомогою суфікса ***-ен-*** може відбуватися чергування приголосних: *вразити — вражений, народити — народжений, пекти — печений, стригти — стрижений*.

3. Прочитайте загадки та виконайте завдання.

1. Повна діжа жита п'ятачком накрита. 2. Зимою біле, весною чорне, улітку зелене, восени стрижене. 3. Що можна бачити із заплющеними очима? 4. Розстелений кожушок, на нім посіяний горошок. 5. Сто один брат — і всі в один ряд зв'язані стоять. 6. Фарбоване коромисло через річку зависло. 7. Скручена, зв'язана, на кілок посаджена, по подвір'ю гуляє *(нар. тв.)*.

А. Відгадайте загадки *(за потреби скористайтеся підказками)*.

Підказки: сон, мітла, поле, веселка, небо та зорі, паркан, мак.

Б. Випишіть пасивні дієприкметники й розберіть їх за будовою.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Пасивний дієприкметник за допомогою суфіксів ***-ен-*** і ***-т-*** можна утворити від інфінітива

А накрити **Б** згорнути **В** замести **Г** пошити

2. Чергування приголосних НЕ відбувається під час творення дієприкметника від інфінітива

А скривдити **Б** вимостити **В** спустити **Г** налити

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

За́гадки — своєрідний і дуже давній вид народної творчості. У сиву давнину їм надавали магічного значення. Уміле відгадування загадок вважали ознакою розуму й щасливої вдачі. У наш час загадки також широко побутують у народі. Це прекрасне джерело розвитку кмітливості, тямучості, уважності. Кожна загадка, мов частинка сонця, **сяюча** й гаряча, мов тятива́ — **натягнута** та гнучка́, мов спис — гостра й разюча. Ніби промені в краплях роси, відображено в них душевну красу народу, його художню обдарованість, спостережливість і дотепність *(М. Шестопал)*.

А. Випишіть виділені дієприкметники. Визначте: 1) стан (активний чи пасивний); 2) час (минулий чи теперішній); 3) рід; 4) число; 5) відмінок; 6) значущі частини слова *(розбір за будовою)*.

Б. Прочитайте виразно текст, доповнивши його самостійно складеною загадкою.

6. Запам'ятайте значення паронімів.

Змéрзнути — відчути холод, потерпати від холоду.

Замéрзнути — стати твердим від холоду, перетворитися на кригу.

7. Утворіть і запишіть пасивні дієприкметники, виділіть у них суфікси й підкресліть букви, які позначають приголосні звуки, що чергуються *(за зразком)*.

Зразок. Посадити — посадже́ний.

Посадити, спекти, відпустити, помістити, приректи, знизити, заїздити, натрудити, запросити, розбудити, спростити.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 45 ОСОБЛИВОСТІ БУДОВИ ОПИСУ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ

1. Прочитайте текст про опис зовнішності людини та перекажіть його *(усно)*.

О́пис зо́внішності люди́ни — відтворення її індивідуального вигляду за допомогою засобів мови.

Зазвичай опис зовнішності людини є частиною розповіді. У ньому називають: 1) частини тіла; 2) риси обличчя; 3) одяг та його елементи. І частини тіла, й обличчя, й одяг описують здебільшого за допомогою прикметників і дієприкметників: *Хлопець* ***гарний, русявий****, чисто* ***підголений****; чуб* ***чепурний****, вуса* ***козацькі****, очі* ***веселенькі****, як зірочки; на виду* ***рум'яний, моторний, звичайний****; жупан на ньому* ***синій****, чоботи* ***добрі, шкапові****, з підковами* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Опис зовнішності може бути в різних стилях. У **науковому** — узагальнено відтворюють типову, властиву певній групі людей зовнішність, виокремлюючи в ній найсуттєвіше: *За фізичною типологією ескімоси мають жовтий колір шкіри, вузький розріз очей, пряме жорстке чорне волосся, невеликий зріст* (із журналу). Наукові описи зовнішності людини лаконічні й конкретні.

Мета **художнього** опису зовнішності людини — створити її образ так, щоб емоційно вплинути на читача, сформувати певне ставлення до нього. У художніх описах використовують ***порівняння*** *(як зірочки)*, ***епітети*** *(чуб чепурний)*, ***пестливі слова*** *(очі веселенькі)*, ***метафори*** тощо. У художніх описах часто вживають оцінні слова: ***Хороший*** *із лиця — повновидий, рум'янець на всю щоку, із чорними веселими очима, із чорним лискучим вусом, — він був* ***перший красень*** *на селі* (Панас Мирний). У художніх творах опис зовнішності героя / героїні називають ***портре́том***.

За допомогою опису зовнішності людини письменник розкриває і її внутрішній світ, характер; виявляє своє ставлення до неї.

Зауважте!

Твір-опис зовнішності людини складається з трьох частин: 1) вступ (коротка розповідь про картину й автора); 2) опис зовнішності (вік, постава, частини тіла, риси обличчя, одяг); 3) враження, які справила картина.

2. Ознайомтеся з лексикою, за допомогою якої описують зовнішність людини. З'ясуйте значення невідомих слів за словником.

Лексика для опису зовнішності людини

Вік	молодий, зрілий, старий, пристáркуватий, дитячий, юнацький, поважний, юний, літній, пíдлітковий
Постава, статура	повний, худий, середньої статури, огрядний, опáсистий, кремéзний (міцної будови), дебéлий, тендітний, стрункий, широкоплечий, горбатий, цибáтий (довгоногий), призéмкуватий
Зріст	високий, середній, невисокий, велетенський, карликовий
Вираз обличчя	веселий, сумний, зосереджений, розгублений, відкритий, серйозний, привітний, безтурботний, хитрий, злий, стурбований, чистий, вольовий, задоволений, занепокоєний, кислий, гидлúвий, спантелúчений
Очі	великі, вирáзні, розкосі, світлі, темні, карі, чорні, вúцвілі
Погляд	ясни́й, приємний, ніжний, теплий, привітний, відкритий, спокійний, стурбований, байдужий, замріяний, хижий, проникливий, насторожений, затуманений, суворий, уважний, напружений, пильний, прискіпливий
Брови	чорні, тонкí, насýплені, густі, широкі, прямі, темні, ледь помітні, дугою
Ніс	великий, маленький, кирпатий, тонкий, м'ясистий, широкий, рівний, орлиний, горбатий, гострий, приплюснутий
Рот	великий, малий, широкий, кривий, рівний, страшний, кóсий
Губи	тонкí, широкі, пухкí, повні, блідí, червоні, ніжні, безкровні, свіжі, розтулені, зімкнуті, стиснуті
Волосся	чорне, блискуче, тьмя́не, світле, руде, русяве, біляве, сиве, густе, рідке́, зачесане, розкуйовджене, довге, коротке, пряме, витке́, кучеряве, розпущене, заплетене, підстрижене

3. Розгляньте подану репродукцію картини та виконайте завдання.

А. Складіть план опису зовнішності дівчини.

Б. Опишіть зовнішність дівчини за картиною *(усно)*.

Я. Вермер. Дівчина з перловою сережкою. *1665 р.*

§ 46 ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

весел**ий**, весел**а**, весел**і**	зраділ**ий**, зраділ**а**, зраділ**і**
весел**ого**, весел**ої**, весел**их**	зраділ**ого**, зраділ**ої**, зраділ**их**
весел**ому**, весел**ій**, весел**им**	зраділ**ому**, зраділ**ій**, зраділ**им**

А. У якій колонці записано форми дієприкметника, а в якій — прикметника?

Б. Порівняйте відмінкові закінчення дієприкметника й прикметника.

Дієприкметники відмінюємо за **родами, числами** та **відмінками**, як прикметники твердої групи.

Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
Н.	*забут**ий***	*забут**а***	*забут**е***	*забут**і***
Р.	*забут**ого***	*забут**ої***	*забут**ого***	*забут**их***
Д.	*забут**ому***	*забут**ій***	*забут**ому***	*забут**им***
Зн.	*забут**ий (-ого)***	*забут**у***	*забут**е***	*забут**і (-их)***
Ор.	*забут**им***	*забут**ою***	*забут**им***	*забут**ими***
М.	*на забут**ому (-ім)***	*на забут**ій***	*на забут**ому (-ім)***	*на забут**их***

Вибір закінчення ***-ий*** чи ***-ого*** дієприкметника чоловічого роду однини в знахідному відмінку залежить від означуваного ним іменника. Порівняйте: *згадав про забут**ого** актора* (іменник позначає істоту) і *згадав про забут**ий** рюкзак* (іменник позначає неістоту).

У місцевому відмінку однини дієприкметники чоловічого й середнього роду мають паралельні закінчення ***-ому*** / ***-ім***: *на забут**ому*** і *на забут**ім***.

Дієприкметник має той самий рід, число та відмінок, що й означуваний ним іменник: *полит**а** квітка* (Н. в., одн., ж. р.), *полит**ою** квіткою* (Ор. в., одн., ж. р.), *на полит**ій** квітці* (М. в., одн., ж. р.).

2. Прочитайте речення. Визначте рід, число й відмінок дієприкметників *(усно)*.

1. Свіжо пахне в лісі зволоженою землею, перепрілим листям, набубнявілими бруньками й живицею *(за О. Кобилянською)*. 2. У рідний край, грозою вмитий, ідуть усі шляхи на світі *(М. Стельмах)*. 3. Ніколи не можна намилуватися красою Дніпра, красою оновленої рідної землі *(Олесь Гончар)*. 4. І от ростуть за нашої доби в добу колишню саджені дуби *(М. Рильський)*. 5. Сумно в гаю заспокоєнім, вічною ніччю придавленім *(Леся Українка)*.

3. Прочитайте деформовані речення та виконайте завдання.

1. (Згаяний) часу й конем не дожен..ш. 2. (Дарований) коневі в зуби не дивляться. 3. Марно (втрачений) дня не поверн..ш. 4. Ти ще не бач..в (смалений) вовка. 5. На (необроблений) землі лише бур'ян росте. 6. Власний хліб смачніший за (позичений) в сусіда булку. 7. Носиться як дурень із (писаний) торбою *(нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, поставивши дієприкметники, що в дужках, у потрібну граматичну форму. Уставте пропущені букви.

Б. Надпишіть над кожним дієприкметником його рід, число та відмінок.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть дієприкметник із його граматичними ознаками.

Дієприкметник (виділене слово в реченні)	***Граматичні ознаки***
1 В очах *скривдженого* поета блиснув промінь надії.	**А** Н. в., мн., ж. р.
2 Любо впасти на зелену тінь *натрудженим* тілом.	**Б** Н. в., мн., ч. р.
3 Тягло звідусіль запахом *розбрунькованих* верб.	**В** Р. в., мн., ж. р.
4 Ніким не *сходжені* нас ждуть путі.	**Г** Р. в., одн., ч. р.
	Д Ор. в., одн., с. р.

5. Розкажіть одне одному, як ви провели зимові канікули, використавши не менше трьох дієприкметників *(усно)*. Випишіть із розповіді однокласника / однокласниці дієприкметники. Визначте рід, число та відмінок.

6. Прочитайте текст. Перекажіть його *(усно)*.

Дієприкметники зі значенням постійної ознаки переходять у прикметники. Порівняйте два речення. *Яйця, **ва́рені** 5 хвилин, мають рідкий жовток. У готелях на сніданок подають **варе́ні** яйця.* У першому реченні дієприкметник *ва́рені* передає ознаку за дією, що триває кілька хвилин, а в другому — прикметник *варе́ні* позначає не дію, а його постійну ознаку після приготування. Так само: *ко́пчений, пе́чений* — дієприкметники та *копче́ний, пече́ний* — прикметники.

7. Прочитайте деформовані речення та виконайте завдання.

1. Смереки на горах, (обвислий) інеєм, (обвитий) мрякою, дрімають *(О. Кобилянська)*. 2. Стиха лущиться зерно з (перестиглий) колоса *(М. Коцюбинський)*. 3. Ходить хмара над березами, блискавками (підперезаний) *(В. Кочевський)*. 4. Коли по садках зібрали всю садовину, пішли люди в ліс збирати смачну (почорнілий) ягоду *(Остап Вишня)*.

А. Перепишіть речення, поставивши дієприкметники, що в дужках, у потрібну граматичну форму.

Б. Надпишіть над кожним дієприкметником його рід, число та відмінок.

§ 47 ДІЄПРИКМЕТНИКОВИЙ ЗВОРОТ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ ІЗ ДІЄПРИКМЕТНИКОВИМИ ЗВОРОТАМИ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання *(розділові знаки пропущено)*.

Вітер гуляє в запорошеному снігом лісі.	Вітер гуляє в лісі запорошеному снігом.

А. Знайдіть і назвіть залежне від дієприкметника слово.

Б. У якому реченні ви (інтуїтивно) відокремили б комою дієприкметник із залежним словом?

Дієприкметнико́вий зворо́т — дієприкметник із залежними від нього словами: *Дуби, омиті дощами, виблискують на сонці*. Іменник, від якого залежить дієприкметниковий зворот, називаємо ***означу́ваним словом***: у наведеному вище реченні *дуби* — означуване слово.

Дієприкметниковий зворот є одним членом речення — **означенням**. Він може стояти як **перед**, так і **після** означуваного слова. Порівняйте:

Гори, укриті лісом, нагадують казку і *Укриті лісом гори нагадують казку.*

Дієприкметниковий зворот, що стоїть **після означуваного слова**, з обох боків відокремлюємо **комами**, а в усному мовленні виділяємо **інтонацією**. Перед означуваним словом дієприкметниковий зворот не відокремлюємо комами на письмі, не виділяємо інтонаційно в усному мовленні.

2. Прочитайте речення. Знайдіть у них дієприкметникові звороти та з'ясуйте, де вони стоять — перед означуваним словом чи після нього *(усно)*.

1. Найчастіше смішними виявляються люди, позбавлені почуття гумору *(В. Канівець)*. 2. І, захолонувши у дивній грації, зітхають свіжістю дівочою акації, вітрами обціловані до ніг *(В. Симоненко)*. 3. Омиті росами квітки розтулюють повіки *(В. Сосюра)*. 4. Гострі гребені, укриті лісом, вирізувалися на синьому небі різкими пружками *(І. Нечуй-Левицький)*. 5. Теплом дихає настояна на травах і квітах земля *(Ю. Збанацький)*.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання *(розділові знаки пропущено)*.

1. Зорі сплять на морозом зів'ялених травах *(Л. Первомайський)*. 2. Шумить дрімучий темний бір одягнений у хвою *(Н. Забіла)*. 3. У заволоченому хмарами небі не вгледіти жодної зірки *(Н. Рибак)*. 4. Непорушно стоять дерева загорнені в сутінь *(М. Коцюбинський)*. 5. Добріє світ народжений в любові *(Т. Коломієць)*.

А. Перепишіть речення, розставивши в них розділові знаки.

Б. Підкресліть дієприкметникові звороти й означувані слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Дієприкметниковий зворот НЕ потрібно відокремлювати в реченні *(розділові знаки пропущено)*

А Земля припорошена першим снігом нагадує білий килим.
Б Доглядаю яблуневий сад посаджений батьком.
В Ще спить земля укутана снігами.
Г Стоять налиті сонцем дні.

2. Дієприкметниковий зворот НЕ потрібно відокремлювати в реченні *(розділові знаки пропущено)*

А Сплять скуті страшною кригою озера та гаї.
Б Вершники озброєні рушницями оточили офіцерів.
В Краплі зронені хмарами були настояні на польових травах.
Г Береги розмиті весняною повінню їжачилися брилами граніту.

5. Прочитайте речення з пропущеними дієприкметниковими зворотами та виконайте завдання.

1. Копійка, ... , дорожча за гривню. 2. Горе, ... , легше для обох. 3. Горщик, ... , — золотий, а свекрухою — глиняний. 4. Камінь, ... , б'є болючіше. 5. Недочитана книжка — шлях, ... *(нар. тв.)*.

А. Перепишіть речення, дібравши з довідки пропущені дієприкметникові звороти й поставивши їх у потрібну граматичну форму.

Довідка. Розбитий невісткою, кинутий другом, пройдений не до кінця, поділений на двох, зароблений тяжкою працею.

Б. Перебудуйте записані речення так, щоб звороти не потрібно було відокремлювати комами *(усно)*.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

чергови́й **шовко́вий** **ярмарко́вий**

7. Прочитайте речення та виконайте завдання *(розділові знаки пропущено)*.

1. Рука засмагла від роботи нам сіє благодатний мир *(М. Рильський)*. 2. Осяяне сонцем поле залишилося позаду а попереду нас чекало море звихрене вітрами *(О. Корнієнко)*. 3. Біля річки височіють тополі оповиті білим серпанком *(О. Травневий)*. 4. Над берегом послався густо зацвічений білою ромашкою луг *(В. Козаченко)*. 5. Ліс закутаний у м'яку білу габу́ стоїть непорушно *(У. Самчук)*.

А. Перепишіть речення, розставивши в них розділові знаки.

Б. Підкресліть дієприкметникові звороти й означувані слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 48 ДОКЛАДНИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ

1. Розгляньте світлини та виконайте завдання.

1

2

А. Які деталі в зовнішності персонажів є помітними?

Б. Про які риси характеру свідчить їхній зовнішній вигляд?

Докла́дний пере́каз — послідовне, повне (без пропуску важливих деталей) передавання змісту почутого або прочитаного.

Мета художнього опису зовнішності — емоційно вплинути на читача / слухача, викликати певне ставлення до створюваного образу. Зосередження уваги на поставі, рисах обличчя, погляді, жестах, волоссі, одязі тощо сприяє розкриттю характеру особистості.

Досягти емоційного впливу допомагають засоби художньої виразності, зокрема пестливі чи згрубілі слова, фразеологізми, порівняння, метафори, епітети.

У докладному переказі пряму мову (якщо є) краще замінити непрямою.

2. Прочитайте речення, визначте художні засоби *(усно)*.

1. Ніс невеличкий, тонкий, трохи загострений *(Панас Мирний)*. 2. Голова в кучерях, як у золотому вінку; очі ясні, веселі, як зорі *(П. Куліш)*. 3. У невеликих карих очах юнака затаєна глибока втома *(Д. Красицький)*. 4. На її [Златчиних] пухких губенятах блукає сумна усмішка *(В. Малик)*. 5. Маленька, кругленька, швидка й жвава, одягнена в зелене вбрання... *(Панас Мирний)*. 6. Перший запорожець був здоровенний козарлюга. Пика широка, засмалена на сонці *(П. Куліш)*. 7. Замкнула вуста й так глянула — стрельнула очима, аж шпигнула наче *(І. Багряний)*.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Серед дівчат скульптор упізнав Меланію. Так ось яка вона, справжня! Щось майже величне було зараз у її поставі, погляді, рухах. Не йшла, а ніби напливала із золотого духмяного моря, гордо випроставшись. Обличчя натхненно розшарілося та, освітившись якимись новими думками, стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, багатшим, у ньому з'явилася сила нових несподіваних відтінків. Де взялась і врода, і характер, і чиста ідеальна чарівність ліній! *(за Олесем Гончаром)*.

А. На яких деталях зовнішності дівчини зосереджено увагу в тексті?

Б. За допомогою яких мовних засобів автор досягає емоційного впливу на читача?

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Це був високий, міцний на вигляд чолов'яга років сорока. Сукня́на бекеша, підбита лисячим хутром, туго обтягувала його ставну постать. Шабля при боці та два пістолі за поясом, дорога смушева шапка з малиновим верхом і добротні чоботи з посрібленими острогами свідчили про належність незнайомця до військового стану й про те, що це досить заможний козак.

Він випростався перед своїми рятівниками та, усміхнувшись із-під невеликого, але густого темно-русого вуса гарною білозубою усмішкою, зняв шапку, статечно вклонився.

— Добрий день, добрі люди! Спасибі сердечне, що порятували! — міцно потиснув усім руки.

...Арсен переглянувся з Романом. Так ось якого гостя послала їм доля сьогодні! Ні, це не простий козак! Велична зовнішність у ньому поєднувалась із глибоким і гострим розумом.

Арсен подумав, що його новий знайомий дуже схожий на Сірка: така ж могутня статура з міцно посадженою на широкі плечі великою характерною головою, такий же владний погляд крицево-сірих очей, таке ж, як здалося йому, уболівання за долю Батьківщини та народу. Лише риси обличчя в нього м'якші, добріші. Може, тому, що молодший років на двадцять п'ять чи й тридцять? *(В. Малик)*.

Бекéша — чоловічий верхній теплий одяг старовинного крою з брижами в стані.

Остро́га — металева дужка, прикріплена до задника чобота, якою підганяють коня.

Кри́цéвий — який має колір криці; світло-сірий.

А. Визначте головну думку тексту та тип мовлення.

Б. Які емоції у вас викликала зовнішність козака?

В. Складіть простий план опису зовнішності людини *(письмово)*.

Г. Прочитайте текст удруге та докладно його перекажіть *(усно)*.

§ 49 БУКВА *н* У ДІЄПРИКМЕТНИКАХ І БУКВИ *нн* У ПРИКМЕТНИКАХ ДІЄПРИКМЕТНИКОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Стільки ще пісень, ще стільки слів **неска́заних** у серці *(В. Сосюра)*.
В очах світилась **несказа́нна** радість *(П. Колесник)*.

А. У якому реченні виділене слово вказує на найвищу міру ознаки?

Б. Як від значення слів залежить їхнє написання?

н	***нн***
дієприкметники із суфіксами ***-ен-, -н-*** (не вказують на найвищу міру ознаки)	**прикметники** дієприкметникового походження з наголошеними суфіксами ***-а́нн-, -е́нн-*** (указують на найвищу міру ознаки)
Порівняйте	
нездійснений *нескінчений* *нездоланий*	*нездійсне́нний* *нескінче́нний* *нездола́нний*

Орфограма: ***н*** у дієприкметниках і ***нн*** у прикметниках дієприкметникового походження.

2. Запишіть словосполучення у дві колонки: 1) з дієприкметниками; 2) з прикметниками, ставлячи замість крапок ***н*** або ***нн***. Обґрунтуйте написання.

Широче..ий, неска́за..ий, несказа́..ий, глибоче..ий, зліпле..ий, незрі́вня..ий, незрівня́..ий, нездо́ла..ий, нездола́..ий, страше..ий, невблага..ий, незчи́сле..і, незчисле́..і, вивче..ий, зібра..ий, **незни́ще..ий**, **незнище́..ий**, осмисле..ий.

- Складіть речення з виділеними словами.

Розбір дієприкметника як форми дієслова

Послідовність розбору

1. Назва форми дієслова.
2. Початкова форма (Н. в., одн., ч. р.).
3. Активний чи пасивний.
4. Час. Вид.
5. Рід.
6. Число.
7. Відмінок.
8. Член речення.

Зразок письмового розбору

Дороги України — **переплутані** нитки любові *(К. Калитко)*.

Переплутані — дієприкм., поч. ф. — *переплутаний*; пас., мин. ч., докон. в., мн., Н. в., означ.

3. Випишіть словосполучення з дієприкметниками.

1. Чого там тільки не було: вареники, мнишки, смажені в сметані карасі *(за О. Стороженком)*. 2. Капуста, видно, не материною рукою квашена *(за Ю. Збанацьким)*. 3. Правдивий чорний хліб! Чотири рази пе́чений *(Олександр Олесь)*. 4. Гості, пригощаючись смаженим мигдалем, чинно бесідують із господинею *(Олесь Гончар)*. 5. Люблю пече́ну картоплю, запхану в рукавицю *(М. Дочинець)*. 6. Капусняки готують із квашеної капусти *(з інтернету)*.

Мни́шки — варе́ні коржики із сиру з борошном.

А. Розберіть два дієприкметники як форму дієслова *(на вибір, письмово)*.

Б. Згадайте, чим відрізняються слова *ва́рений* і *варе́ний.* Складіть із ними речення *(усно)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Прочитайте речення *(цифра в дужках позначає наступне слово)*.

Яскраві зорі ***(1)нескінче́н..им*** *шлейфом спадали,* ***(2)не здо́лан..і*** *місячним сяйвом,* ***(3)не затьмарен..і*** ***(4)глибочен..ою*** *тьмою Всесвіту й, ніби* ***(5)зібран..і*** *в жмут, рясно стікали до землі.*

Подвоєні букви ***нн*** пишемо в словах, позначених цифрами

А 1, 3 **Б** 2, 4 **В** 1, 4 **Г** 3, 5

5. Уявіть, що ви готуєтеся до вечірки з нагоди родинного свята. Напишіть перелік страв, які хотіли б приготувати. Використайте дієприкметники та прикметники дієприкметникового походження.

6. Запам'ятайте значення паронімів.

Зірко́ви́й — відносний прикметник до слова *зі́рка*: *Знову посипався до хати, як струмені вічності, зірковий пил* (В. Шевчук).

Зіркува́тий — подібний до зірки: *Чітким військовим кроком, дзенькаючи довгими зіркуватими остро́гами, наблизився Орленко* (З. Тулуб).

7. Перепишіть текст, виділіть кольором дієприкметники, розберіть три з них за будовою *(на вибір, письмово)*.

Здрастуйте, зорі, зорі-зіниці,
Змережані звечора зоряницею,
Завуальовані завісами захмар'я,
Заворожені загадковим заходом!
Зорієте, завербовані зодіаками,
Зачаровані замріяним затишком,
Загорнені золотавими запасками,
Зацільовані зигзицями-зозулями...

Л. Слаба

§ 50 НАПИСАННЯ *не* З ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ

1. Прочитайте словосполучення в колонках і виконайте завдання.

незірваний мак	**не** зірваний мною мак
нерозчищена стежка	**не** розчищена досі стежка
незіпсований настрій	нічим **не** зіпсований настрій

А. Дієприкметники якої колонки мають залежні слова? Назвіть ці слова.

Б. Яка умова написання ***не*** з дієприкметниками разом?

Написання *не* з дієприкметниками

Разом	Окремо
не + дієприкметник без залежного слова: ***не****стоптаний спориш*, ***не****надіслане повідомлення*	***не*** + дієприкметник із залежним словом: ***ніким не*** *стоптаний спориш*, ***досі не*** *надіслане повідомлення*
не у складі префікса ***недо-***: ***не******до****клеєний*, ***не******до****писаний*, ***не******до****фарбований*	***не*** + дієприкметник = заперечення чи протиставлення: ***ні***, *квиток* ***не*** *куплений*; ***не*** *зірвані, а струшені яблука*
	дієприкметник у реченні є присудком: *Повідомлення* ***не*** *прочитане* (не є прочитане).

Орфограма: написання ***не*** з дієприкметниками.

2. Прочитайте сполуки слів і прокоментуйте написання ***не*** з дієприкметниками *(усно)*.

Телефон не/розблокований; не/забуті імена; не/з'ясовані питання; ні, чек не/загублений; не/вишита сорочка, а змережана; не/закінчена праця; не/зібрані речі; не/виправлені помилки, а закреслені; файл не/прикріплений; не/освітлюваний під'їзд; не/доказана бувальщина; ніким не/забуті імена; не/виконане завдання; зовсім не/з'ясовані питання; не/куплений хліб; досі не/зів'ялі квіти.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Не хвали каші, коли просо не/посіяне *(нар. тв.)*. 2. Погляд упав на не/засаджений деревами зелений схил *(Р. Іваничук)*. 3. Перед хатою плай. Він не/обгороджений ніяким тином і без ніяких воріт *(І. Багряний)*.

4. Мелодія лилась не/чувана, не/знана *(П. Перебийніс)*. 5. Не/напоєна ще з минулого року, спрагла земля закурилася чорториями *(за Р. Іваничуком)*. 6. Не/добілені дерева чекали свого часу *(З. Якубова)*.

А. Перепишіть речення, знімаючи риску. Обґрунтуйте орфограми.

Б. Розберіть два дієприкметники як форму дієслова *(на вибір, письмово)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Частку ***не*** треба писати разом із кожним наступним словом у рядку

А не/засаджена квітами площа, не/прив'язаний новий човен

Б у досі не/знятому творі, не/перевірені дані працівників

В на не/випробуваному атракціоні, з не/випраною білизною

Г не/порушене ніким правило, не/политі білі троянди

5. Розшифруйте прислів'я та запишіть його.

А. Поясніть написання ***не*** з дієприкметником у цьому прислів'ї.

Б. Розберіть цей дієприкметник за будовою *(письмово)*.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Голова напхана половою — нерозумний.

Як свинцем налитий — дуже важкий.

Як у воді намочений — пригнічений.

7. Перепишіть текст, уставляючи букви та знімаючи риску. Виділіть кольором дієприкметники.

Стоять тр..мтячі маки. Хитнет..ся п..люстка — і вже вил..лося сонячне тепло, і вже знову треба ч..кати — нал..є сонце свого тепла чи не/нал..є. Потім стоятимеш, здивова..ий їхньою чистотою і не/порочністю. А у в..ликій краплині роси від..зеркалює..ся не/видимий віт..рець і ще щось таке, чому й слів не/доб..реш.

На городі росли кущі барвінку. Коли танули сніги, то на світ пробивалося його цупке, з..л..не листя, не/змуч..не холодом, не/скаліч..не морозом *(за Є. Гуцалом)*.

§ 51 ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ НА *-но, -то*

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Стежки розчищені. — Стежки розчищено.
Зібраний березовий сік. — Зібрано березовий сік.

А. У яких реченнях наголошено на ознаці, а в яких — на результаті дії?

Б. Чому безособові дієслова мають таку назву?

Щоб наголосити на конкретному результаті дії, використовуємо незмінну безособову форму дієслова на ***-но, -то***: *Підсніжники не зірвано.* Цю форму дієслова утворюємо від пасивних дієприкметників суфіксальним способом: *створен|ий| — створен|о́|, збит|ий| — збит|о́|.*

У реченні безособові дієслова на ***-но, -то*** завжди виконують роль присудка, при якому не існує виконавця, а отже, і підмета. Іменники, ужиті з такими дієсловами, завжди мають форму знахідного відмінка:

кого? що? *кого? що?*
Двері замкнено. Сад полито.

Дієслівні форми на ***-но, -то*** іноді вживаємо з допоміжним дієсловом ***бути***: ***було*** *куплено,* ***буде*** *вжито;* вони мають вид (недоконаний — доконаний): *печено — спечено, шито — пошито.*

Зауважте!

В українській мові з іменниками / займенниками у формі орудного відмінка, що позначають виконавця, дієслівні форми на ***-но, -то*** не вживаємо: ***Книжку було прочитано,*** а не *Мною було прочитано книжку.*

Шахіст виграв турнір, а не *Турнір виграно шахістом.*

2. Замініть у словосполученнях пасивні дієприкметники дієслівними формами на ***-но, -то***. Запишіть утворені конструкції як окремі речення.

Куплений скейтборд, почута пісня, випрана футболка, побілений будинок, обраний депутат, ужиті заходи, знятий фільм, написана картина, розкопана криниця, вивчений вірш, зібраний урожай.

А. Підкресліть члени речень.

Б. Розберіть п'ять утворених дієслів за будовою *(на вибір, письмово).*

3. Відредагуйте та запишіть речення.

1. Татом куплено скейтборд. 2. На стіл нами було подано кілька страв. 3. Твори вдало перекладено фахівцями. 4. Мамою вишито гарну сукню.

5. Вправу виконано учнями. 6. Бібліотекарем було видано школярам нові підручники. 7. Траву вже зібрано нами. 8. Смаколики для родинного свята спечено бабусею.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Дієслова на ***-но, -то*** можна утворити від усіх дієприкметників у варіанті

А народжений, створений, лежачий
Б зав'язаний, читаний, позеленілий
В укритий, загороджений, сяючий
Г спланований, освітлений, почутий

2. Виділений іменник ужито в називному відмінку в реченні

А Мій *ноутбук* відремонтували дуже швидко.
Б *Сонце* оспівано в багатьох поетичних творах.
В Рівно, злагоджено, збито золотий ляга *покіс*.
Г Після його віршів *струни* душі зачеплено.

3. НЕПРАВИЛЬНО утворено речення в рядку

А Скільки складено пісень про рідну хату!
Б Ще вилами по воді писано про той похід.
В Я збагнула, що забуття не суджено мені.
Г На канікулах нами відвідано багато міст.

5. Складіть речення-повідомлення для інформування громадськості з використанням дієслівних форм на ***-но, -то***, наприклад, про відновлення руху поїздів на станціях метро, про тимчасове відімкнення гарячої води, про результати акції прибирання довкілля.

6. Доберіть до кожного іншомовного слова його власне український відповідник, використовуючи довідку.

Кастинг — ... , генезис — ... , асиміляція — ... .

Довідка. Походження, відбір, уподібнення.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У народі зб..р..жено ч..мало літніх спост..р..жень. Особливо багато пр..кмет пов..язано з рослинами. Нині вже незап..р..чно довед..но, що понад чотириста пр..дставників флори по-своєму реагують на зміни пр..роди. Для прикладу взято зв..чайну папороть. Якщо в неї скруч..не донизу листя — можна сподіватися на соня..ний день. Про дощ.. віщ..ють згорнуте суцвіт..я кул..баби, сплюснуті п..люстки паничів.

Неабиякими віщ..нами погоди є б..жоли. Здавна поміч..но: якщо восени льотки́ старан..о заліпл..ні воском чи прополісом, зима буде холодною *(за В. Скуратівським)*.

Льото́к — отвір у вулику, через який літають бджоли.

А. Перепишіть текст, уставляючи, де потрібно, пропущені букви.

Б. Підкресліть безособові форми на ***-но, -то*** відповідно до синтаксичної ролі.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 52 ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ ЗА КАРТИНОЮ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ З ВИКОРИСТАННЯМ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ І ДІЄПРИКМЕТНИКОВИХ ЗВОРОТІВ

1. Розгляньте портрети та виконайте завдання.

1

2

3

4

А. Укажіть назви картин та їхніх авторів. За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. О. Шупляк «Катерина Білокур»; «Тарас Шевченко» (автопортрет); Л. да Вінчі «Мона Ліза (Джоконда)»; А. Манастирський «Запорожець».

Б. Складіть по одному реченню з дієприкметником чи дієприкметниковим зворотом для опису основної деталі кожного образу.

2. Ознайомтеся з орієнтовним планом твору-опису зовнішності людини в художньому стилі.

Орієнтовний план твору-опису зовнішності людини

I. Вступ: інформація про людину, зовнішність якої ви описуватимете.
II. Основна частина.
1. Вік людини *(приблизне визначення)*.
2. Постава, зріст, міміка, жести людини.
3. Деталі обличчя: очі, брови, губи, ніс, вуха.
4. Волосся, зачіска людини.
5. Убрання, прикраси, зброя *(якщо є)*.
III. Кінцівка: оцінне враження від зовнішності.

3. Випишіть словосполучення з дієприкметниками. Обґрунтуйте свій вибір.

Засмагле обличчя, усміхнене обличчя, нафарбовані нігті, задумливий погляд, хвилясте волосся, зібране волосся, легка вдача, ніжно окреслені

губи, сповнений тепла погляд, прямий ніс, ледь підведені очі, округлі плечі, натреновані плечі, насуплені брови, зморшкувате лице, спохмурнілий образ, заколоті у волосся квіти, оксамитова шкіра.

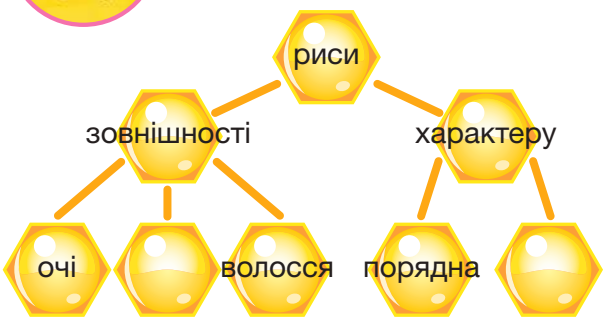
4. Опишіть зовнішність однокласника / однокласниці, використовуючи дієприкметники та дієприкметникові звороти *(усно)*. Послуговуйтеся орієнтовним планом-схемою.

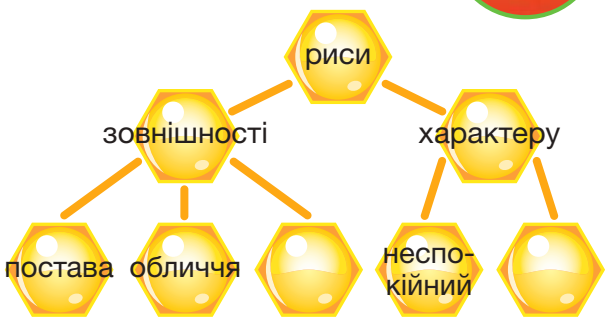

Дарина

Максим

5. Напишіть твір-опис зовнішності в художньому стилі за поданою картиною. Використайте дієприкметники й дієприкметникові звороти *(не менше п'яти)*. Скористайтеся матеріалом із вправи 3 *(за бажанням)*.

6. Прочитайте довідку про художницю та виконайте завдання.

Галина Михайлюк — сучасна прикарпатська художниця з Івано-Франківщини. У 2000 р. закінчила Прикарпатський університет. Працює в різних техніках і різними матеріалами, постійно експериментує. Створює настінні розписи, картини, ілюстрації. Серед полотен художниці — «Батьків сад», «Над рікою», «Квіти Покуття», «Маки», «Добрий пастир», «Спомин хлібного поля» та багато інших.

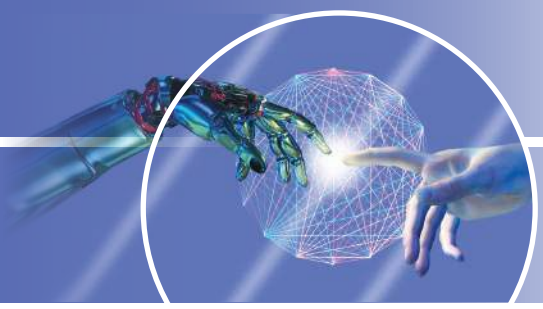
А. Знайдіть в інтернеті картини Г. Михайлюк та ознайомтеся з ними.

Б. Доберіть до кількох картин художниці поетичний супровід із віршів, вивчених у 7-му класі.

Г. Михайлюк.
Фіалкова весна. *2021 р.*

§ 53 ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Фотографуючи, супутник літає навколо Землі.

А. Яке дієслово виражає головну дію, а яке — додаткову?

Б. Дієслово на позначення додаткової дії відповідає на питання … .

Дієприсло́вник — особлива незмінна форма дієслова, що вказує на додаткову дію або стан і відповідає на питання ***що роблячи? що зробивши?***: ***співаючи***, *проспівавши*; ***бачачи***, *побачивши*.

У реченні дієприслівник виконує роль обставини: *Робот-пилосос*, ***рухаючись***, *ефективно видаляє забруднення* (з інструкції).

Дієприслівник має граматичні ознаки дієслова та прислівника.

Ознаки дієприслівника	
дієслівні ознаки	**прислівникові ознаки**
вид (доконаний і недоконаний), час (теперішній і минулий), можливість мати залежні слова	незмінність (не має закінчення), синтаксична роль — обставина, залежність від дієслова-присудка

Зауважте!

Дієприслівники легко розпізнавати за суфіксами *-учи (-ючи), -ачи (-ячи), -ши*.

Не плутайте дієприслівники з дієприкметниками у формі множини.

Дієприслівники → (що роблячи?): *сяючи (зорями), скриплячи (сходами)*

Дієприкметники → (які?): *сяючі (зорі), скриплячі (сходи)*

2. Знайдіть і випишіть дієприслівники.

Кликати, спродавши, літаючі, вітаючись, киплячі, пожалітися, вдаривши, згаданий, здружившись, варячи, дозволено, об'єднуймося, знехтувавши, усівшись, розквітаючі, перекладімо, стулюючи, в'язаний, зв'язавши, блукаючі, забігаючи, обідав, зцілитися, виплеканий.

З других букв виписаних слів складіть завершення вислову.

Утратити рідну мову й перейняти чужу — це найгірший знак … *(Т. Девіс)*.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Робот чату GPT створює відповіді, аналізуючи вхідні дані та враховуючи контекст. Розглянувши завдання, він шукає оптимальний шлях для розв'язання. Працює ефективно, використовуючи велику кількість даних і навчаючись на основі попереднього досвіду. Видаючи відповіді з великою точністю, робот чату GPT вражає своїми здібностями. Він працює, набуваючи нових знань із кожним запитом *(З. Якубова)*.

А. Випишіть із тексту дієприслівники разом із дієсловами, від яких вони залежать.

Б. Укажіть слова, що залежать від дієприслівників *(усно)*.

В. Які досягнення штучного інтелекту вам відомі?

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть виділене в реченні дієслово з його формою.

Виділене дієслово	***Форма дієслова***
Потрібно *(1)зауважити*: найвидатніші вчені *(2)сперечаються* над доцільністю *(3)створеного* ними ж штучного інтелекту, *(4)аргументуючи* тим, що достеменно ще не *(5)вивчено* його безпечне застосування в майбутньому.	**А** інфінітив **Б** особова форма **В** безособова форма **Г** дієприкметник **Д** дієприслівник

5. Запитайте в ро́бота чату GPT, як навчитися керувати дроном. Запишіть інформацію, доповнивши текст кількома дієприслівниками.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати дієприслівники.

несучи́ **сидячи́** **сплячи́**

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Олексій Резніченко ствер..жує, що, попри значну кількіс..ть засобів автоматизації, які замінили людс..ку працю, люди все одно знаходят.. роботу, п..р..кваліфіковуючись на іншу діяльніс..ть. Бр..танське новин..е аген..тво «BBC», зв..рнувшись до наукових дослідж..нь провідних університет..тетів, ще у 2015 році ..творило онлайн-тест, за доп..могою якого можна дізнат..ся, чи замінят.. ро́боти конкретну профес..ію. «Найбільш "незахищен..ими" профес..іями, згідно з тестом, будуть пс..холог, фармацевт, акушер, будівельний інж..нер, дантист», — додав засновник м..р..жі центрів робототехніки *(О. Комарова)*.

А. Перепишіть текст, уставляючи, де потрібно, пропущені букви.

Б. Випишіть дієприслівники й розберіть їх за будовою.

§ 54 ДІЄПРИСЛІВНИКОВИЙ ЗВОРОТ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ З ОДИНИЧНИМИ ДІЄПРИСЛІВНИКАМИ ТА ДІЄПРИСЛІВНИКОВИМИ ЗВОРОТАМИ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Святкуючи, давні українці випікали печиво у формі жайворонків.

Святкуючи Стрітення, давні українці випікали печиво у формі жайворонків.

А. У якому реченні дієприслівник має залежне слово?

Б. Зміст якого речення розкрито повніше? Завдяки чому?

Дієприслівник разом із залежними словами утворює ***дієприслівнико́вий зворо́т***. Дієприслівниковий зворот є одним членом речення — обставиною: *Ластівка,* ***облетівши пів світу****, повертається додому* (нар. тв.). В усному мовленні дієприслівниковий зворот чи одиничний дієприслівник здебільшого виділяємо **паузою,** а на письмі відокремлюємо **комами: *Вислухавши слова похвали****, дякуй за науку* (В. Сухомлинський). ***Відпочивши****, хлопці вирушили в далеку путь* (О. Травневий).

Не відокремлюємо	
дієприслівниковий зворот	**одиничний дієприслівник**
входить до складу фразеологізму: *працювати* ***не покладаючи рук***.	тісно прилягає до дієслова-присудка й виконує роль обставини способу дії *(як? яким способом?)*: *Цю вправу виконують (як?)* ***лежачи***.

Пунктограма: кома при дієприслівниковому звороті й одиничному дієприслівникові.

Зауважте!

Розрізняйте обставину **часу (причини, умови)** та **обставину способу дії,** адже від цього залежить уживання розділових знаків. Порівняйте: ***Повечерявши****, друзі пішли в садок* (коли?). ***Не повіривши****, я кинувся перевіряти всі факти* (чому? з якої причини?). ***Попрацювавши****, можна й відпочити* (за якої умови?). *Ольга читає* ***лежачи*** (як? яким способом?).

2. Перебудуйте речення на ускладнені одиничними дієприслівниками чи дієприслівниковими зворотами *(за зразком)*.

Зразок. Увесь світ заговорив про нас, скинув шапку та вклонився нам *(Г. Марчук)*. — Увесь світ заговорив про нас, **скинувши** шапку та **вклонившись** нам.

1. Увесь світ заговорив про нас, скинув шапку та вклонився нам *(Г. Марчук)*. 2. Діти повечеряли й лягли спати *(З. Якубова)*. 3. Сонце щоранку всміхається, коли встає і кидає свій перший погляд на наше село *(Вс. Нестайко)*. 4. Дрімає бабуся на осонні й підпирає рукою щóку́ *(З. Якубова)*. 5. Коли зірка йде по воду — весело сміється *(Є. Гуцало)*. 6. Засну — і виросту вві сні *(О. Довженко)*.

Осóння — незатінене місце, яке освітлює сонце.

А. Підкресліть дієприслівникові звороти як члени речення.

Б. Доберіть кілька прислів'їв із дієприслівниковими зворотами *(усно)*.

Зауважте!

Додаткова дія, виражена дієприслівником, й основна дія, виражена дієсловом-присудком, мають стосуватися одного виконавця (підмета): *Зустрічаючи мене з тренувань, котик завжди муркотів*. Виконавець основної і додаткової дії — котик, бо він і муркотів, і зустрічав.

У реченні, де основна й додаткова дії належать різним виконавцям, дієприслівниковий зворот не вживаємо.

Неправильно	**Правильно**
Повертаючись із тренувань, мене завжди зустрічав муркотик.	*Коли я повернулася з тренувань, мене завжди зустрічав муркотик.*

Помилка полягає в тому, що виконавець основної дії ***(зустрічав)*** і додаткової дії ***(повернулася)*** — *муркотик*. Це ***мовний каламбур***. Насправді, у цьому реченні два виконавці дії: *повернулася я*, *зустрічав муркотик*.

3. Відредагуйте та запишіть речення.

1. Повертаючись із подорожі, на небі вже сяяли зорі. 2. Закинувши шопер на плече, книжки стали ніби легшими. 3. Почувши про прибуття в село козаків, у хлопця щось затремтіло в грудях. 4. Збираючи полуницю, у всіх боліли спини. 5. Милуючись краєвидами, у нас виникали теплі почуття. 6. Вивчаючи давні звичаї, наш світогляд збагачується.

Шóпер — торбинка для покупок з одним відділенням і ручками середньої довжини.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Прочитайте речення.

За повір'ям, зима(1) зустрівшись із весною(2) відступала, тому слов'яни виконували закличні пісні — веснянки. Господарі ж починали працювати(3) не покладаючи рук, щоб потім жити(4) не журячись.

Коми треба поставити на місці цифр

А 1, 2 **В** 1, 4

Б 3, 4 **Г** 2, 3

5. Напишіть есе *(п'ять–сім речень)* на тему «Волонтери — це сила народу». Використайте дієприслівникові звороти з «хмари» слів.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Співати дифірáмби — вихваляти кого-небудь.

Витати в емпірéях — сприймати дійсність нереально.

Нести ахінéю — висловлюватися недоречно, нерозумно.

К. Моне. Фруктовий сад навесні. *1886 р.*

7. Прочитайте речення *(розділові знаки пропущено)* і виконайте завдання.

1. Син..ookий косар відсапáвшись с..дить с..бі на б..р..зі річки й розмовляє з колоском *(Т. Мельничук)*. 2. До зупинки трол..ейбус.. Ул..яна бігла висолопивши язика *(З. Якубова)*. 3. Сади стоят.. обдмухані вітрами листки л..тять киваючи гіл..ю *(Л. Костенко)*. 4. Зб..раючи по ягі..ці надбаєш.. кошик *(нар. тв.)*. 5. Івасик із бабус..ю с..дять обнявшись *(Г. Марчук)*.

А. Перепишіть речення, уставляючи, де треба, букви та розділові знаки.

Б. Підкресліть члени четвертого речення.

§ 55 ВИД І ЧАС ДІЄПРИСЛІВНИКІВ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Соловейко, співаючи нічну серенаду, сидить неподалік гнізда.	Соловейко, проспівавши нічну серенаду, поквапився до гнізда.

А. У якому реченні дієприслівник означає додаткову дію, що відбувається одночасно з головною, а в якому — ту, що передує головній?

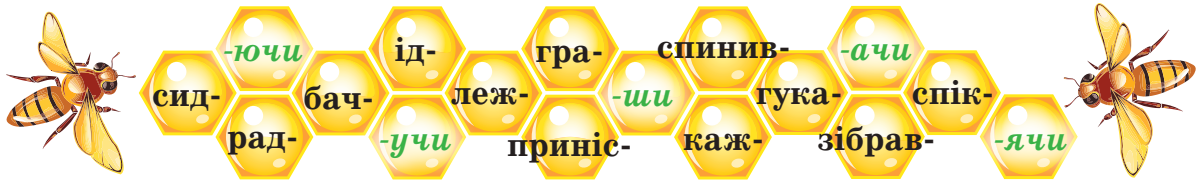
Б. Який із дієприслівників указує на незавершену дію, а який — на завершену?

Дієприслівники теперішнього часу означають додаткову дію, яка відбувається одночасно з головною: *Зозулі неугавно перекликалися,* ***перелітаючи*** *з дерева на дерево* (Панас Мирний).

Дієприслівники минулого часу означають додаткову дію, що передувала головній: *Дрімає Всесвіт на травині,* ***підперши*** *зіркою щоку* (Т. Мельничук).

Дієприслівники		
	недоконаний вид	**доконаний вид**
Указівка	на незавершену дію	на завершену дію
Питання	***що роблячи?***	***що зробивши?***
Творення	від основи дієслова	
	теперішнього часу	минулого часу
Словотвірні суфікси	***-учи (-ючи), -ачи (-ячи)***	***-ши***
Приклади	*беруть* → *беручи* *летять* → *летячи*	*спік* → *спікши* *налетів* → *налетівши*

2. «Зберіть» дієприслівники недоконаного й доконаного виду. Запишіть. Розберіть за будовою.

3. Перепишіть речення, замінюючи дієслова в дужках дієприслівниками.

1. Не (поговорити) з головою, не бери руками. 2. Коло пекла (жити), треба й біса за кума просити. 3. Здоров'я маємо — не дбаємо, а (погубити) — плачемо. 4. Не спечеш калачі, (сидіти) на печі. 5. Не сиди (скласти) руки, то не буде й скуки. 6. (Послухати) жука, завжди в гною будеш. 7. Не хвалися, (іти) на торг, а хвалися, (іти) з торгу *(нар. тв.)*.

З виділених букв дієприслівників доконаного виду складіть пропущене в прислів'ї слово.

Протягуючи … друзям, не стискайте пальці в кулак.

Розбір дієприслівника як особливої форми дієслова

Послідовність розбору

1. Загальне значення.
2. Питання, на яке відповідає.
3. Час, вид.
4. Член речення.

Зразок письмового розбору

Тебе не вчили, що, **змінюючи** себе, ти змінюєш світ *(М. Дочинець)*.

Змінюючи — особл. форма дієсл. — дієприсл., додаткова дія, *що робля-чи?*, теп. ч., недок. вид, обставина.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

НАЙКРАЩА МОВА

У природі має місце
Мішанина всяка.
Подружились на подвір'ї
Кіт і злий собака.
Кіт хвалився-вихвалявся:
— Більш не буду **нявкать**,
Щоб довір'я заслужити,
Буду тільки **гавкать**.
А коти і кошенята
Занявчали хором:
— Рідну мову забувати?
Як тобі не сором?
Це почувши, розлютився,
Розізлився псище
І загнав котяче плем'я на брудне горище:
— Ах, ви ж кляті паразити!
Я вас наскрізь бачу!
Вам собача не годиться?
Вам давай котячу?
Тож **давайте поміркуєм**,
В кого мова краща.
Чи не в того, хто страшніший,
В кого більша паща?

П. Глазовий

А. У яких óбразах байки ви впізнали свідомих українців, перевертня, ворога?

Б. Замініть розмовну форму виділених дієслів на літературну *(письмово)*.

В. Випишіть із тексту байки дієприслівник, розберіть його як форму дієслова.

Малюнок *А. Тітової*

5. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Дієприслівники недоконаного виду можна утворити за допомогою суфіксів ***-учи (-ючи)*** від обох дієслів варіанта

А стрибати, бачити
Б друкувати, спати
В писати, чути
Г нести, сидіти

2. Дієприслівники доконаного виду записано у варіанті

А усвідомивши, піднімаючи
Б зачиняючи, проспівавши
В засвітивши, повернувши
Г освітлюючи, піднявши

3. Неправильно утворено форму дієприслівника

А борючись
Б прочитаючи
В люблячи
Г вивоpавши

6. Прослухайте в інтернеті пісню «Соколи» у виконанні тріо «Mirami» й напишіть вільне есе на тему «Птахи як народні символи». Використайте одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти.

7. Розгадайте ребус і виконайте завдання.

1 1, 2

А. Перепишіть прислів'я, уставивши слово-відгадку.

Не ... за сокиру, хати не збудуєш.

Б. Підкресліть члени речення.

8. Прочитайте, правильно вимовляючи дієприслівники *(за зразком)*.

Зразок. Доні**сши** — доні**[ш:]**и, привізши — приві**[ж ш]**и.

Донісши, привізши, вирісши, залізши, перенісши, пролізши, перерісши.

9. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Минає зима. Ясне сонечко любо світить і гріє; сніги тануть; біжать із гір долинами прудкі потічки снігової води; ранні чумаки коло возів лаштуються; а там і хлібороби заворушилися... Настає весна. Усе оживає, радіє. Ось і Великодні святки прийшли та пройшли; зазеленіли поля; зацвіли садки; защебетали соловейки... *(Панас Мирний)*.

- Знайдіть дієслова й утворіть від них дієприслівники. Запишіть, розподіляючи у дві колонки за видом: 1) недоконаний; 2) доконаний.

10. Напишіть формальне есе «Як не стати мовним перевертнем?». Використайте дієприслівники *(не менше п'яти)*.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 56 УСНИЙ ТВІР РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ ПРО ВИКОНАННЯ ПЕВНИХ ДІЙ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ДІЄПРИСЛІВНИКОВИХ ЗВОРОТІВ

1. Розгляньте світлини та виконайте завдання.

1

2

3

А. Якому типу мовлення (опис, розповідь, роздум) найбільшою мірою відповідає кожна світлина?

Б. Доберіть загальне запитання до кожного типу мовлення.

У ***творі-розповіді про виконання певних дій***, які ви особисто спостерігали, указуємо їхні ознаки, пояснюємо. До такого тексту можна поставити запитання ***хто? що робить? коли? де?***

Розповідь має таку ***будову***: *зачин* (інформація про виконавця, час, місце дій); *основна частина* (послідовність дій); *висновок* (результат дій). Найчастіше діями на основі власних спостережень є процес праці, про який треба передати точні відомості.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ПОРАДИ ВІЗАЖИСТІВ

У розважальних центрах організатори дитячих свят, пропонуючи юним акторам зробити аквагрим, обов'язково проводять тест на чутливість шкіри до фарби. Нанісши трохи цієї фарби на ліктьовий згин, чекають 15 хвилин. Якщо шкіра не почервоніла, тоді сміливо можна експериментувати далі.

Техніка виконання аквагриму «Тигр»

1. Навколо очей і над бровою наносять губкою біле тло.

2. Помаранчевим глянцем покривають вилиці, ніс і перенісся.

3. Після висихання першого шару малюють зверху тонким пензликом чорні смуги.

4. На кінчику носа зображають чорне сердечко.

Нагадуючи справжню маску, такий святковий макіяж повною мірою доповнює дитячий карнавальний образ *(з інтернету)*.

Аквагри́м — малюнок на обличчі, створений за допомогою фарб на водній основі.

А. Визначте тему, головну думку тексту, тип і стиль мовлення.

Б. Випишіть речення з дієприслівниковими зворотами.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Жила в селі баба Галущиха. Вона варила такі борщі, що коли хто сяде до столу, то не знає, що діє: їсть український борщ чи п'є той нектар, що його споживали давньогрецькі боги, зібравшись на Олімпі.

Нещодавно в селі відкрили пекарню та кухню, куди запросили дівчину з технікуму, щоб варила борщі. Дівчина була вчена, ходила на практику в найкращі харківські кухні.

...Обидві й зустрілися в сільській кухні — дівчина й баба Галущиха.

Прискіпливо глянувши на руки дівчини, баба була вражена, бо ті руки не кришили капусту, а строчили. За ними встежити було важко — тільки ніж мигтів і посувалися під нього пальці, довгі й гнучкі, як у піаністки. Галущиха стежила за тими пальцями, немов слухала музику. Потім стала по другий бік столу — у кухні зацокотіли два ножі *(за І. Сенченком)*.

А. Визначте тему, головну думку тексту, тип і стиль мовлення.

Б. Випишіть речення з дієприслівниковими зворотами.

В. Доберіть до тексту заголовок.

4. Складіть план розповіді про виконання певних дій, які ви будь-коли спостерігали.

5. Підготуйте твір-розповідь на одну з тем: «Майстерність петриківського розпису», «Кулінарні шедеври», «Висаджування квітів», «Як навчають управляти дронами», «Правила плетіння маскувальної сітки» *(усно)*. Розповідаючи, уживайте дієприслівникові звороти *(не менше п'яти)*.

6. Запишіть відео свого улюбленого заняття (хобі). Ознайомте з ним своїх однокласників та однокласниць.

§ 57 НАПИСАННЯ *не* З ДІЄПРИСЛІВНИКАМИ

1. Прочитайте словосполучення в колонках і виконайте завдання.

не випустити жар-птиці з рук нехтувати народними казками	не випустивши жар-птиці з рук нехтуючи народними казками

А. З якими формами дієслова вжито ***не***?

Б. Який висновок про написання ***не*** з дієприслівниками можна зробити?

Написання *не* з дієприслівниками	
Окремо	**Разом**
усі дієприслівники, які вживаємо без ***не*** як окремі слова: ***не*** *сказавши*, ***не*** *бачачи*	дієприслівники, які без ***не*** як окремі слова не вживаємо: ***не****хтуючи*, ***не****волячи*
не вказує на заперечення дії, вираженої дієсловом із ***до-***: ***не*** *доївши* (не все з'ївши), ***не*** *дочувши* (не дослухавши до кінця)	дієприслівник із ***недо-***, який указує на неповноту дії: ***недо****їдаючи* (постійно погано харчуючись), ***недо****чуваючи* (постійно погано чуючи)

Орфограма: написання ***не*** з дієприслівниками.

2. Розподіліть дієприслівники за написанням у дві колонки: 1) разом; 2) окремо. Обґрунтуйте написання.

Не/спійм**а**вши, не/навидя**ч**и, не/допрацьо**в**уючи (не завершуючи роботи), не/во**л**ячи, не/забу**в**аючи, не/с**т**ямившись (утративши самовладання), не/доб**а**чаючи (погано бачачи), не/спійм**а**вши.

З виділених букв слів першої колонки складіть назву міста.

3. Перепишіть текст, уставляючи дієприслівники з довідки й знімаючи риску.

МУЛЬТФІЛЬМ «ЯК ПРИБОРКАТИ ДРАКОНА»

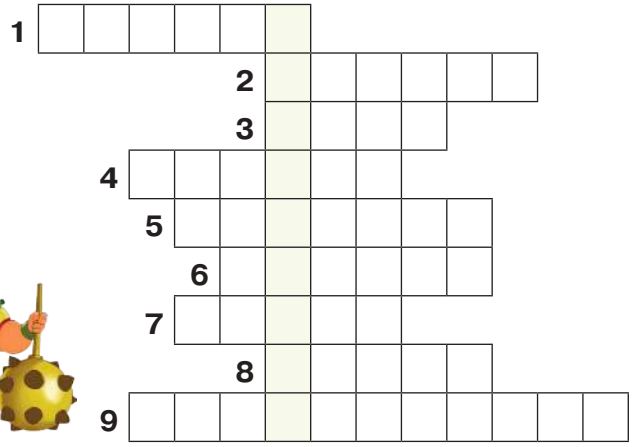

На острів Олух, де живуть вікінги, ... , нападають дракони. Гикавка, ... бойового досвіду, хоче здолати представника загадкового виду Нічна Лють. У двобої син вождя, ... сили духу, збиває нападника, але острів'яни впевнені, що хлопець повернувся, ... його. Вождь, ... про сина, усе-таки дозволяє юнакові шукати збитого дракона. Пожалівши й ... Беззубика, Гикавка приборкує його. Так починається чудова історія про дружбу вікінга та дракона *(З. Якубова)*.

Довідка. Не/здужавши, не/маючи, не/втрачаючи, не/покоячись, не/вгамовуючись, не/вбивши.

4. Упишіть у комірки кросворда імена персонажів.

А. Уставте слово-відгадку в афоризм Г. Сковороди.

Ти не можеш віднайти жодного друга, не/... разом із ним і двох-трьох ворогів.

Б. Перепишіть речення, знявши риску.

5. Розрізняйте прийменник *незважаючи на* і дієприслівник *не зважаючи*.

Прийменник ***незважаючи на***	Дієприслівник ***не зважаючи***
вживаємо на позначення предметів, явищ, понять, усупереч яким відбувається дія (синоніми — *попри, дарма що*): *переходити дорогу,* ***незважаючи на*** *заборону* (= попри заборону).	вживаємо тоді, коли говоримо про дію, пов'язану з тим, що людина на когось або на щось не дивиться, не звертає уваги: *переходити дорогу,* ***не зважаючи*** *на світлофор* (= не дивлячись на нього).

6. Прочитайте речення *(розділові знаки пропущено)* і виконайте завдання.

1. Не/хтуючи народними казками дитина не/пізна́є законів світобудови *(З. Якубова)*. 2. Не/забуваючи переглядати мультфільми гуртом не/припиняємо дбати про емоційний стан родини *(з інтернету)*. 3. Не/зазнавши гіркого що ти знаєш про солодке? *(нар. тв.)*. 4. Хлопці не/гаючись забралися на пліт *(В. Рутківський)*. 5. Гонець підвів очі не/розгинаючись *(Р. Іваничук)*.

А. Перепишіть речення, знімаючи риску та розставляючи розділові знаки.

Б. Підкресліть члени четвертого й п'ятого речень.

§ 58 ПИСЬМОВЕ ЕСЕ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ ПРО ВИКОНАННЯ УЛЮБЛЕНОЇ СПРАВИ

1. Розгляньте світлини та виконайте завдання.

1 2 3 4

А. Яке заняття ілюструє кожна світлина?

Б. Якими художніми засобами можна емоційно забáрвити розповідь про ці заняття?

Одна з основних особливостей ***есе*** — наявність авторських вражень та емоцій. У ***художньому стилі*** їхньому відтворенню сприяють засоби виразності, емоційна лексика, образність. Для есе в художньому стилі властиве використання епітетів, метафор, персоніфікацій, порівнянь, пестливих слів, що надають тексту емоційного забарвлення та художності.

2. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

І. Вареники — фірмова страва української кухні. Як на́чинку в тісто кладуть сир, м'ясо, гриби, вишню, мак, капусту, картоплю, пшоняну чи гречану кашу. Для українського селянина вареники були стравою святковою, не повсякденною. Їх споживали під час урочистих трапез на весіллі, хрестинах, поминках, гостинах, толоках та обжинках, на Ма́сницю. Вареники в українській культурі — символ заможного, щасливого життя *(з інтернету)*.

А Я

Тра́пе́за — обід, вечеря.
Толо́ка — гуртова праця, на яку скликають усіх охочих.

ІІ. Наша сім'я полюбляє вареники із сиром, тому в неділю рано-пораненьку ми з мамою готуємо ці смаколики. Починаємо з приготування смачнющої на́чинки. Аби була більш соковитою та ніжною, до сиру додаємо яєчний жовток і цукор, ретельно розтираючи до однорідності.

Потім готуємо тісто. На стіл просіваємо гіркою борошно, робимо зверху заглиблення, розбиваємо туди яйце та солимо за смако́м. Починаємо роз-

мішувати, поступово додаючи тепле молоко. Потроху підсипаємо борошна й вимішуємо, поки не вийде однорідне пружне тісто.

Вдало «запакувавши» підготовлену на́чинку в тісто, відварюємо вареники в підсоленій воді. Подаємо з вершковим маслом і сметаною.

Ось таку ранкову страву готуємо разом *(З. Якубова)*.

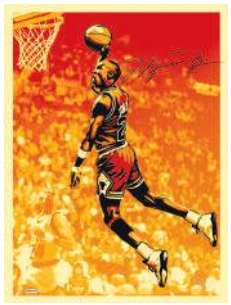
Надійка — зірка тіктоку

А. У якому тексті описано процес приготування вареників? Доведіть.

Б. Який текст має ознаки художнього стилю? Обґрунтуйте свою думку.

В. Знайдіть і прочитайте речення з дієприслівниковими зворотами.

3. Прочитайте мотиваційні цитати. Поясніть їхнє значення *(усно)*.

1. Любов твоя хай буде діяльна! *(У. Кравченко)*. 2. Добрий початок — половина справи *(нар. тв.)*. 3. Я терпів поразки знову й знову. І саме тому я досяг успіху *(М. Джордан)*. 4. Читання — один із витоків мислення та розумового розвитку *(В. Сухомлинський)*.

4. Дібравши до дієприслівників залежні слова, утворіть дієприслівникові звороти *(усно)*.

Мріючи, вибираючи, добираючи, створюючи, дбаючи, готуючи.
Підготувавши, почавши, зібравши, завершивши, прибравши.

5. Прочитайте слова та запам'ятайте, як їх правильно наголошувати.

Ві́рші, вишива́ний, зру́чний, кро́їти, кулінарія, на́чинка, нови́й, піце́рія, посере́дині, сантиме́тр, све́рдло, сіткий, сітка́ми, сіто́к, стриба́ти, уподо́бання, фарту́х, фо́льга, чита́ння, щи́пці.

6. Самостійно складіть план есе про виконання улюбленої справи *(письмово)*. Напишіть за планом есе в художньому стилі. Використайте дієприслівникові звороти. Доберіть до своєї творчої роботи влучний заголовок.

7. Відредагуйте та запишіть речення.

1. Не завжди зустрічається міцний матеріал. 2. У нас було творче та креативне заняття. 3. Цікава думка прийшла на розум. 4. Учні ведуть здоровий образ життя. 5. Розкажи про своє власне хобі. 6. Це призводить до перемоги. 7. Улюблена справа грає велику роль. 8. Наші захоплення співпадають.

- Поцікавтеся в батьків чи близьких людей їхніми пі́длітковими захопленнями. Розкажіть про них у класі, проілюструвавши світлинами *(якщо є)*.

§ 59–60 ПРИСЛІВНИК. РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ (ПРАКТИЧНО)

1. Розгляньте ілюстрації та виконайте завдання.

1

бігати (як?) ...

2

приходити (коли?) ...

3

повертати (куди?) ...

А. Утворіть словосполучення, додавши до дієслів прислівники.

Б. Що означає прислівник у кожному словосполученні?

Прислі́вник — самостійна незмінювана частина мови, що виражає ознаку дії, ознаку іншої ознаки, указує на обставини дії, відповідає на питання ***як? де? коли? чому? навіщо?***: *вдало, будь-де, щодня, спросоння, навмисне.*

У реченні прислівник найчастіше є обставиною, іноді присудком чи означенням: ***Там****, біля тополі, калина росте...* (П. Солодуха). *Так* ***привільно*** *й* ***радісно*** *від весняного лагідного сонця!* (О. Кузів). *Котлету* ***по-київськи*** *готують із курятини, невід'ємним атрибутом цього кулінарного шедевра є сир і вершкове масло* (з інтернету).

Зауважте!

Оскільки прислівники не змінюємо ні за числами, ні за відмінками й вони не мають ознак роду, то закінчення в них немає: *тихо̂, збоку̂, навесні̂.*

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У Софії Київській нині експонують меч доби Святослава Хороброго. Зброю знайшли нещодавно біля острова Хортиця. На думку істориків, це клинок варязького типу, завдовжки 96 см, вагою близько кілограма, датований серéдиною X століття. Меч добре зберігся. Ця унікальна знахідка — символ перемоги України над загарбниками *(В. Корнієнко)*.

А. Випишіть прислівники та проаналізуйте за зразком.

куди?

Зразок. Пішли **додому** *(місце дії)*.

Б. Доберіть до тексту заголовок.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Завжди на слобожан..с..ких ярмарках було велелюдно *(з підручника)*. 2. Щас..ливо там жити, де гуртом р..бити *(нар. тв.)*. 3. Далі ми пішли вчотир..ох *(В. Шкляр)*. 4. Стежка вгору не була звивистою *(З. Якубова)*. 5. Зб..рався битися з ним урукопаш *(В. Рутківський)*.

А. Перепишіть речення, уставивши, де треба, букви.

Б. Підкресліть прислівники як члени речення.

Розряди прислівників за значенням

Розряди	Питання	Приклади
якісно-означальні	***як?***	*швидко, радо, уперто*
способу дії	***як? яким способом?***	*гуртом, по-нашому, пошепки*
міри і ступеня дії	***якою мірою? скільки?***	*дощенту, легше, найбільше*
місця дії	***де? куди? звідки?***	*абикуди, згори, навкруги*
часу дії	***коли? з якого часу?***	*відучора, за́вжди́, щодня*
причини дії	***чому? з якої причини?***	*згарячу, ненароком, чомусь*
мети дії	***навіщо? з якою метою?***	*жартома, наперекір, умисно*

4. Розподіліть і запишіть прислівники в колонки за розрядами: 1) способу дії; 2) міри і ступеня; 3) місця; 4) часу.

Сьогодні, будь-куди, уголос, анітрохи, надворі, хтозна-коли, по-їхньому, здавна, разом, усюди, дуже, тут, удвічі, щогодини, занадто, навпочіпки.

З останніх букв прислівників способу дії складіть назву міста.

5. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Архістратиг Михаїл колись очолив ангелів у боротьбі проти сил темряви *(з інтернету)*. 2. Буде все чудово! Буде все гаразд! Буде хліб, і слово, й щастя повсякчас! *(Н. Супруненко)*. 3. Ліворуч простягалися неозорі дніпровські плавні *(В. Рутківський)*. 4. Воно [сонце] ховає посмішку лукаву і ки́дає промінь жартома *(А. Малишко)*. 5. Козаки знехотя підвелися *(В. Рутківський)*.

І. Марчук. Зійшло сонце над Дніпром. *2003 р.*

Архістрати́г (архистрати́г) — верховний воєначальник, командувач війська.

А. Виділіть прислівники кольором і надпишіть розряди.

Б. Створіть із прислівників «хмару».

6. Перепишіть речення, уставляючи прислівники з довідки.

1. Данило став … , хотів заглянути в казанок, та тільки диму набрав в очі, заплющився і так … мішав щербатою дерев'яною ложкою запашну юшку *(Г. Тютюнник)*. 2. Барвінок … змахнув хвостом *(В. Рутківський)*. 3. … мене розбудила зозуля *(В. Шкляр)*. 4. Ти є те, про що … мрієш *(М. Дочинець)*. 5. Слава переможцям … *(Н. Супруненко)*.

Довідка. Уранці, навза́плюшки, навíки, потай, навколішки, весело.

7. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Прислівниками є всі слова варіанта

А на ходу, позáочі, якась-то
Б додому, по-нашому, знизу
В куди-будь, навзаєм, абихто
Г ледве, навскоси, казна-кому

2. На місці крапок у прислів'ї *«… моря не перепливеш»* має бути прислівник

А навколішки
Б навперейми
В навзаводи
Г наввимашки

3. Немає прислівника в реченні

А Натовп квапливо розійшовся.
Б Доволі суму — літо на планеті!
В Найгучніше слово Кобзаря.
Г Розмова відбулася позавчора.

8. Знайдіть в інтернеті кінофільм за романом В. Рутківського «Сторожова застава». Перегляньте уривок із 1-ї серії, де Олешко навчає Вітькá бойового мистецтва *(від 30-ї до 40-ї хв)*, і виконайте завдання.

1-ша група — «мовознавці». Випишіть із мовлення Вітька слова, що були дивними для русича Олешка. Знайдіть серед них прислівники й складіть із них речення.

2-га група — «етнографи». Запишіть назви предметів домашнього вжитку русичів (одяг, їжа, посуд, елементи інтер'єру тощо). Складіть із кількома назвами речення, використавши прислівники.

3-тя група — «знавці бойових мистецтв». Запишіть назви видів бойових мистецтв, якими Олешко випробовував гостя. Складіть із кількома назвами речення, використавши прислівники.

9. Запам'ятайте значення прислівників.

Зненáцька — несподівано, раптом.
Знічéв'я — з нічого робити; без причини.
Непереéливки — важко, скрутно комусь.

10. Складіть і розіграйте діалог із гостем / гостею міста Харкова.

А. Допоможіть зорієнтуватися в метро *(за однією з поданих ситуацій)*.

1. Треба дістатися від станції «Майдан Конституції» до станції «Перемога».
2. Як дістатися від станції «Захисників України» до станції «Київська»?

Б. Використайте формули подяки з прислівниками міри і ступеня дії.

Формули подяки

Дуже вдячний / вдячна!	Вельми вдячний / вдячна!
Щиро вдячний / вдячна!	Сердечно дякую!

11. Прочитайте текст *(розділові знаки пропущено)* і виконайте завдання.

Сучасні танці об'єднують безліч напрямів. Для підлітків буде цікаво займатися хіп-хопом джаз-фанком модерном. Для зовсім юних танцюристів можна обрати естрадний напрям. А щоб танці стали захопленням не варто вивчати їх на самоті. Якісніше вдаватиметься опанування коли поряд буде команда однодумців. Достатньо по-дружньому підтримати початківця щоб йому стало легше досягати омріяного. І не треба забувати що танці це не просто корисно та красиво а й певна філософія стиль життя *(О. Радько)*.

А. Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки.

Б. Надпишіть над кожним прислівником розряд.

12. Висловте своє враження від виступу (на сцені, у змаганнях тощо) однокласників / однокласниць *(усно)*. Використайте різні розряди прислівників.

§ 61 ТВОРЕННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

1. Прочитайте прислівники та виконайте завдання.

недовго | ліворуч | по-нашому | двічі | весною

А. Від яких частин мови утворено подані прислівники?

Б. За допомогою яких способів утворено прислівники?

Прислівники утворюємо від усіх самостійних частин мови: *навколо* (від іменника), *по-новому* (від прикметника), *по-твоєму* (від займенника), *двічі* (від числівника), *навприсядки* (від дієслова), *ніколи* (від прислівника).

Способи творення прислівників

Способи	Приклади
префіксальний	*довго* → ***не***довго, *тепер* → ***до***тепер
суфіксальний	*легкий* → легк***о***, *три* → три***чі***
префіксально-суфіксальний	*вечір* → ***у***вечор***і***, *перший* → ***по***-перш***е***
складання основ чи слів	*праворуч*, *ледве-ледве*
перехід інших частин мови в прислівники	*пахне* ***весною*** — *згадалося* ***весною***, *багато* ***книжок*** — *знати* ***багато***

2. Утворіть словотвірні ланцюжки кожного прислівника, указавши спосіб творення *(за зразком)*.

Зразок. Безпечно ← безпечний — суфіксальний спосіб творення.

Безпечно, мимохідь, лежма, по-українському, немало, по-третє, навесні, укупі, ледь-ледь, назавжди, ліворуч, голосно.

Зауважте!

Треба розрізняти прислівники й омонімічні слова інших частин мови: *Захоплююся теплим* (чим?) ***літом***. — *Приїдемо до бабусі вже* (коли?) ***літом***.

3. Випишіть словосполучення у дві колонки: 1) з прислівниками; 2) з омонімічними словами. Доведіть свій вибір.

Найглибше озеро — тут було найглибше; по твоєму обличчі — буде по-твоєму; зробити добре — добре серце; підійти до купи — зібрати докупи; прийти вдруге — заглянути в друге вікно; приїхав удень — у день зустрічі.

4. Перепишіть текст, утворюючи прислівники зі слів у дужках.

Осінь. Яблука та грушки, обважнілі від соку, (тихий) падають у мокру траву. І подвір'ям (тонкий) розноситься приємний аромат. У повітрі (легкий) літає сива павутина бабиного літа. Вона зачіпляється об дерева, а (по, тім) звисає з них па́смами, (даремний) силкуючись відірватися та летіти в небесну даль. Он як хмарам (добрий)! Летять — і роззираються (на, в, круги). А (до, в, коло) така краса, що дух перехоплює, що хочеться жити в тім раю (вічний) *(за О. Кузів)*.

5. Об'єднайтеся в три групи та виконайте завдання за планом.

План

1. Роздивіться світлини мініатюр Києва з проєкту «Шукай».

1
«Київський каштан»

2
«Котлета по-київськи»

3
«Київський торт»

2. Знайдіть в інтернеті адресу кожної мініатюри.
3. Запишіть цю адресу *(за зразком)*.

Зразок. Київський фонтан. Вулиця Володимирська, 40/2 *(на стіні кав'ярні)*.

4. Створіть легенду-речення, використавши прислівник *(за зразком)*.

Зразок. Кинеш монетку — і незабаром повернешся до Києва.

5. Прокоментуйте творення прислівників *(усно)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
на сьогоднішній день	сьогодні, на сьогодні
на теперішній час	тепер, нині, зараз, нара́зі
у кожному році	щороку, щорічно

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Розрослис.. д..рева вгору,
Кор..нищем на обору.
Заслонили сон..ця рай,
І не/видно небо/край,
Лише мал..ви кол..орові
Тішат.. хату ч..рно/брову.

Л. Слаба

Обо́ра — відгороджена частина подвір'я з приміщеннями для худоби.

А. Перепишіть текст, уставивши, де треба, букви та знявши риску.

Б. Знайдіть у вірші прислівник і розберіть за будовою.

§ 62 СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

1. Прочитайте діалоги та виконайте завдання.

— Учора був такий **рясний** цвіт яблуні! — А сьогодні він ще **рясніший!** — Як поте́пліє, то буде **найрясніший.**	— Учора так **рясно** зацвіла яблуня! — А сьогодні ще **рясніше** квітує! — Як поте́пліє, то цвістиме **найрясніше.**

А. Слова́ якої частини мови виділено в першому діалозі, а якої — у другому?

Б. Чим подібні форми ступенів порівняння обох частин мови?

Прислівники, утворені від якісних прикметників, мають ***ступені порівняння — вищий*** і ***найвищий***. Форми ступенів порівняння прислівників подібні до прикметникових.

Творення ступенів порівняння прислівників

Вищий ступінь		**Найвищий ступінь**	
проста форма	**складена форма**	**проста форма**	**складена форма**
суфікси ***-ш-, -іш-***: *широко* → *ширше*, *яскраво* → *яскравіше*; можна додати слова *значно, куди, набагато, трохи, ще*: ***значно*** *ширше*, ***ще*** *яскравіше*	***більш / менш*** + ***початкова*** форма прислівника: ***більш*** *широко*, ***менш*** *яскраво*	префікс ***най-*** ***(що-, як-)*** + форма ***вищого*** ступеня: *ширше* → ***най****ширше*, ***що****найширше*; *яскравіше* → ***най****яскравіше*, ***як****найяскравіше*	***найбільш / найменш*** + ***початкова*** форма прислівника: ***найбільш*** *широко*, ***найменш*** *яскраво*

Зауважте!

Деякі прислівники утворюємо від інших основ: *багато — більше*; *добре — краще, ліпше*.

2. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Уподібнюйся пальмі: що міцніше її стискає скеля, то швидше й прекрасніше здіймається вона догори *(Г. Сковорода)*. 2. Мова та пісня — дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й відчайдушніше, ніж свої кордони *(Г. Нудьга)*. 3. Дерево з глибоким корінням найменше боїться вітру *(нар. тв.)*.

А. Випишіть прислівники вищого та найвищого ступенів порівняння.

Б. Розберіть виписані прислівники за будовою.

3. Доберіть до назви кожного плода якісний прикметник. Запишіть.

1 2 3 4 5

А. Утворіть від дібраних прикметників прислівники *(письмово)*.

Б. Утворіть від прислівників усі форми ступенів порівняння *(за зразком)*.

Зразок. Гірко → гіркіше, найгіркіше; більш гірко, найбільш гірко.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Ступені порівняння можна утворити від обох прислівників у варіанті

А вдало, осторонь
Б коротко, опівночі
В смачно, імовірно
Г легко, по-нашому

2. Правильно утворено ступені порівняння обох прислівників у варіанті

А безпечніше, якнайзручніше
Б дорожчий, менш складніше
В глибокіше, ще веселіше
Г менше, найбільш ясніше

3. Неправильно утворено ступені порівняння обох прислівників у варіанті

А саме вище, трохи краще
Б близькіше, набагато нижче
В холодніше, найменш голосніше
Г швидкіше, найбільш яскравіше

5. Створіть текст реклами, що пропагує здоровий спосіб життя. Використайте прислівники різних ступенів порівняння.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
бігти врозсипну	кидатися вро́зтіч
квітнева капель	квітневий капі́ж
шаркати ногами	човгати ногами

7. Перепишіть речення, утворюючи від слів у дужках прислівники вищого чи найвищого ступенів порівняння.

1. Хлопці ще (широко) розплющили очі. 2. Трохи (пізно) з-за лози вигулькнули вартові. 3. Дід Кібчик прокинувся (рано) за інших. 4. (Важко) було Санькові: мати заганяла його до хати майже з курми. 5. Тепер хлопці йшли ще (обережно). 6. Місяць дедалі (високо) піднімався в небі *(В. Рутківський)*.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 63 ПОРТРЕТНИЙ НАРИС У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ *(ПИСЬМОВО)*

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

Основними ознаками публіцистичного стилю є всі, ОКРІМ

А суспільно-політичної лексики
Б пристрасного тону мовлення
В емоційності й образності
Г наукових термінів

На́рис — прозовий твір, у якому йдеться про справжні факти, події, людей. У нарисі зображують конкретні ситуації, епізоди, учинки, що показують людей у дії.

За основу ***портретного нарису*** взято дослідження людської особистості (розкриття характеру, долі, життєвих обставин).

Основне в портретному нарисі — ***портрет людської душі***, змалювання внутрішнього світу людини. Складником портретного нарису також є ***опис зовнішності*** (чи елементи опису) героя.

Мета портретного нарису — виявити життєві цінності героя, виразно й емоційно розповісти про мету його діяльності.

2. Розгляньте світлини та виконайте завдання *(усно)*.

1

2

3

4

А. Що вам відомо про життєві цінності цих людей?
Б. Чи передає зовнішність їхній характер? Як саме?

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

З БЕРЕЖАН — ДО ЯПОНІЇ ТА КОРЕЇ

Олег Шупляк

Картини-двовзори бережанського художника Олега Шупляка вражають оригінальністю. Ці полотна особливі своїми прихованими о́бразами: удивляючись у традиційний пейзаж, раптом виявляєш, що хатини — це очі людини, а пагорби перетворюються на брови... Й ось уже бачиш перед собою портрет Тараса Шевченка.

— Людям подобаються такі картини. Може, тому, що з дитинства ми любимо загадки й ребуси. А ще приваблює щось містичне, таємниче, невловиме, — пояснює популярність двовзорів пан Олег.

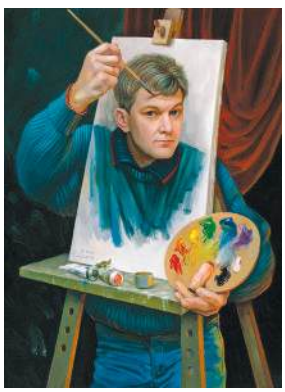
Першу картину з подвійним змістом художник написав у 1991 р.

— Тоді якраз Україна стала незалежною, і я хотів створити щось незвичайне, — згадує митець.

Уже 1994-го персональні виставки живописця були проведені у Великобританії, потім милувалися подвійною реальністю Японія та Корея.

За кілька десятиліть в Олега Шупляка зібралося понад 60 картин-ілюзій. Нас захоплюють портрети культурних діячів — Богдана Лепкого, Лесі Українки, Івана Франка. Українські мотиви з'явилися невипадково. За словами художника, мистецтво знебарвлюється, коли зникає національне.

Нині митець мешкає в Бережанах, що на Тернопільщині. Його майстерня — на горищі старого будинку в історичному центрі містечка. У невеликій кімнаті, просоченій запахом фарб, він творить магію... І навіть автопортрет має подвійний зміст: автор пензлем виписує власний образ. Бачимо зосереджений погляд, спокійний вираз обличчя. Мужнє підборіддя підкреслює вольовий характер, а темно-русяве волосся обрамлює високе чоло, увиразнюючи світлі тони лиця. Митець одухотворений високим натхненням творчості... *(за А. Брик)*.

О. Шупляк. Автопортрет. *2012 р.*

А. Визначте тему, основну думку, тип і стиль тексту.

Б. У яких рядках передано життєві цінності художника?

В. Знайдіть в описі зовнішності митця засоби виразності.

Г. Розгляньте ілюстрацію та опишіть портрет *(усно)*.

4. Ознайомтеся з пам'яткою.

Пам'ятка
Як створити портретний нарис

1. Зберіть якнайцікавішу інформацію про героя нарису.
2. Складіть орієнтовний план майбутньої творчої роботи.
3. Доберіть влучний заголовок до тексту.
4. Опишіть зовнішність героя, використавши засоби виразності.
5. Проаналізуйте вчинки героя, що захоплюють і вражають вас.
6. Відредагуйте чернетковий варіант нарису, перепишіть на́чисто.

5. Напишіть у публіцистичному стилі портретний нарис відомої вам людини (тата, мами, когось із друзів, учителя, воїна, лікаря, актора, спортсмена або іншої особи).

§ 64 БУКВИ *н* і *нн* У ПРИСЛІВНИКАХ

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

ці**нн**ий — ці**нн**о
неочікува**н**ий — неочікува**н**о

А. Визначте частини мови кожної пари слів і порівняйте їхнє написання.

Б. Від чого залежить уживання букви ***н*** у прислівниках?

У прислівниках пишемо стільки букв ***н***, скільки й у прикметниках чи дієприкметниках, від яких утворено ці прислівники: *дружно* (від *дружний*), *щоденно* (від *щоденний*), *здивовано* (від *здивований*).
З ***нн*** пишемо також прислівники *зра́нням, спросо́нням, попідти́нню, попідвіко́нню, навмання́*.

Орфограма: букви ***н*** і ***нн*** у прислівниках.

2. Прочитайте слова та виконайте завдання.

Замріяний, неодмінний, прихований, натхненний, зелений, невгамовний, зацікавлений, незчисленний, зоряний, солов'їний, весняний.

А. Утворіть від цих слів прислівники та запишіть їх.

Б. Поясніть написання ***н*** і ***нн*** в утворених прислівниках *(усно)*.

Розбір прислівника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Розряд за значенням.
3. Ступінь порівняння *(якщо є)*.
4. Член речення.

Зразок письмового розбору

Усю ніч бродить **навмання**, прокладає шлях до дня *(нар. тв.)*.

Навмання — присл., способу дії, обстав.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Зараз стане тем..о,
І впаде в агонії кр..вавий демон.
Значит.. , ми б..ролися недарем..о,
Значит.. , ми дотисли так шале..о,
Значит.. , все за планом, далі — ранок,
А з ним — П..р..мога.

Т. Тополя

О. Шупляк. Берегиня. *2016 р.*

А. Перепишіть текст, уставляючи пропущені букви.

Б. Розберіть прислівники як частину мови *(усно)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Прочитайте речення *(цифра позначає наступне слово)*.

Допомогти пораненим дрімлюгам ***(1)нездан..о-(2)негадан..о*** *зголосився реабілітаційний центр «Вільні крила». Тепер птахами опікуються орнітологи,* ***(3)сумлін..о*** *та* ***(4)невпин..о*** *адаптовують їх до нових умов існування.*

На місці пропуску треба писати ***нн*** у прислівниках, позначених цифрами

А 1, 3 **Б** 2, 4 **В** 1, 4 **Г** 1, 2 **Д** 3, 4

5. ***Проєкт***[1]. Створіть проєкт на тему «Прислівник».

1-ша група. Підготуйте та проведіть лінгвістичний квест на тему «Прислівник».

2-га група. Укладіть добірку музичних файлів — пісень, у назвах яких є прислівники.

3-тя група. Створіть мультимедійну презентацію «10 найцікавіших прислівників».

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
держатися в стороні	бути осторонь
вірно сказати	правильно сказати
на голодний шлунок	натще́серце, на́тще́

7. Перепишіть речення, уставляючи, де треба, пропущені букви.

1. Як парос..ть виноградної лози, пл..кайте мову. Пильн..о й ненастан..о політ.. бур'ян *(М. Рильський)*. 2. Сонце востан..є з..млі ус..міха..ться, тихо за гори далекі хова..ться *(С. Черкасенко)*. 3. Грицик пов..рнувся на́бік і сон..о зітхнув *(В. Рутківський)*. 4. Вікна зс..ре́д..ни були щ..льн..о завіш..ні *(В. Шкляр)*. 5. В..р..сневе сон..ч..ко лагідн..о розлива..ться по подвір'ю та довкол..шніх горах *(М. Матіос)*.

[1] На цьому уроці учні й учениці отримують завдання для створення проєктів. Захист робіт треба провести під час останнього уроку за темою «Прислівник».

§ 65 БУКВИ *и* та *і* В КІНЦІ ПРИСЛІВНИКІВ

1. Прочитайте словосполучення в колонках і виконайте завдання.

дивитися по-дитя́ч..	ходити на́зирц..
бути вірним навік..	сидіти надво́р..

А. Відновіть у прислівниках кінцеві голосні *(усно)*.

Б. Опрацювавши теоретичний матеріал, перевірте, чи правильно ви визначили пропущені букви.

Написання *и* та *і* в кінці прислівників

-и	*-і*
• після *г, к, х*: *навкруги, потайки, трохи*; • після *к, ч* в прислівниках із префіксом *по-*: *по-англійськи, по-собачи*; • *безвісти, восени, почасти*	після букв на позначення: • м'яких приголосних: *вранці, невдовзі*; • пом'якшених приголосних: *насторожі, утричі*

Орфограма: букви ***и*** та ***і*** в кінці прислівників.

2. Перепишіть прислівники, уставляючи пропущені букви.

По-дитяч.. , навік.. , укуп.. , восен.. , зовн.. , урешт.. , по-кримськ.. , знестямк.. , безвіст.. , угор.. , мовчк.. , відтод.. , по-жіноч.. , зсередин.. .

З других букв прислівників із кінцевою ***і*** складіть назву породи собак.

3. Перепишіть текст, уставляючи пропущені букви.

УНІКАЛЬНІСТЬ ПО-СОБАЧИ

Існує ч..мало цікавих відо́мостей про наших милих гавкунів. Виявля-єт..ся, собач..й ніс має набагато біл..ше р..цепторів запаху, ніж людс..кий. У с..редньому в нас 5 міл..йонів р..цепторів, а в таксі — 125! Ніс собаки — це екв..валент людс..ких відби..ків пал..ців, бо має унікал..ний р..сунок рубців і складок. Тому не існує двох однакових носів. А ще собаки залюбк.. дивлят..ся сни, уміют.. рахувати, поча́ст.. розуміют.. значен..я 150-ти слів. Дорослі самки можут.. народжувати малят двіч.. на рік. Усі ці факти роблят.. наших улюблен..ців унікал..ними *(З. Якубова)*.

- Виділіть прислівники кольором.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Букву ***і*** треба писати в кінці кожного прислівника у варіанті

А год.. , непере́ливк..
Б на́хильц.. , подумк..
В по-латин.. , поноч..
Г вповн.. , самотужк..

2. Букву ***и*** треба писати в кінці кожного прислівника у варіанті

А по-англійськ.. , двіч..
Б безвіст.. , по-заяч..
В верх.. , поодинц..
Г восен.. , навесн..

3. НЕПРАВИЛЬНО написано прислівник у рядку

А Миколі подобались українські пісні, і він їх залюбки́ слухав.
Б Здоровий щупак, із лікоть завдо́вжки та важкий такий, ситий.
В Мати вже тричи покликала Олексу до хати, а він усе зволікав.
Г Синові лише шість літ, а вже береться лепетати по-французьки.

5. Розгляньте мурал. Знайдіть в інтернеті інформацію про цей стіно́пис (назва, де й коли створений, кому присвячений, що символізує). Напишіть висловлення про нього, використавши прислівники *(не менше п'яти)*. Доберіть заголовок.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Одна нога тут, друга там — дуже швидко, поспішаючи.
Через дорогу навпри́сядки — про далекі родинні зв'язки.
Наздога́д буряків — робити натяк на щось.

7. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви.

1. На рідній землі тепло вдень і вноч.. . 2. Виріс, як кіт навсидячк.. . 3. Восен.. багач, а навесн.. прохач. 4. Погано на возі, та не краще й пішк.. . 5. Година **вранц..** варта двох **увечер..** . 6. Лінивий двіч.. робить, скупий двіч.. платить *(нар. тв.)*.

А. Доберіть до виділених прислівників синоніми, запишіть їх.

Б. Поясніть значення першого прислів'я *(усно)*.

§ 66 НАПИСАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ РАЗОМ І З ДЕФІСОМ

1. Прочитайте сполуки слів і виконайте завдання.

спочатку було Слово — *з початку* книжки
жити *по-людському* — *по людському* обличчю
прочитати *абиколи* — *коли-небудь* прочитати

А. У яких сполуках написання слів залежить від значення, а в яких — від часто́к?

Б. Поставте наголос у спільнокореневих словах сполук другого рядка.

Написання прислівників

Разом	З дефісом / дефісами
із частками ***аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-, -сь:*** *абикуди, аніяк, деколи, чимало, щодня, колись, якнайдалі*	із частками ***казна-, хтозна-, будь-, бозна-, -небудь, -то, -от, -таки:*** ***казна****-де, коли-****небудь****, так-****от***
прийменник + самостійна частина мови: ***згори, надво́рі, учетверо***	з префіксом ***по-:*** ***по****-українському,* ***по****-твоєму,* ***по****-християнськи*
кілька прийменників + самостійна частина мови: ***навко́ло, навпереба́й, поза́очі***	повторювані слова, синоніми чи антоніми: *ледь-ледь, часто-густо, більш-менш*
основа слова + основа слова: *босо́ніж, мимохідь, праворуч*	прислівники *віч-на-віч, будь-що-будь, де-не-де, коли-не-коли, пліч-о-пліч, тет-а-тет, хоч-не-хоч, як-не-як*

Орфограма: написання прислівників ***разом*** і ***з дефісом.***

Зауважте!

Прислівники з префіксом ***по-*** треба відрізняти від однозвучних слів: *зробити по-сво́єму — по своє́му двору; сказати по-вінницькому — по вінницькому парку.*

2. Утворіть і запишіть прислівники, знімаючи риску. Виконайте завдання.

На/завжди, **мимо/хіть,** так/то, що/тижня, **мимо/хідь,** хтозна/як, ані/куди, по/херсонськи, на/ві́ки, коли/небудь, де/не/де, у/ночі, тяжко/важ-

ко, казна/де, аби/коли, рано/вранці, по/справжньому, над/вечір, на/по/готові, само/тужки.

А. Обґрунтуйте написання прислівників *(усно)*.

Б. Прокоментуйте ситуації вживання виділених прислівників.

3. Перепишіть текст, знімаючи риску в словах. Виконайте завдання.

В один із літніх днів мене та брата за/стукала посеред степу гроза. Узявшись за/руки, ми що/духу лопотіли твердою степовою дорогою, а за/нами рухалася сиза стіна. Чорні хмари, що наче кипіли у величезному казані, пере/вернутому до/гори дном, раз по раз гадючилися сліпучими блискавицями, й о/глушливий тріскіт ще більше під/ганяв нас.

Степ по/переду з/давався без/межним... Ось нас о/бігнала прозора тінь і по/мчала в/перед, по/тім ще одна, свиснув на/вздогін вітер, дзвінко роз/плескалися перші краплини *(А. Дімаров)*.

А. Виділіть кольором прислівники, поясніть у них орфограми.

Б. Обміняйтеся враженнями про засоби образності в тексті *(усно)*.

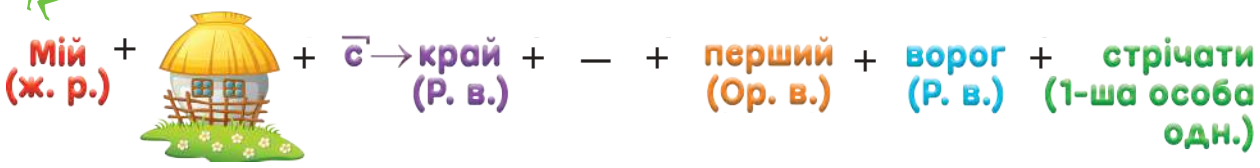
4. Прочитайте речення *(цифра позначає наступне слово)*.

Для ***(1)як найзручнішого*** *зберігання в шафі лазнéві рушники можна згорнути класичним способом, тобто загнути краї* ***(2)досередини****, потім* ***(3)до низу****, а тоді вже скласти* ***(4)навпіл****.*

Правильно написано прислівники, позначені цифрами у варіанті

А 1, 3 **Б** 2, 4 **В** 1, 4 **Г** 2, 3 **Д** 3, 4

5. Розгадайте ребус і запишіть приказку. Виконайте завдання.

А. Розберіть прислівник як частину мови.

Б. Напишіть вільне есе, розкривши зміст приказки. Використайте прислівники.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати прислівники.

доли́лиць **дощéнту** **навсібíч**

7. Доберіть до кожної ілюстрації прислівники та складіть із ними речення. За потреби скористайтеся довідкою *(слова треба читати справа наліво)*.

Довідка: ьцилірог, икьнипшван, ьтрещу, янносорпс.

1

2

3

4

§ 67 НАПИСАННЯ ПРИСЛІВНИКОВИХ СПОЛУЧЕНЬ

1. Прочитайте сполуки слів і виконайте завдання.

розквітне *вдень* *з дня на день*	духмянітиме *безсумнівно* *без сумніву*

А. Порівняйте написання прислівників і прислівникових сполучень.

Б. На які питання відповідають прислівникові сполучення?

Сполучення, що складається з прийменника й іменника (іноді — прикметника, числівника) і відповідає на питання прислівника, називаємо ***прислівнико́вим***: *на щастя, з краю в край; у цілому, в основному; по двоє, по троє.*

Найпоширеніші прислівникові сполучення складаються з прийменника й іменника, які пишемо окремо, оскільки іменник зберігає конкретне лексичне значення. Іноді між прийменником та іменником можна вставити слово-означення: *на радість — на **превелику** радість, на диво — на **наше** диво.*

Прислівникові сполучення визначаємо як один член речення: *Дівчина **раз у раз** починає свої казки* (В. Винниченко).

Зауважте!

Вивчіть, як треба писати найбільш уживані прислівники та прислівникові сполучення, що подано в додатках *1, 2 (с. 202, 203)*.

2. Запишіть у дві колонки, знявши риску: 1) прислівники; 2) прислівникові сполучення.

До/вподоби, с/краю, з/радості, на/жаль, з/вечора, на/ходу, на/честь, від/сьогодні, рік/у/рік, у/троє, з/розгону, на/диво, на/самоті, по/суті, у/ночі, час/від/часу, сам/на/сам, один/на/один, тим/часово, до/речі, без/наміру, в/котре, з/дня/на/день.

З других букв записаних прислівників складіть український відповідник до запозиченого слова *клумба*.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Садиби добрих і щ..рих людей завжди видно **з/далеку**: там **з/ранку до/вечора** буяють.. яскравим ц..вітом рослини. **З/давніх/давен** квіти дарують.. нам не тільки свою красу, а й кор..сть. **На/сьогодні** відомо безліч.. рослин, багатих на лікáр..с..кі властивості. Тен..дітні рожеві дзвон..ки

лікують.. **в/основному** серце, а духм..яний ц..віт липи шви..ко пр..водить **до/ла́ду́** темп..ратуру тіла. Ро..сипані **без/ліку** фіолетовими краплями на полі соки́рки́ — це, на/диво, дієвий засі.. для лікуван..я очей *(З. Якубова)*.

А. Перепишіть текст, уставивши, де потрібно, букви та знявши риску.

Б. Підкресліть виділені слова та сполуки слів як члени речення.

4. Розгадайте ребус і виконайте завдання.

А. Запишіть відгадку, поясніть написання.

Б. Складіть із відгадкою речення *(письмово)*.

5. Створіть і запишіть тексти для конкретної ситуації, використавши прислівники та прислівникові сполучення.

І. Купівля матеріалу для створення книжкової полиці *(завдовжки, завбільшки, завширшки, заввишки, на щастя, без сумніву, до вподоби, з дня на день)*.

ІІ. Укладання рекламного буклета молодіжного одягу *(уперше, по-новому, посередині, до лиця, до смаку, не до вподоби, на вибір, час від часу, на радість)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
під відкритим небом	просто неба
у кінці кінців	кінець кінцем, урешті-решт
у розстрочку	на виплат

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Цвіте з/ранку/до/вечора волошково-маковий рай у дворі *(З. Якубова)*. 2. Чорнобривчики на/в/випередки з красольками добігають майже до вулиці *(М. Матіос)*. 3. Час/від/часу я відволікався від роботи, виходив у садок і прогулювався *(Ю. Винничук)*. 4. Раз/по/раз злітало з грушки червонувате листя разом із білим цвітом *(О. Кузів)*. 5. Коли/не/коли проходили теплі росяні дощі *(М. Ільченко)*.

А. Перепишіть речення, знявши риску. Підкресліть усі орфограми.

Б. Складіть словниковий диктант *(по шість прислівників і прислівникових сполучень)*. Запишіть.

§ 68 ЧИТАННЯ ТЕКСТУ МОВЧКИ

1. Пригадайте інформацію.

Чита́ння мо́вчки — один із видів мовленнєвої діяльності, під час якої читач самостійно отримує та осмислює інформацію, усвідомлює вплив прочитаного на власний емоційний стан.

2. Прочитайте текст мовчки *(цифри в дужках позначають номери речень)*.

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВОЛОНТЕРСТВА

(1–4) Одним із найбільш значу́щих досягнень сучасного українського суспільства є волонтерський рух. Слово *волонтер* походить від французького *volontaire* (доброволець), тобто волонтерство — це добровільна безкорислива суспільно важлива діяльність. Визначальним у волонтерстві є принцип добровільності, адже волонтери діють за покликом серця. Вони роблять усе безкорисливо, безкоштовно, а єдина нагорода для них — визна́ння громадою.

(5–6) З історії волонтерського руху в Україні відомо, що ще в XIX столітті було створено громадські організації, які опікувалися лікарнями для малозабезпечених, притулками, безкоштовними їдальнями. На жаль, зі встановленням імперської влади цей рух припинився.

(7–11) Відновлюватися волонтерство в Україні почало в перші роки її незалежності, а саме 1992 року, коли було створено службу «Телефон довіри». Вона складалася тільки з волонтерів. Відтоді з року в рік збільшувалася кількість волонтерських напрямів під егідою релігійних організацій. Так, за їхньої ініціативи в 90-х роках минулого століття було створено Християнську медичну асоціацію України. За сприяння Української лютеранської церкви, на щастя, уже понад 15 років функціонують «Медична клініка на колесах» і багато інших організацій.

(12–14) Проте в цілому до 2014 року волонтерський рух в Україні розвивався досить повільно, порівняно з іншими країнами світу. Згідно з рейтингом «World Giving Index», у 2010 році Україна посідала лише 150-те місце (до волонтерської роботи було залучено 5 % населення). Але революційні події 2013–2014 років і подальші суспільно-політичні обставини все змінили.

(15–16) Нині волонтери пліч-о-пліч із захисниками виборюють перемогу. Без перебільшення, завдяки їм держава зберігає свій суверенітет, підтримує високий моральний дух і боєздатність армії *(за М. Матяшем)*.

3. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Заголовок тексту відображає його

А мікротему **В** основну думку
Б тему **Г** висновок

2. Фразеологізмом є сполука

А принцип добровільності
Б служба «Телефон довіри»
В за покликом серця
Г виборювати перемогу

3. Антонімічні прислівникові сполуки наявні в реченнях

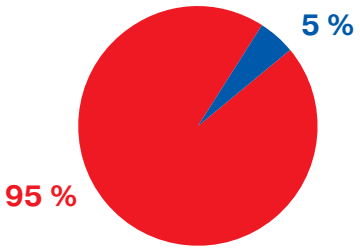
А 4, 9 **Б** 6, 11 **В** 8, 15 **Г** 12, 15

4. Ключовими словами в тексті є

А визнання, церква, події 2013–2014 років
Б рейтинг, організації, суверенітет
В добровільний, опікуватися, їдальні
Г волонтери, відновлюватися, перемога

5. У діаграмі подано інформацію з абзацу

А 1
Б 2
В 3
Г 4

6. У тексті немає мікротеми про

А статут волонтерської громадської організації
Б визначення волонтерства як соціального явища
В відновлення волонтерської діяльності в Україні
Г українське волонтерство у світовому рейтингу

4. Перетворіть інформацію тексту на стовпчасту діаграму *(у зошитах)*.

У рік повномасштабного вторгнення в Державній податковій службі як волонтери зареєструвалися 2383 українці. Це у 8,4 рази більше, аніж за весь час існування переліку.

Загалом податкова служба нарахувала 2699 волонтерів на початок 2023 року. Реєстр волонтерів створено ще у 2014 році. До повномасштабного вторгнення він налічував лише 320 осіб *(з інтернету)*.

5. У чаті вашого класу зберіть інформацію про захоплення однокласників та однокласниць іграми (шахами, монополією, DnD, уно тощо). Створіть на основі цієї інформації спочатку таблицю, а потім графік *(у формі будь-якої діаграми; за допомогою комп'ютера)*.

§ 69 НАПИСАННЯ *не* та *ні* З ПРИСЛІВНИКАМИ

1. Прочитайте словосполучення в колонках і виконайте завдання.

нешвидко літати	не вчора прийшли
небагато з'їсти	не зовсім вдалий
недалеко стати	не вперше зробити

А. У якій колонці прислівники з ***не*** можна замінити синонімами?

Б. Яка група прислівників указує на заперечення?

Написання *не* з прислівниками

Разом	Окремо
не + прислівник = єдине поняття, що можна замінити близьким за значенням словом: ***не****далеко (близько)*, ***не****мало (багато)*, ***не****часто (рідко)*	***не*** + прислівник = заперечення: ***не*** *завтра*, ***не*** *тут*, ***не*** *вперше*; а також у разі протиставлення: ***не*** *далеко*, ***а*** *близько*; ***не*** *мало*, ***а*** *багато*
	не стосується присудка: *Улітку тут* ***не*** *спекотно* (не є спекотно).
прислівники, що не вживаємо без ***не***: ***не****дбало*, ***не****похитно*, ***не****сказа́нно*	***не*** + прислівник із дефісом: ***не*** *по-київськи*, ***не*** *по-вашому*

Написання *ні* з прислівниками

Разом	Окремо
як префікс: ***ні****коли*, ***ні****де*, ***ні****як*	як парний сполучник: ***ні*** *туди* ***ні*** *сюди*; ***ні*** *риба* ***ні*** *м'ясо* (у стійких сполуках слів)

Орфограма: написання ***не, ні*** з прислівниками.

Зауважте!

Частку ***не*** з прислівниками *дуже, зовсім, цілком, досить, можна* пишемо **окремо**: ***не*** *дуже*, ***не*** *зовсім*, ***не*** *цілком*, ***не*** *досить*, ***не*** *можна*.

2. Перепишіть речення, знявши риску. Обґрунтуйте написання *(усно)*.

1. Не/весело на світі жить, коли нема кого любить *(Т. Шевченко)*. 2. Табун не/квапно брів по залужжю *(Є. Гуцало)*. 3. Сонце пекло не/по-весняному *(Р. Іваничук)*. 4. Дзвінкий дівочий голос не/сподівано вирину в із-за березового гайка *(М. Морозенко)*. 5. — Тепер уже не/страшно, —

сонно подумав Санько́ *(В. Рутківський)*. 6. На урок прийшли не/вчасно, а запізнившись. 7. Нам до школи не/близько (не є близько). 8. Задачу виконував не/довго. 9. Не/забаром прийшли друзі *(З. Якубова)*.

3. Прочитайте слова та виконайте завдання.

Ні́/ко́ли, ні́/я́к, ні/так ні/сяк, ні́/зві́дки, ні/трохи.

А. Перепишіть прислівники, знявши риску. Позначте префікси.

Б. Складіть речення зі словами, що мають подвійний наголос, запишіть.

4. Виконайте задання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Виділене слово	***Умова написання***
1 *Незабаром* зійде сонце.	**А** прислівник із дефісом
2 *Нешвидко* минають літні дні.	**Б** у разі протиставлення
3 *Не сухо*, а вогко було в старому лісі.	**В** не вживаємо без ***не***
4 *Не по-дружньому* живуть кіт і собака.	**Г** у разі заперечення (не можна замінити синонімом)
	Д єдине поняття (можна замінити синонімом)

5. Створіть плакат про правила дорожнього руху, використавши прислівники: *уважно, небезпечно, неспішно, спочатку, удень, ніколи, нізвідки, ліворуч, праворуч, назустріч, надво́рі*.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати прислівники.

власнору́ч **зви́сока** **ра́зом**

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

БЕРЕЗНЕВА КАТЕГОРІЯ СТАНУ

Зимно. С..ніжно. Син..о. Ніжно.
Б..р..знево. Проліскова.
Рано. Піз..но. Радо. Слізно.
Всміхн..н..о, промін..о знову.
Сумно. Струн..о. П..р..літно.
Голосисто. Не/вимовно.

Вербно. Терпко. Брунько/цвітно.
Не/забут..ньо-колисково.
Сонце/бризно. Без/упин..о.
Дзюркотливо ден..о, нощно.
Так бентежно-лоскітливо,
Не/розгадан..о-жіночн..о.

В. Калашник

А. Перепишіть вірш, уставляючи, де треба, букви та знімаючи риску.

Б. Опишіть малюнок, який би ілюстрував цей текст *(усно)*.

§ 70 ПИСЬМОВЕ ПОВІДОМЛЕННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Приватні повідомлення в соціальній мережі найчастіше

А діалогічні **Б** монологічні **В** полілогічні

2. Офіційно спілкуємося з

А подругою **Б** мамою **В** директором

3. Запорукою успішної комунікації є

А влучні емóдзі **Б** мовний етикет **В** зразкова дикція

Повідóмлення в соціáльній мерéжі — сучасний засіб приватного інтернет-спілкування. Повідомлення бувають текстові, звукові (голосові) і візуальні (зорові). ***Текстове*** повідомлення — письмове пояснення, вітання, прохання, подяка тощо. Такі тексти можуть мати візуальний супровід (емóдзі, цифрову анімацію, графіку тощо). У соцмережі повідомлення адресовані конкретній особі, тому вони приватні, а за формою здебільшого ***діалогічні***.

Ділове повідомлення пишемо в офіційно-діловому стилі, послуговуємося ним у спілкуванні з учителем, тренером, лікарем; ***побутове*** — у повсякденному спілкуванні (з батьками, друзями, однокласниками). Протилежним до приватного повідомлення вважаємо ***публічний допис***, адже він відкритий для прочитання широкому загалу соцмережі.

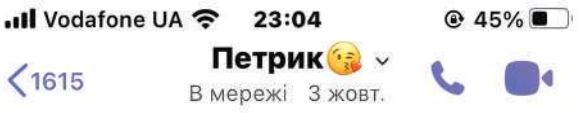
2. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

Наталія Урсу
12 August, 03:17 ·

1. Завжди залишайте після себе хороші спогади! ❤️

Іноді вам здається, що ви не важливі для інших. Але хтось п'є каву із чашки, яку ви подарували. Хтось прочитав книжку, яку ви рекомендували. Хтось згадав ваш жарт і всміхнувся. У когось покращиться настрій від вашого компліменту. Пам'ятайте, що своїми вчинками ви залишаєте приємні спогади.

2. Шановна пані Олено! 😊 Вітаю Вас із Днем учителя! Бажаю зберігати любов до своєї нелегкої, але такої важливої професії. Міцного здоров'я Вам, сумлінних, талановитих учнів і мирного українського неба 💙💛! З повагою — *Петро.* 🥰

А. Поміркуйте, який текст є зразком приватного спілкування, а який — публічного.

Б. Які етикетні формули ви помітили в тексті приватного спілкування?

Зауважте!

Існує поняття «диджитал-етикет», або «цифровий етикет», — правила та норми поведінки в цифровому середовищі, прийнятні для суспільства. Дотримання цих правил — запорука успішного спілкування.

3. Прочитайте основні правила для набуття смс-звичок підлітками.

ОСНОВНІ ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ В МЕСЕНДЖЕРАХ

1. Час для надсилання повідомлення:
   — офіційне спілкування: з 10-ї до 18-ї год;
   — побутове, зокрема батькам: без обмежень у часі.
2. Закріплення певного месенджера за кожним співрозмовником: наприклад, мамі / татові завжди пишемо тільки у вайбері, класному керівникові / класній керівниці — у телеграмі тощо.
3. Послуговування етикетними формулами ввічливості: вітання / прощання / вибачення.
4. Дотримання грамотного оформлення, зокрема вживання розділових знаків.
5. Найголовніше — не ігнорувати надіслані повідомлення, відповідати відразу.

А. Які з указаних звичок у вас уже сформовані, а яких ще треба набути?

Б. Які традиції смс-спілкування ви вже маєте, а які хотіли б запровадити?

4. Виправте помилки та запишіть правильні відповідники.

Сьогоднішній день, будній день. З наступаючим! Пока! Вибачаюся! Велике дякую! Щасливого путі! Простіть мені! Вибачте мене! Умоляю! Перепрошую, винуватий! Виказуємо свою вдячність! Усього самого найкращого!

5. Створіть у доступній для вас соцмережі текстове повідомлення в одному із запропонованих стилів. Форму тексту (прохання / пояснення / вітання / подяка) і тему визначте самостійно. Надішліть адресатові / адресатці, супроводжуючи доречними емóдзі.

І. В офіційно-діловому стилі — для вчителя / учительки української мови.

ІІ. У розмовному стилі — для мами / тата чи друга / подруги.

6. Створіть і надішліть одне одному звукове (голосове) повідомлення про враження від нещодавнього захисту проєкту (підготовка, результат, емоції). Прослухайте отримане, запишіть інформацію в зошит.

§ 71–72 НАГОЛОШУВАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

абиде́ — аби́де	по-своє́му — по-сво́єму	зовсі́м — зо́всім

А. Який прислівник кожної пари наголошено правильно?

Б. Перевірте себе, опрацювавши теоретичний матеріал.

Наголос у прислівниках

Особливості	Умови	Приклади
може зберігатися наголос тієї частини мови, від якої утворений прислівник	переважна більшість прислівників	*зве́чора* (від *ве́чір*), *ві́льно* (від *ві́льний*), *по-украї́нському* (від *украї́нський*), *по-мо́єму* (від *мій*), *уче́тверо* (від *че́тверо*), *по-пе́рше* (від *пе́рше*), *зра́ння* (від *ра́но*)
може переходити на інший склад	кілька прислівників	*бе́звісти* (від *вість*), *завчасу́* (від *час*), *ве́село* (від *весе́лий*), *зо́всім* (від *всім*), *зда́лека* (від *дале́ко*), *на́що* (від *що*)
падає на частку	прислівники з ***аби-, будь-, -небудь***	*аби́коли, аби́як, бу́дь-де, куди-не́будь*
може бути на останньому складі першої основи	складні прислівники	*босо́ніж, водно́час, право́руч,* **АЛЕ:** *голору́ч, мимохі́дь, тимчасо́во*
зберігається свій наголос	кожне слово складного прислівника — з дефісом	*ра́но-ра́но, бі́льш-ме́нш, не сього́дні-за́втра*
можливий подвійний наголос	деякі прислівники	*га́рячé, на́дво́є, нашвидку́ру́ч, спо́вна́, урізно́бі́ч*

2. Перепишіть слова. Розставте наголоси та поясніть особливості наголошування.

Зозла, оплі**ч**, навк**о**ло, сил**ь**но, **з**аново, зран**н**я, по-на**ш**ому, з**а**одно, по-ноч**і**, близько, нанов**о**, пос**е**редині, ми**м**охідь, давним-**д**авно, гаря**ч**е, на**а**троє, ба**й**дуже.

З виділених букв прислівників із подвійним наголосом складіть назву напо́ю.

Зауважте!

За допомогою наголосу також розрізняємо значення слів із часткою ***ні-***.

3. ***«Лінгвістичне спостереження».*** З'ясуйте залежність значення слів від наголосу. Озвучте свої висновки, почавши словом *якщо (усно)*.

ні́де → немає де

ні́куди → немає куди

ні́як → немає як

нідé → у жодному місці

нікýди → ні в яке місце

нія́к → неможливо

4. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Написане в заяві було правдою, аж **ніяк** не веселою для мене *(А. Дімаров)*. 2. Весняні трави розкошува́ли так, що **ніяк** було пройти стежкою *(З. Якубова)*. 3. Люди — прекрасні, земля — мов казка, кращого сонця **ніде** нема *(В. Симоненко)*. 4. На ярмарку стало велелюдно, **ніде** яблуку впасти *(П. Тищенко)*. 5. Щось я вже **нізвідки** листів не маю *(Леся Українка)*. 6. Під час іспиту допомоги чекати **нізвідки** *(Н. Ткаченко)*.

Заповідник «Асканія-Нова»

А. Перепишіть речення, ставлячи наголос у виділених словах.

Б. Розкрийте лексичне значення підкреслених слів *(усно)*.

Зауважте!

Іноді наголос допомагає розрізнити значення слів. Від наголосу залежить їхнє написання. Між частинами однозвучних сполучень здебільшого можна вставити слово.

Прислівники	Однозвучні сполучення
на́бік (повернути)	*на бі́к* (лягти на *лівий* бік)
надво́рі (дощить)	*на дворі́* (стояти на *своєму* дворі)
по-лю́дському (жити)	*по людсько́му* (видно по *цьому* людсько́му обличчю)

5. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. **На/дворі** вже світало *(І. Нечуй-Левицький)*. 2. Тихо **на/дворі**, і тільки чути, як матері слова летіли... *(П. Солодуха)*. 3. Зробив курям **на/сміх** *(нар. тв.)*. 4. Хлопця з гарбузом підняли **на/сміх** *(З. Якубова)*. 5. І найвища, **по/моєму**, це краса вірності *(Олесь Гончар)*. 6. **По/моєму** садочку ходить весна *(А. Мар'яш)*.

А. Перепишіть речення, знявши риску.

Б. Позначте наголос у виділених словах.

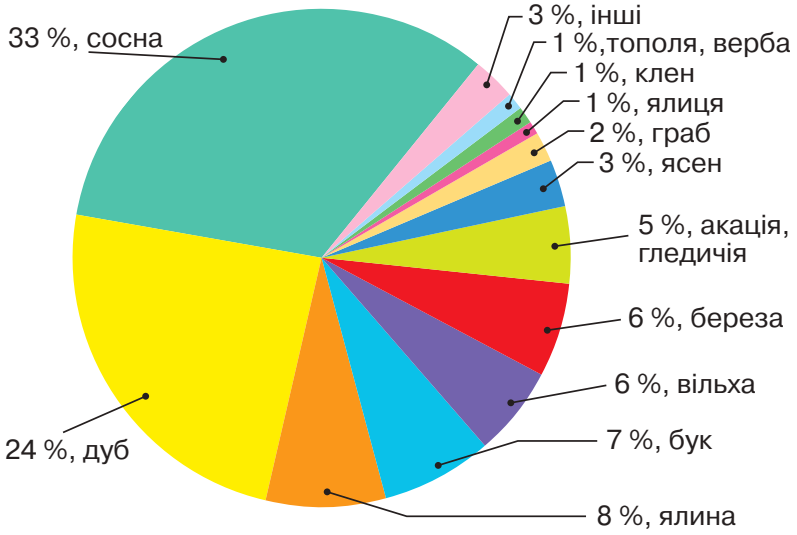
6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ЛІСИ УКРАЇНИ

За своїм призначенням і розташуванням ліси України завжди виконують, по-перше, водоохоронні й захисні функції, по-друге, сповна сприяють оздоровленню та підтриманню санітарно-гігієнічних норм. На території України ліси розташовані дуже нерівномірно, найбільше — в Українських Карпатах і Поліссі. Ці ліси сформовані понад 30-ма видами деревних порід *(із сайту Державного агентства лісових ресурсів України)*.

А. Випишіть прислівники та позначте в них наголоси.

Б. Розгляньте діаграму й доповніть текст інформацією з неї *(письмово)*.

7. Використовуючи словник, виправте помилки в наголошуванні прислівників, запишіть правильні варіанти.

Абиде́, бу́дь-як, ли́бонь, напока́з, спере́сердя, повся́кчасно, опі́вночі.

8. Перепишіть прислівники та поставте в них наголоси.

І. Завжди, наживо, позаторік.

ІІ. Злегка, натще, по-новому.

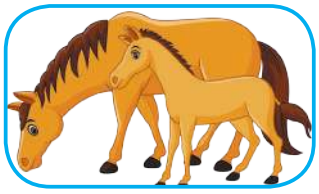
9. На основі вивчених прислівників *(з § 59–60 по § 71–72)* укладіть міні-словник наголосів *(за зразком)*. Оформіть у лепбук[1].

Зразок

А	Б	В	Г	Д
аби́як	босо́ніж	воднó́чác	голіру́ч	допі́зна

10. Розгадайте кроссенс за вивченим матеріалом про прислівник *(усно)*.

прислівник

11. ***Захист проєкту.*** Представте виконані роботи за темою «Прислівник», групові завдання до яких ви отримали на уроці *(§ 64)*.

12. Запам'ятайте українські відповідники.

Онлайн — віддалено.
Офлайн — нажи́во.
Рандомно — випадково.

13. Розберіть як частину мови три прислівники з вправи 6 *(на вибір)*.

14. Напишіть вільне лінгвістичне есе на одну з тем: «Прислівник — найцікавіша частина мови», «Прислівники навколо нас».

[1] *Лепбу́к* — папка, що містить кишені та кріплення для досліджуваного матеріалу.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 73 ПИСЬМОВА КАЗКА (З ВИКОРИСТАННЯМ ПРИСЛІВНИКІВ)

1. Розгляньте ілюстрації та виконайте завдання.

1

2

3

4

А. Визначте автора, назву та жанр кожного проілюстрованого твору *(усно)*.

Б. Які особистісні риси зображених персонажів вам імпонують?

Літерату́рна ка́зка — авторський художній твір про вигадані події, у якому, як і в народному, діють неординарні персонажі, іноді — фантастичні сили. У казках здебільшого перемагає добро. Головний герой, пройшовши випробування, набуває досвіду й особистісно зростає.

Жанрові особливості казки

1. Вигадані події та явища.
2. Своєрідна будова.
3. Боротьба добра і зла.
4. Драматичний розвиток подій.
5. Перемога добра над злом.
6. Мовні особливості.

2. Вилучіть «зайву» інформацію в кожному реченні.

1. Казка складається з епіграфа, зачину, трикратних подій, кінцівки. 2. Мові казок притаманні словесні повтори, багатство запозичених слів, прислів'їв, приказок, загадок, діалогів, пестливих слів тощо.

3. Прочитайте спочатку фрази із зачину казки, потім — із кінцівки.

1. Жили колись чоловік із жінкою. І було в них … . 2. Живуть-поживають, добра наживають. 3. Були собі дід та баба. От раз у неділю … . 4. Ось вам казка, а мені бубликів в'язка.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

МАВКА ВЕРБИНКА

Одного дня забігло до лісу кілька здорових сірих Вовків, що їх настрахали мисливці аж у московських лісах. Осіли Вовки тут і почали хазяйнувати, як удома.

Та недовго вони панували. Як тільки помітив добрий Лісник, що в його лісі хижаки-зайди завелися, то викопав глибоченну яму, понакладав зверху тонкого хмизу, а всередину кинув великий шматок старого сала.

Минув день, аж чує Лісник, що виють Вовки. Ухопив він рушницю та й подався до того місця. Почав обережно підходити, але не втримався і полетів сам у ту вовчу пастку.

Що ж робити? Яма глибока, вилізти не можна! Вистрелив угору, у повітря.

Хоч як далеко була Вербинка, почула вона постріл і полетіла додому. Кинулася мерщій до свого батька.

— Тату, — каже, — швидше рятуйте Лісника!

Лісовик одразу туди та як налетів на дерево, що стояло біля самої ями, так і повалив його. Деревина впала на вовчу яму, а її гілки попадали вглибину. Тоді Лісник ухопився за галу́зки́ й по них видерся нагору. Отож ураз зрозумів, що врятувала його мавка Вербинка.

Наварив Лісник величезний чавун каші, притрусив цукром і корицею та поставив увечері на пеньок. Ото був веселий бенкет у лісі тієї ночі… Аж шкода, що мене туди не покликали! Бо хто ж таки не любить молочної каші з корицею?! *(за В. Королевим-Старим)*.

А. Які о́брази твору уособлюють зло, а які — добро?

Б. Визначте тему, основну думку, стиль мовлення *(усно)*.

В. Які жанрові особливості казки наявні в тексті?

Г. Випишіть прислівники, визначте їхню роль.

Ґ. Перекажіть твір, використовуючи прислівники *(усно)*.

5. Створіть за алгоритмом сучасну казку *(письмово)*.

Алгоритм написання казки

1. Придумайте головного персонажа та його супротивника.
2. Вигадайте динамічні фантастичні події.
3. Використайте чарівні атрибути (предмети, портал тощо).
4. Доберіть назву, фразу для зачину та кінцівки.
5. Використайте типові для жанру засоби образності.

6. Створіть до власної казки ілюстрації (на окремому аркуші паперу чи за допомогою комп'ютера).

§ 74 СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ (ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ)

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Наука **в** ліс **не** веде, **а з** лісу виводить *(нар. тв.)*.

А. Яке з виділених слів слугує для вказівки на напрямок, яке — на заперечення, а яке поєднує члени речення?

Б. Прочитайте речення без виділених слів, прокоментуйте.

Службові частини мови

Назви	прийменник	сполучник	частка
Приклади	*піти* ***в*** *гори,* *заснути* ***о*** *десятій*	*два* ***і*** *три,* *удень* ***або*** *вночі*	***хай*** *співають,* ***не*** *бачив тебе*
Роль	• поєднують слова в реченнях • надають реченням певних інтонаційних відтінків		
Особливості	• не мають лексичного значення • не відповідають на питання • не мають морфологічних ознак • не бувають членами речення		

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Не сумуй, моя країно,
Ти не сама!
Прийде твоє свято,
Прийде ще хвилина твоя!

Сині гори, й полонини,
І поля, море за плечем!
Горе тому,
Хто прийде до нас з мечем!

С. Танчинець

А. Укажіть службові частини мови *(усно)*.

Б. З якими самостійними частинами мови їх ужито?

3. Відновіть по два прислів'я та запишіть. Підкресліть службові частини мови однією рискою.

І. З, небо, зорі, хапати, а, під, ніс, не, бачити.
Не, лінитися, рано, вставати, та, змолоду, більше, знати!

ІІ. Ловити, риба, не, на, сковорода, а, у, вода.
Коли, є, до, щось, жагота, то, кипіти, у, руки, робота.

Жагóта — велике, нестримне бажання.

4. Виконайте тестове завдання.

З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова *(цифра позначає наступне слово)*.

Речення	***Частина мови***
Учітесь, читайте, ***(1)****І* чужому научайтесь, Й свого ***(2)****не* цурайтесь. Бо ***(3)****хто* матір забуває, Того Бог карає, Того діти цураються, ***(4)****В* хату не пускають.	**А** займенник **Б** сполучник **В** частка **Г** прийменник **Д** іменник

5. Знайдіть в інтернеті віртуальний тур українськими музеями просто неба. Об'єднавшись у сім груп, огляньте музеї та виконайте завдання.

А. Коротко викладіть зміст однієї з екскурсій, використавши службові частини мови *(письмово)*.

Б. Який з оглянутих музеїв ви хотіли б відвідати нажúво? Чому?

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

В одне вухо влетіло, у друге — вилетіло — неуважний.

Ще мак у голові росте — недосвідчений.

Не рада коза на торг, та її ведуть — діяти супроти чиєїсь волі.

7. Перепишіть текст, уставляючи, де треба, букви. Виділіть кольорами службові частини мови.

ГОРНЯТКО

У горнятко нал..ю я любові
І додам дрібку радос..ті вам,
Пийте, друзі, і буд..те здорові,
Йдіт.. до со..нця й назустріч вітрам!

Тепле со..нце горнятко зігріє,
Пустун віт..р остудит.. його,
Твоє сер..це від того зрадіє,
Що к..мусь подаруєш.. т..пло.

Не ро..хлюпай т..пло із горнятка
І у сер..ці його б..р..жи!
Ти н..сеш м..лосердя з..рнятка,
І любові, добра, і краси!

О. Ходацька

§ 75 ПРИЙМЕННИК ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

Ви повірите казку, якщо переглянете мультфільм «Мавка», який демонстрували вісімдесяти країнах світу.	Ви повірите в казку, якщо переглянете мультфільм «Мавка», який демонстрували у вісімдесяти країнах світу.

А. Де граматично правильно побудовано речення?

Б. Яких слів бракує в деформованому реченні? Чому ці слова називають *прийменниками (при + іменник)*?

Приймéнник — службова частина мови, що виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні та реченні: *стояти* ***біля*** *джерела*, *іти* ***назустріч*** *йому*.

Прийменники разом з іншими частинами мови можуть указувати на місце *(бігати* ***навколо*** *вогнища)*, час *(прокидатися* ***після*** *обіду)*, напрямок *(поспішати* ***до*** *неї)*, причину *(запізнюватися* ***через*** *негоду)* тощо.

Прийменники не бувають членами речення, а входять до складу того члена речення, з яким пов'язані за змістом: ***Край*** *невеликої* ***галяви*** *палахкотіло багаття* (В. Рутківський).

За походженням прийменники бувають ***непохідні*** (походження визначити складно) і ***похідні*** (утворилися складанням кількох непохідних прийменників або шляхом переходу слів з інших частин мови): *між, проти, серед; із-під, навколо, згідно з*.

2. Перепишіть текст, уставляючи пропущені прийменники. За потреби скористайтеся довідкою.

МАЛА БАБА ЯГА

Жила собі мала́ Баба Яга. Було їй усього сто двадцять сім років, а ... Баби Яги це ще молодий вік. Мешкала вона ... чаклунській хатці ... дрімучого лісу. Хатка була невеличка, але й господиня жила ... ній мала. Кращої оселі й побажати собі не могла. Дах ... хатці дуже скособочився ... вітру, димар похилився, а віконниці раз ... раз скрипіли. Знадвору ... хатки була примурована піч. Бо як же ... печі ... хатці Баби Яги?

... шести годин щодня мала Баба Яга вчилася чаклувати, адже чаклунство — штука не проста *(за О. Пройслер)*.

Довідка. В, біля, на, близько, від, у, без, для, в, серед, в.

- ***«Лінгвістичне мінідослідження».*** З якою частиною мови прийменники вживаємо найчастіше? До складу яких членів речення входять прийменники? *(усно)*.

Види прийменників за будовою

Прості	Складні	Складені
складаються з одного слова: *між, біля, близько*	складаються з двох і більше непохідних прийменників: *поміж, із-за, з-над, посеред*	утворюються з повнозначних слів і прийменників: *згідно з, під час, на відміну від*

3. Запишіть прийменники в три колонки: 1) прості; 2) складні; 3) складені.

Довкола, про, у зв'язку з, обіч, через, відповідно до, для, над, незалежно від, на, щодо.

З перших букв прийменників другої колонки складіть слово-відгадку до загадки: *Коли нема — чекають, коли прийду — тікають.*

Зауважте!

Прийменник можна замінити синонімічним, не порушивши змісту: *жити* ***край*** *лісу (****біля*** *лісу)*; *стояти* ***попереду*** *всіх (****перед*** *усіма)*; *робити* ***відповідно до*** *плану (****згідно з*** *планом)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Виділене слово	*Частина мови*
1 Зібралися *близько* джерела.	**А** прийменник (синонім — *перед*)
2 Ішов *назустріч* дівчині.	**Б** прислівник
3 До джерела було вже *близько*.	**В** прийменник (синонім — *біля*)
4 Це був *кінець* подорожі.	**Г** іменник
	Д прийменник (синонім — *до*)

5. Створіть і розіграйте діалог про обмін враженнями від перегляду кіно- чи мультфільму *(усно)*. Використайте різні за будовою прийменники.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Від букви до букви — від початку до кінця.
Знову за рибу гроші — бути настирливим.
У бога теля з'їсти — провинитися в чомусь.

7. Випишіть прийменники разом зі словами, з якими їх ужито. Визначте види прийменників за будовою та синтаксичну роль слів п'ятого речення.

1. І давня казка, вічно мила, зринає крізь хвилястий спів *(М. Рильський)*. 2. Немає казки без правди *(нар. тв.)*. 3. Лиш любов збереже в цьому світі життя! *(Х. Соловій)*. 4. Посеред лісу простора галява з плакучою березою... *(Леся Українка)*. 5. Лісові мешканці зібралися обабіч джерела *(з підручника)*.

§ 76 НАПИСАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

назустріч, понад | згідно з, під час | із-за, з-посеред

А. Визначте вид прийменників — похідні чи непохідні *(усно)*.

Б. Які особливості написання мають прийменники цього виду?

Написання прийменників

Разом	
кілька прийменників + слово будь-якої частини мови	*у + на + слідок = унáслідок; на + в + коло = навкóло; по + в + з + довж = повздóвж*
простий прийменник + простий прийменник	*за + для = зáдля; о + крім = окрíм; про + між = прóміж*
Окремо	
простий прийменник + іменник / прислівник	*у рáзі, під кінéць, залежно від*
З дефісом	
з, із + інші прийменники	***з*** *+ над = з-нáд;* ***з*** *+ по, за = з-пóза;* ***з*** *+ про, між = з-прóміж*

Орфограма: написання прийменників ***разом, окремо*** та ***з дефісом.***

Зауважте!

Прийменник ***по*** пишемо окремо від форми місцевого відмінка іменника *батько*: *по бáтькові*.

2. Розподіліть прийменники в три колонки за написанням: 1) разом; 2) окремо; 3) з дефісом.

З/понад, з/метою, на/в/круги, у/слід, відповідно/до, на/перекір, на/передодні, на/прикінці, залежно/від, з/перед, по/під, на/в/проти, з/нагоди, по/за, з/попід.

- Складіть речення з трьома прийменниками на вибір *(письмово)*.

3. Перепишіть речення, знімаючи риску й підкреслюючи орфограми.

1. Козацькі ради відбувалися під Києвом і не/подалік Переяслава, а під/час походів — у військових таборах *(з підручника)*. 2. Підвів голо-

ву коваль Максим: «Не треба по/перед батька в пекло лізти. Почекаємо» *(З. Тулуб)*. 3. Глинський підвівся та рушив на/зустріч гостеві *(В. Рутківський)*. 4. Усміхнувшись із/під невеликого вуса, козак зняв шапку, статечно вклонився *(В. Малик)*.

Розбір прийменника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Похідний / непохідний.
3. Вид за будовою.
4. Форма відмінка, з якою вжито.

Зразок письмового розбору

Провідник Буревій діятиме **згідно з** інструкцією організації *(В. Шкляр)*.
Згідно з — прийм., похідн., складен., ужито з іменником в Ор. в.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Прочитайте текст.

(1)У/продовж *століть* ***(2)незалежно/від*** *цивілізаційних процесів ми пильнуємо свою свободу. Нині в громадах зареєстровано* ***(3)по/над*** *п'ятсот козацьких організацій.* ***(4)З/поміж*** *загальної інформації багато відомостей черпаємо з музейних студій Національного заповідника «Хортиця».*

Разом треба писати прийменники, позначені цифрами

А 1, 2 **Б** 1, 3 **В** 2, 4 **Г** 3, 4

5. Перегляньте в інтернеті кліп до пісні «Вільні люди» у виконанні гурту «Без обмежень» і виконайте завдання.

А. Випишіть із приспіву прийменник, розберіть як частину мови.

Б. Висловте свої враження від відеороботи співочого гурту *(усно)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
на протязі дня	протягом дня
не дивлячись на спеку	незважаючи на спеку
уздовж усієї боротьби	упродовж усієї боротьби

7. Перепишіть текст, знімаючи риску й заповнюючи пропуски. Розберіть виділені слова як частину мови. Визначте синтаксичну роль слів в останньому реченні.

Серед/ночі друзів розбудило тр..вожне калатан..я дзвонів. На майдані, **по/серед** фортеці, перед чи/малим дерев..яним будинком, покритим ґонтою, шикувалися козаки. Містяни тиснулися по/за т..нами, по/під хатами, щоб не/заважати. Огрядний сиво/вусий полковник Іл..яшенко витягнув із/за пояса пернача. **Над** майданом запанувала тиша *(за З. Тулуб)*.

Ґо́нта — покрівельний матеріал, тонкі до́щечки.

§ 77 ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Сестра сміється з брата.	Сестра сміється над братом.

А. У якому реченні допущено помилку в уживанні прийменника?

Б. До яких видів помилок вона належить?

В уживанні прийменників часто трапляються помилки, які належать до ***граматичних***. Щоб їх уникнути, треба запам'ятати типові прийменникові сполуки.

2. ***«Лінгвістичне спостереження».*** Які особливості вживання прийменника ***по***?

Смислові відношення	Приклади вживання
об'єктні	*стояти* ***по*** *пояс у траві, ударити* ***по*** *м'ячу, провести* ***по*** *очах*
часові	*канікули* ***по*** *вересень, зробити* ***по*** *святі, прийти* ***по*** *обіді*
мети	*піти* ***по*** *воду, сходити* ***по*** *гриби, поїхати* ***по*** *лікаря*
просторові	*гомін* ***по*** *діброві, наказ* ***по*** *школі, бігати* ***по*** *стадіону*
кількісні	***по*** *п'ять олівців кожному,* ***по*** *три години на добу,* ***по*** *двоє в номері*

3. ***«Лінгвістичне спостереження».*** Які прийменники викликають труднощі в уживанні?

Прийменник	Приклади вживання
для	*курси* ***для*** *вивчення мови, зошит* ***для*** *контрольних робіт*
до	*підійти* ***до*** *школи, припало* ***до*** *смаку, узяти* ***до*** *відома*
з	*зошит* ***з*** *історії, зібратися* ***з*** *нагоди, насміхатися* ***з*** *нього*
за	***за*** *алгоритмом,* ***за*** *дорученням,* ***за*** *течією, прийти* ***за*** *годину*
завдяки	***завдяки*** *захисникам,* ***завдяки*** *школі,* ***завдяки*** *погоді*
на	***на*** *вимогу,* ***на*** *замовлення,* ***на*** *пропозицію,* ***на*** *смак,* ***на*** *честь*
проти	*згадати* ***проти*** *ночі, ліки* ***проти*** *грипу, бути* ***проти*** *забудови*
у / в	*прийти* ***у*** *справі, служба* ***у*** *справах дітей*
через	***через*** *хворобу,* ***через*** *дощову погоду,* ***через*** *неуважність*

Зауважте!

Подані словосполучення можна вживати паралельно: ***гуляти містом — гуляти по місту; надіслати поштою — надіслати по пошті; тренуватися щосереди — тренуватися по середах; працювати ночами — працювати по ночах.***

4. Відредагуйте та запишіть словосполучення.

Згідно правила, не прийти із-за хвороби, ліки від ковіду, відповідно із законом, зошит по хімії, на протязі року, бал по самостійній роботі, сходили за водою, прийшли по справах, виконувати по схемі, поїхати за грибами, зробити за вимогою, не дивлячись на обставини, стояв у тополі, пливти по течії.

Зауважте!

Вибір прийменників ***у/в, з/із/зі (зо)*** залежить від звукового оточення. Пригадайте правила вживання цих прийменників.

5. Розгляньте дописи із соцмереж і виконайте завдання.

1

2

А. Виправте помилки в уживанні прийменників.

Б. Прокоментуйте орфограми.

6. ***Проєкт «Флешмоб “Говоримо правильно”».*** Скориставшись матеріалом із лінгвістичних спостережень, розподіліть завдання між групами за вживанням конкретних прийменників: ***по, за, проти*** тощо. Проведіть мовний флешмоб.

7. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть усі орфограми.

1. Заквітчай, весно, поле під горою, зеленим розмаєм ставок (з/із) водою... *(Л. Слаба)*. 2. Хай (в/у) синю даль летить просторами дзвінка луна про чудовий край... *(М. Мозговий)*. 3. — Коли встигнемо, то до завтра наберемо (з/із) сотню хлопців, — сказав Швайка *(В. Рутківський)*. 4. За пів години побратими виїхали (з/із) Черкас *(О. Зубченко)*. 5. Як (в/у) воду дивився. 6. Мухи (в/у) носі грають *(нар. тв.)*.

§ 78 НАПИСАННЯ АДРЕСИ

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

Назва вулиці, поверх будинку, поштовий індекс, назва міста, номер квартири, прізвище й ім'я одержувача / замовника, країна, номер будинку, під'їзд.

А. Без якої інформації не надійде поштове відправлення?

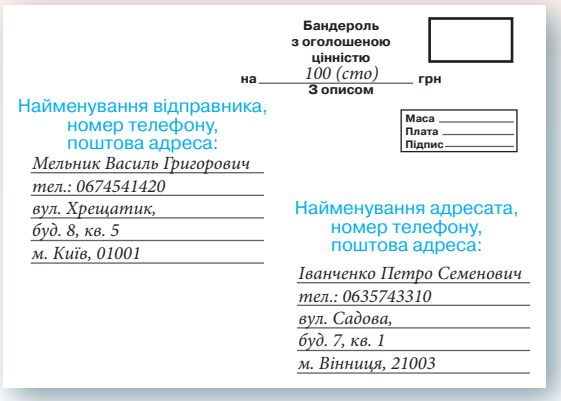
Б. Що обов'язково треба вказати для доставлення піци кур'єром?

Адре́са — місце проживання чи перебування особи, розташування установи; напис на конверті, бандеролі тощо.

До ***поштової адреси*** включено також поштовий індекс — набір символів, які треба зазначати для полегшення сортування та доставлення пошти.

Згідно з правилами надання послуг поштового зв'язку, ***оформлення поштової адреси*** здійснюємо за поданими вимогами.

1. Ліворуч на конверті чи на бланку треба вказувати адресу відправника, праворуч — одержувача.
2. Адресу потрібно писати в поданій послідовності.

Бандероль
з оголошеною цінністю
на 100 (сто) грн
З описом

Маса
Плата
Підпис

Найменування відправника, номер телефону, поштова адреса:
Мельник Василь Григорович
тел.: 0674541420
вул. Хрещатик,
буд. 8, кв. 5
м. Київ, 01001

Найменування адресата, номер телефону, поштова адреса:
Іванченко Петро Семенович
тел.: 0635743310
вул. Садова,
буд. 7, кв. 1
м. Вінниця, 21003

Зразок заповнення бланка

Зауважте!

Індекс будь-якого населеного пункту можна знайти на сайті Укрпошти.

2. Запам'ятайте значення паронімів.

Адрес — письмове вітання особи чи організації, переважно з нагоди ювілею.

Адреса — напис на бланку або конверті, місце проживання особи.

Адресат — той, хто отримує лист, посилку; одержувач.

Адресант — той, хто адресує, надсилає лист; відправник.

- Визначте тип помилки (орфографічна, граматична чи лексична) у написі на ілюстрації *(усно)*.

До речі... Після досягнення 14-річного віку ви отримаєте паспорт громадянина / громадянки України у формі картки, на якій теж буде вказано вашу адресу.

3. Уявіть ситуацію: вам треба самостійно надіслати посилку родичам. Заповніть бланк[1] за зразком *(вправа 1)*.

Супровідна адреса до посилки №

Маса	Сума оголошеної цінності цифрами, прописом		Сума післяплати

Особливі відмітки

Доставлення кур'єром ☐ Повідомлення про вручення ☐ SMS ☐ рекомендоване

Дата приймання

Прізвище працівника

Плата за пересилання

за супутні послуги

Разом (у т.ч.ПДВ)

Відправник	
Найменування відправника	Найменування адресата
Номер телефону	Номер телефону
Поштова адреса	Поштова адреса

4. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно	Правильно
повідомлення по адресу	повідомлення за адресою
переписуватися з другом	листуватися з другом
пересилка по пошті	надсилання по пошті / поштою

5. Складіть адрес із нагоди ювілею когось із друзів чи родичів, які мешкають за кордоном. Оформте поштову адресу на конверті *(за зразком)*.

[1] Бланки супровідних документів для посилки (як навчальний матеріал) можна заздалегідь роздрукувати із сайту Укрпошти.

§ 79 СПОЛУЧНИК ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Сьогодні свято сонця і бджоли...
Бджола запрошує нас бриніти,
А на столі хліб у мережаній сорочці,
І ластівка під стріхою будує собі маленьку Україну.

Т. Мельничук

А. Яке з виділених слів поєднує частини речення, а яке їх протиставляє?

Б. Чому сполучник має таку назву?

Сполу́чник — службова частина мови, що поєднує частини речення: *Поезія — безмежний степ* ***і*** *лебединий легіт* (В. Перевишко). *Бачить вся земля,* ***що*** *незламна я* (Л. Кава). Сполучники не мають лексичного значення, окремими членами речення не бувають.

Зауважте!

Сполучники можуть:

- поєднувати однорідні члени: *Люблю лохину* ***та*** *полуницю*;
- приєднувати порівняльні звороти: *Поле,* ***як*** *море, розляглося*;
- поєднувати частини складного речення: *Виходить місяць,* ***і*** *море сріблиться*.

2. Прочитайте речення *(деякі розділові знаки пропущено)* і виконайте завдання.

1. Ластівка день починає **а** соловей його завершує. 2. Краще синиця в жмені **ніж** журавель у небі. 3. Дочка **як** ластівка: пощебече пощебече **та** й полетить. 4. І соловейко не співає **коли** їсти не має. І риба співала б **якби** голос мала. 5. Сорока скрекоче **бо** гостей хоче. 6. Співатиме півень **чи** ні **а** день буде *(нар. тв.)*.

А. Які зі сполучників поєднують однорідні члени речення, а які — частини складного речення?

Б. Перепишіть речення, уставивши, де потрібно, пропущені розділові знаки.

Види сполучників

За будовою		
Прості: *і, й, та, а, але, коли, мов, наче, чи, як*	**Складні:** *зате (за + те), щоб (що + б), якщо (як + що)*	**Складені:** *дарма що, тому що, через те що, для того щоб*

Продовження табл.

За способом уживання		
Одиничні: *і, та, або, але, що, ніби, тому що, якщо: ластівки* ***та*** *бджоли*	**Повторювані:** *і … і, ні … ні, ані … ані, або … або, чи … чи, то … то, чи то … чи то:* ***то*** *ластівки,* ***то*** *бджоли*	**Парні:** *не тільки … , а й; як … , так і; хоч … , але; не так … , як; що … , то:* ***не тільки*** *ластівки,* ***а й*** *бджоли*

3. Випишіть сполучники, визначте їхні види за будовою та способом уживання *(письмово).* Перевірте виконану роботу.

ПРОВІСНИЦЯ ДОБРА

У народі існує чимало повір'їв про ластівку. Скажімо, якщо вона залетіла в будинок, то варто очікувати або на добрі новини, або на зміни. Коли пташка залетіла у двері, а вилетіла у вікно, то можна чекати на гостей. А ще ластівка сповіщає подружжя про батьківство.

Звичайно ж, людина сама вибирає, чи вірити в добро, чи очікувати негараздів, але, беззаперечно, добре ставлення до пташки допоможе уникнути неприємностей *(З. Якубова).*

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Прочитайте речення *(цифра позначає наступне слово).*

Як ти міг раніше не бачити, ***(1)що*** *в неї тоненька шия, важкі коси* ***(2)й*** *довгі, примхливо вигнуті брови, тоненька,* ***(3)немов*** *вирізьблена, фігурка* ***(4)та*** *чарівна усмішка,* ***(5)що*** *вона вся стрункa, весела, швидка,* ***(6)як*** *вогонь?*

Частини складного речення поєднують сполучники, позначені цифрами

А 1, 3 **Б** 2, 6 **В** 1, 5 **Г** 3, 5

5. Напишіть вільне есе на тему «Ми будуємо Україну», використавши кілька прислів'їв чи приказок зі сполучниками.

6. З'ясуйте значення фразеологізмів *як лисому гребінь, як сироті трясця, як собаці в ярмарок.* Складіть речення з одним фразеологізмом *(усно).*

7. Прочитайте речення *(розділові знаки пропущено)* і виконайте завдання.

1. Немає такого дерева щоб на нього птахи не сідали. 2. Хоч поганий тин та затишно за ним *(нар. тв.).* 3. Усе свіже зелене та яре тому що село коло річки *(Марко Вовчок).* 4. День був ясний сонячний проте холодний *(Ю. Мушкетик).* 5. Взяв лице в холодні я долоні і дивлюсь і слухаю і жду *(В. Сосюра).*

А. Перепишіть речення, уставляючи, де потрібно, розділові знаки.

Б. Надпишіть над кожним сполучником його вид за будовою та способом уживання.

§ 80 СПОЛУЧНИКИ СУРЯДНОСТІ ТА ПІДРЯДНОСТІ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Молоде орля, **та** вище старого літає *(нар. тв.)*.
Я хочу, **щоб** кожен українець був орлом *(О. Кобилянська)*.

А. У якому реченні сполучник має значення протиставлення?

Б. Який із виділених сполучників указує на з'ясування обставини?

Для поєднання однорідних членів речення та рівноправних частин складного речення послуговуємося ***сполучниками сурядності***: *Скрізь добре, **а** вдома найліпше* (нар. тв.).
Для зв'язку залежної частини складного речення з головною — ***сполучниками підрядності***: *Стають яснішими високі небеса, **коли** лунає мова тата й мами* (В. Перевишко).
Сполучники поділяємо на ***групи за значенням***.

2. ***«Лінгвістичне спостереження».*** Яка роль сполучників кожної групи?

Сполучники сурядності

Єднальні	*і, й, та* (у значенні *і*), *ні … ні, ані … ані, як … так і, не тільки … але й*
Протиставні	*а, але, та* (у значенні *але*), *зате, проте, однак*
Розділові	*або, чи, або … або, чи … чи, то … то, не то … не то, хоч … хоч*

Сполучники підрядності

З'ясувальні	*що, щоб, аби, ніби, чи, як*
Міри і ступеня	*аж, що аж, що*
Порівняльні	*як, мов, немов, немовбито, наче, неначе, начебто*
Часові	*коли, поки, щойно, як, після того як, тимча́сом як*
Мети	*щоб, для того щоб, аби*
Причино́ві	*адже, бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що*
Умовні	*як, якби, якщо, аби, коли, коли б, раз*
Допустові	*хоч, хоча, хай, нехай, дарма що, незважаючи на те що*
Наслідку	*так що*

Зауважте!

Окремі сполучники мають синоніми: *а, але*; *адже, бо, тому що*; *щоб, аби*; *мов, наче, ніби*.

3. Перепишіть речення, уставляючи, де треба, букви. Надпишіть над сполучниками групи за значенням.

1. Н..хай люд..ям лихо снит..ся, а ми заспіваймо *(Т. Шевченко)*. 2. Згинут.. наші ворожен..ки, як роса на сон..ці *(П. Чубинський)*. 3. Війнами втомл..на, та ніким не зломл..на, ро..квітай ти, земле моя! *(за С. Вакарчуком)*.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ЗЕМЛЯ ТРИМАЄ

І частина: Івась думав до самого вечора: як-то бабуню земля тримає. Увечері не втримався та запитав:

— Бабусю! Ти сказала таткові й мамі, що не можеш поїхати, бо тебе земля тримає. Як вона може тримати — хіба в неї руки є?

ІІ частина: Бабуся розсміялася.

— Ой Івасику, ще й які руки! То калинові, то яворові, то соняшникові! А ще з рути-м'яти бувають, або з материнки, чи звіробою, чи з татарниння, що росте на Тетереві. Тисячі, дитино, рук земля рідна має, і всі тебе від себе відпустити не хочуть.

ІІІ частина: — Чому, бабусю?

— **(1)**Бо бояться сиротами залишитися. Кому твоя калина під вікном буде потрібна? Чи твоя липа біля воріт? **(2)**Або могилка дідуся Івана, **(3)**чи бабуні Марії, **(4)**коли тебе тут не буде? От і хочуть утримати біля себе всіх, кого вони люблять **(5)**і хто любить їх *(Г. Марчук)*.

А. ***«Лінгвістичне дослідження».*** Створіть порівняльну таблицю «Сполучники сурядності та підрядності» за трьома частинами тексту.

Б. Випишіть із кожної частини сполучники й заповніть таблицю.

В. Зробіть висновок із власного лінгвістичного дослідження *(усно)*.

5. Виконайте завдання в тестовій формі *(за ІІІ частиною тексту вправи 4)*. Синонімічні сполучники позначено цифрами

А 1, 3
Б 2, 3
В 2, 4
Г 4, 5

6. З'ясуйте значення слів *забовва́ніти, заша-рі́тися, зача́їтися* за словником. Складіть із ними речення *(усно)*.

7. Напишіть вільне есе за вправою 4 на тему «Руки рідної землі, які тримають мене». Використайте різні за значенням сполучники.

§ 81 НАПИСАННЯ СПОЛУЧНИКІВ

1. Прочитайте сполучники та виконайте завдання.

за/те, що/б, не/наче	дарма/що, до/того/як, тому/що

А. Які сполучники пишемо разом, а які — окремо?

Б. Перевірте себе, опрацювавши теоретичний матеріал.

Пишемо разом	Пишемо окремо
складні	складені
аніж, зате, проте, начеб, начебто, немовби, немовбито, отож, причому, щоб, якби, якщо	*дарма́ що, для то́го щоб, по́при те що, до то́го як, тимча́сом як, незважаючи на те що*

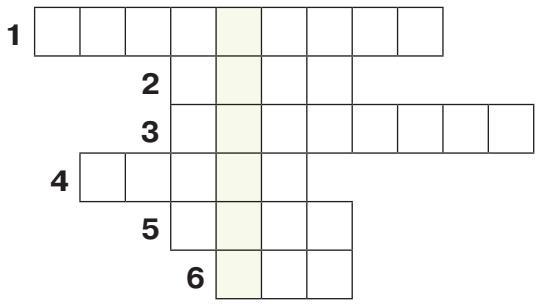
Орфограма: написання сполучників ***разом*** та ***окремо***.

Зауважте!

Окремо пишемо сполучники із частками ***би (б), же (ж):*** *коли б, хо́ч би, або́ ж* тощо.

2. Розгадайте кросворд, уставляючи сполучники, які потрібно писати разом. Обґрунтуйте правопис. Прочитайте назву частини мови.

Через/те/що, тому/що, не/наче/б/то, за/те, дарма/що, коли/б, о/скільки, що/аж, про/те, аж/поки, як/би, а/би, як/так.

Зауважте!

Сполучники	Слова інших частин мови
зате, проте = ***але*** *утомилися,* ***проте*** *не запізнилися*	***за те, про те*** — прийменник + займенник *почули* ***про те́****, що ...*
щоб = ***аби*** *одягнутися,* ***щоб*** *не змерзнути*	***що б*** — займенник + частка ***Що́ б*** *сьогодні почитати?*

Продовження табл.

якби́ = коли б *знала б,* ***якби*** *вивчила*	***я́к би*** — прислівник + частка ***Я́к би*** *не проспати?*

3. Перепишіть речення, знімаючи риску. Поясніть написання.

1. Як/би знав, де впаду, то й соломки б підстелив. 2. Як/би не тис мороз, а весна буде. 3. Хоч мороз і припікає, за/те комарів немає. 4. За що купив — за/те й продаю. 5. Треба нахилитися, що/б із криниці води напитися. 6. Що/б улітку не вродило, зимою не зашкодить *(нар. тв.)*.

Розбір сполучника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Вид за будовою.
3. Вид за способом уживання.
4. Групи за значенням.

Зразок письмового розбору

Слухай, **щоб** зцілитися та зцілювати *(М. Дочинець)*.
Щоб — сполуч., складн., одиничн., підрядн., мети.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Разом потрібно писати обидва сполучники у варіанті

А отже/ж, для/того/щоб
Б так/що, тимчасом/як
В а/би, зважаючи/на/те/що
Г не/мов/би/то, ні/би/то

2. Сполучник подано у варіанті

А не була при/тому
Б складно, за/те дієво
В що/б не казали, а ти роби
Г говорити про/те добро

5. Напишіть поради щодо догляду за домашнім улюбленцем, використавши подані сполучники. Оформте свою роботу як допис в інстаграмі.

Для того щоб, якщо, після того як, щоб, зважаючи на те що, попри те що, тому-то, отже.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

або́ **адже́** **але́** **ані́ж** **якби́**

7. Перепишіть сполуки слів, знімаючи риску. Складіть речення з трьома з них *(на вибір)*. Запишіть.

Що/б не запізнитися; мов/би не чує; хоч/би й сніг пішов; по/при/те/що не зустрілися; прочитав, про/те не запам'ятав; як/що прийдеш; що/б знати; не/мов/би чари весни; тільки/но прокинулася.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 82 ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ З ВИКОРИСТАННЯМ СПОЛУЧНИКІВ ПІДРЯДНОСТІ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. До роздуму можна поставити загальне запитання

А *що відбувається?* **Б** *який?* **В** *як?* **Г** *чому?*

2. Публіцистичному стилю властиві всі наведені ознаки, ОКРІМ

А інформативності **В** оцінності
Б науковості **Г** емоційності

3. Лише сполучники підрядності записано у варіанті

А якщо, і, тому що **В** бо, аби, оскільки
Б якби, проте, як **Г** коли, щоб, зате

Ро́здум — висловлювання про причини певних подій чи явищ, у якому автор / авторка передає власні думки, переживання, почуття. Твір-роздум складається з трьох частин.

1. ***Теза*** — твердження, що потребує доведення *(я вважаю, що …)*.
2. ***Докази*** на підтвердження тези *(тому що …)*.
3. ***Висновок*** — узагальнення доведень *(отже, …)*.

Мові твору-роздуму в публіцистичному стилі властиві такі ознаки: суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, оцінні слова, афоризми, окличні речення, риторичні запитання, звертання тощо.

Зауважте!

Засобами зв'язку частин складного речення у творі-роздумі здебільшого слугують причино́ві сполучники підрядності: *адже, бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки.*

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ТРЕБА САДИТИ САД

Знаєте, що найбільше вразило, коли ми поверталися з Ірпеня́ та Бучі? Не знищені будинки, не розбиті дороги й понівечені авто. Ні. Вразила одна маленька деталь.

Тимчасом як ми передали ліки та виїжджали з міста, назустріч уже стояв затор, адже люди прагнули лагодити свої домівки й прибирати садиби. І раптом серед цього моря авто я помітила одне з піднятою кришкою багажника, ущент заповненого саджанцями. Власник їхав садити сад!

Уявляєте?! Дарма що навколо понищені будинки, розбиті дороги, понівечені машини, господар їде садити сад! І в цьому стільки любові до землі й віри в майбутнє, що на серці стає тепліше...

Упевнена: українці століттями виживають під натиском орди тому, що мають у серці любов до своєї землі. Що б не сталося, але приходить весна — і треба скопати землю, засіяти, посадити та виростити врожай. Оцей потяг до землі й дає нам силу жити, попри все. Просто треба садити сад... *(з інтернету)*.

А. Знайдіть і прочитайте елементи роздуму.

Б. Які ознаки публіцистичного стилю притаманні тексту?

В. Знайдіть тавтологію. Чи можна її вважати засобом виразності?

Г. Укажіть сполучники підрядності *(усно)*.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Хто лише не писав про сад! І Григорій Сковорода, і Тарас Шевченко, і Максим Рильський, і Володимир Сосюра. Ця тема наскрізно проходить у творчості багатьох українських поетів.

І нині митці оспівують сад, адже їх захоплює потужна, глибинна й характерна для нашого народу символіка. Тому ліричний урожай стає ще соковитішим, ароматнішим, щедрішим. Поки невпинні селекціонери працюють над виведенням нових сортів яблук, груш, слив, вишень, поети відточують своє Слово, щоб воно прижилось у нев'янучому Саду української літератури.

Тож хай поезія тішить і наснажує кожного, хто вирішив знайти при́хисток у тіні цього Саду *(з газети «Ірпінський вісник»)*.

А. Який абзац відповідає на питання *чому?*, а який — на питання *що відбувається*?

Б. Прочитайте слова, якими автор доводить, чому митці пишуть про сад.

В. Знайдіть і прочитайте висновок. До чого він спонукає?

Г. Укажіть сполучники, які поєднують частини складних речень *(усно)*.

4. Складіть роздум на одну з тем *(усно)*.

Сад не створиш, сидячи в тіні *(Р. Кіплінг)*.
Книжки дають нам добрі поради *(Ф. Петрарка)*.

5. Напишіть твір-роздум у публіцистичному стилі за самостійно складеним планом на тему «Усюди добре, а вдома краще». Використайте на підтвердження доказу приклад із власного життя, а для зв'язку частин складного речення — сполучники підрядності.

§ 83 ЧАСТКА ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

1. Прочитайте діалоги та виконайте завдання.

— На кого ти будеш учитися після школи? — На лікаря, — відповів Андрій.	— На кого ти будеш учитися після школи? — Тільки на біологиню, — відповіла Яна.

А. Хто остаточно визначився з майбутнім фахом — Андрій чи Яна?

Б. Завдяки якому слову ви зробили такий висновок?

Ча́стка — службова частина мови, що надає словам чи реченням додаткових відтінків у значенні або слугує для творення слів чи їхніх форм: *«Ой гарна **ж** дівчина, як рай!» — подумав Лаврін* (І. Нечуй-Левицький). ***Хай не** гаснуть зірниці!* (Х. Соловій).

Частки не мають лексичного значення, тому членами речення не бувають.

Розряди часто́к

Формотворчі	Словотворчі	Модальні
утворюють форми дієслів умовного та наказового способів ***(би (б), хай, нехай)***: *співав **би**, співала **б**, **хай** квітне, **нехай** читає*	утворюють нові слова: виконують роль префіксів і суфіксів ***(аби-, де-, ні-, не-, -сь, будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -ж (же)***: *де́хто, **не**мало, **будь**-який, комусь, як-**небудь**, **казна**-де*	надають додаткових відтінків у значенні ***(аж, ж (же), і, так, навіть, не, ні, тільки, ото, саме, як, чи, собі)***: *Як **же** приємно! **Так**, буду вчасно.*

2. ***«Лінгвістичне спостереження».*** З'ясуйте роль модальних часток у мовленні.

Групи модальних часток

Видільні: *тільки, лиш, саме, хоч*	**Окличні:** *як, який, що за, що то за*
Вказівні: *це, ось, то, от, ото, ген*	**Питальні:** *невже, хіба, чи*
Власне модальні: *мов, наче, чи не*	**Підсилювальні:** *і, а, аж, ж, навіть, бо, ну*
Заперечні: *не, ні, ані*	**Спонукальні:** *бодай, -бо, -но, годі, ну, хай*
Означальні: *ледве, мало не, майже*	**Стверджувальні:** *так, еге, авжеж, аякже*

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Зорянка — то його золотко, найдорожче, що має. Ніколи нікого в житті так не любив, як її, ні за кого так не потерпало серце, як за неї. Вона в нього одна-єдина така. Наймиліша...

Світловолоса правнучка... Кучерики сплітаються вінчиком, обрамлюючи дрібо́сеньку голівоньку. Файна його Зорянка та й годі! Усе в ній світиться: і душа, і думки, і мрії. Дивиться старий — не годен налюбуватися *(за О. Кузів)*.

Дрібо́сенький *(діал.)* — дрібненький.

А. Перепишіть текст, виділіть частки кольором. З'ясуйте їхню роль у тексті *(усно)*.

Б. Доберіть заголовок до тексту, запишіть.

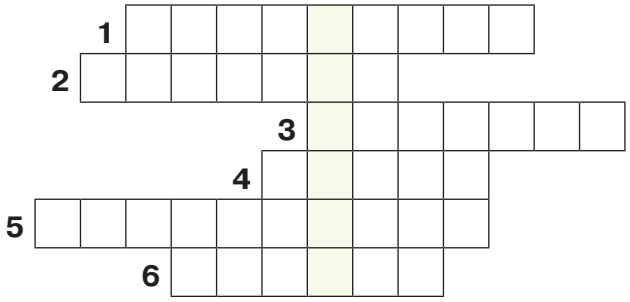
4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Частка (виділене слово)	***Група за значенням***
1 *А* в рум'янці така сила, що всі квіти погасила.	**А** підсилювальна
2 Краса лиця — *це* половина при́даного.	**Б** видільна
3 *Не* поможе ні мило, ні вода, коли така врода.	**В** спонукальна
4 Хороша, вродлива, *тільки* біда, що сварлива.	**Г** заперечна
	Д вказівна

5. Розгадайте кросворд і виконайте завдання.

А. Визначте частину мови, розряд і групу слова-відгадки *(усно)*.

Б. Складіть зі словом-відгадкою речення, запишіть.

До речі... Частка ***навіть*** ніколи не буває вставним словом, тобто відокремлювати її комами не треба.

6. З'ясуйте за словником значення слів *оша́тний, карта́тий, незгра́бний (усно)*.

7. Складіть сім речень із частками з вправи 2 *(на вибір, письмово)*.

§ 84 НАПИСАННЯ ЧАСТОК

1. Прочитайте записи в колонках і виконайте завдання.

зберімось-**бо**	зберімося **ж бо**
отакі-**то**	отакі **ж то**
вирішили-**таки**	**таки** вирішили

А. Порівняйте в колонках написання часток зі словами.

Б. Зробіть висновок про особливості правопису часток.

Правопис часток

Разом	Окремо	З дефісом
ні-, ані-, аби-, чи-, чим-, сь-, де-, як-, що-	***б, би, ж, же, ось, он***	***будь-, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-, -бо, -но, -то, -от, -таки***
ніколи, аніде, абияк, чимало, чимдуж, щось, дехто, якнайліпше, щонайкраще, **АЛЕ:** *поки що, тому що, навряд чи*	*зробила б, знайшов би, була ж, читав же, ось як, он який*	*будь-як, де-небудь, казна-що, бозна-хто, хтозна-коли, отож-бо, іди-но, стільки-то, як-от, усе-таки,* **АЛЕ:** *усе ж таки*

Орфограма: написання часток ***разом, окремо*** та ***з дефісом.***

Зауважте!

Частки ***-б, -би, -ж, -же, -то, -що*** у складі сполучників чи інших часток пишемо **разом:** *мовби, немовбито, неначебто, нібито, авжеж, аякже, абощо.*

Частку ***таки*** пишемо **окремо**, якщо вона стоїть перед словом, якого стосується: *таки все, таки знає, таки зробив.*

2. ***Гра «Так — ні».*** Поставте одне одному запитання по черзі *(усно).*

1. Слово *казна/що* пишемо з дефісом?
2. Слово *все/таки* пишемо разом?
3. Сполука *де/сь* складається з двох слів?
4. Конструкція *поки/що* — це одне слово?
5. Сполуку *хай/принесе* пишемо окремо?
6. Конструкцію *ані/хто* пишемо з дефісом?

Розбір частки як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Розряд за значенням.
3. Група за значенням *(для модальних)*.
4. Особливості написання *(якщо є)*.

Зразок письмового розбору

А **ось** і річка вигнулася синьою стрічкою *(О. Кузів)*.
Ось — частка, мод., вказ.

3. Утворіть нові слова за допомогою часток *аби-, ані-, де-, -бо, -то, -таки, будь-, -небудь, хтозна-, ні-* та запишіть їх. Розберіть дві частки як частину мови *(на вибір)*.

Кому, трохи, чого, кажи, якось, зробив, яка, куди, як, де.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. З дефісом треба писати обидві частки у варіанті

А сідай/но, таки/йде
Б будь/хто, що/середи
В отож/бо, казна/що
Г якось/то, хіба/що

2. Разом треба писати обидві частки у варіанті

А все/ж/таки, ато/ж
Б немов/би, отакий/то
В де/котрий, тільки/но
Г аби/як, ні/скільки

3. Правило правопису частки порушено в реченні

А Та й дівчина ж була Олеся! Вогонь!
Б Скільки-то бджіл літає над цвітом!
В Козак якось по-особливому глянув.
Г А хлоп'я біжить, ніби-то й не чує.

5. Підготуйте по три запитання для інтерв'ю на тему «Службові слова та їхня роль у мовленні». Проведіть його з учнем / ученицею з іншої групи.

6. Запам'ятайте українські відповідники.

Дискусія — суперечка.
Гуманність — милосердя.
Аплодисменти — оплески.

7. Перепишіть речення, знімаючи риску.

1. Якби/то далися орлинії крила, за синім/би морем милого знайшла *(Т. Шевченко)*. 2. Чому/сь не сюрчали усюдисущі цвіркуни *(В. Шкляр)*. 3. Не хоче він ні/пити, ні/їсти і все у мрії порина… *(В. Сосюра)*. 4. — Замість варнякати казна/що, ви краще/б у човна залізли *(В. Рутківський)*. 5. Гілля калин похилилося, мамо, кому/ж ви молилися? *(С. Вакарчук)*.

§ 85 НАПИСАННЯ *не* З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ *(узагальнення)*

1. Прочитайте діалог у месенджері та виконайте завдання.

Ірина: Владе, ти не забув про контрольну?
Влад: Пам'ятаю, Ірино, але я не здужаю...
Ірина: Чому? Ти ж готувався?
Влад: Та ні, до грипу не був готовий...

А. Через написання якого слова між Іриною та Владом виникло непорозуміння?

Б. Як написання часток впливає на зміст діалогу?

Написання *не* з різними частинами мови

Разом	Окремо
не вживаємо без *не*: *немовля, негайний, непорушно, неволити*	*не* + дієслово, числівник, займенник: *не їсти, не сім, не я*
не + іменник, прикметник, займенник, прислівник = єдине поняття, що можна замінити синонімом: *неволя (полон), невеселий (сумний), неабиякий (значний), недалеко (близько)*	*не* + будь-яка самостійна частина мови = заперечення: *не воля, а полон; не глибока, а мілка річка; не позичений, а власний*
не у складі префікса ***недо-***: *недочуває змалку* (погано чує)	*не* + дієслово = заперечення дії: *не дочув моїх слів* (не почув)
не + дієприкметник = означення без пояснювального слова: *незабуті імена, нез'ясовані питання*	*не* + дієприкметник чи прикметник із пояснювальним словом: ***ніким*** *не забуті імена, не з'ясовані* ***досі*** *питання*

Орфограма: написання ***не*** з різними частинами мови.

Зауважте!

1. **Окремо** пишемо частку *не* з прикметником і дієприкметником, який у реченні є присудком: *Ця річка не широка* (не є широка). *Есе не прочитане* (не є прочитане).

2. Написання деяких дієслів залежить від лексичного значення: *нездужати* (хворіти) — *не здужати* (не змогти); *неславити* (ганьбити) — *не славити* (не прославляти).

2. Перепишіть слова та сполуки слів, знімаючи риску. Обґрунтуйте написання *(усно)*.

Не/треба, не/доїдок, **не/впинний**, не/гідник, не/зчутися, не/ваш, не/відчинено, не/питати, не/абихто, не/мов, не/покоїтися (хвилюватися), не/самовито; не/прочитаний текст; не/зібраний урожай; досі не/вмитий; **не/далеко**, а близько.

- Розберіть виділені слова за будовою.

3. Прочитайте текст. Випишіть слова із часткою ***не***, знявши риску.

СІЛЬСЬКА СЕРЕНАДА

Зненацька рипнули двері й на ґанок хтось вийшов.

«Галя вибігла... — прошепотів Федько. — Таки взяло... Тепер не/підкачай... Піддай сердечного жару...»

Вітька піддав жару: «Світ мені не/милий, і не/милі ріки. Сам стаю я не/свій, ти моя навіки, я навіки твій...» *(В. Чемерис)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

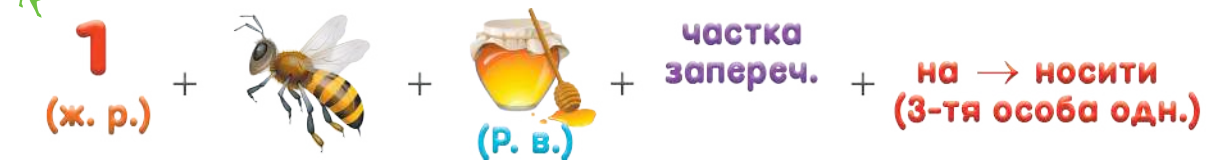
Прочитайте речення.

***(1)Не/зчулася** старенька, як перед нею виріс Арсен — **(2)не/абиякий** козак, що **(3)не/мав** собі рівних ні в бою, ні біля плуга, бо **(4)не/лякала** хлопця жодна **(5)не/безпека** чи важка праця.*

Частку ***не*** треба писати разом зі словами, позначеними цифрами

А 1, 2, 3 **Б** 2, 3, 4 **В** 3, 4, 5 **Г** 1, 2, 5

5. Розгадайте ребус і запишіть прислів'я.

А. Випишіть із прислів'я частку й розберіть як частину мови.

Б. Напишіть за утвореним прислів'ям вільне есе, використавши частку ***не***.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Невсипуще око — пильний.
Не в тім'я битий — розумний.
Не із заячого пуху — сміливий.

7. Створіть ребус до улюбленого прислів'я із часткою ***не*** *(за зразком вправи 5)*.

§ 86 СТВОРЕННЯ ТА РОЗІГРУВАННЯ ДІАЛОГІВ

1. Пригадайте особливості діалогу.

Діало́г — процес мовленнєвої взаємодії двох чи більше учасників. Розрізняють такі його типи: діалог-розпитування / домовленість / обмін враженнями / дискусія тощо.

2. Прослухайте текст *(цифра позначає номер речення)*.

(1) У сучасному світі соціальні й технологічні зміни спричинили нові форми та способи маніпулювання масовою свідомістю.

(2) Маніпуляція — це приховане управління людиною з корисливою метою. *(3)* Медіаманіпуляція — вид психологічного впливу, здійснюваний у пресі (газетах, журналах, книжках), на радіо, телебаченні, в інтернеті, у соціальних мережах, на рекламних щитах. *(4)* Зазнаючи **саме** такого впливу, людина змінює власні бажання, настрої, поведінку та погляди.

(5) Щоб не стати об'єктом маніпуляції, особистість має постійно розвивати критичне мислення, набувати навичок медіаграмотності.

(6) Пам'ятайте:

- опублікована в соціальних мережах інформація стає загальнодоступною;
- треба остерігатися малознайомих людей, які виявляють надмірну доброзичливість і **навіть** готові вирішити певні проблеми;
- не можна повідомляти жодної інформації про себе незнайомим людям.

(7) **Ось** ще кілька порад, як уникнути небезпечного спілкування: змініть тему розмови; проігноруйте запитання; вдавайте, що **не** розумієте; будьте байдужим / байдужою до пропозицій; скажіть, що не маєте часу; запитайте: «Чого ви хочете?»

(8) Знайте, що протистояння маніпулятивним впливам — чи не основна з безпекових навичок сучасної особистості *(М. Рябініна)*.

- Виконайте завдання в тестовій формі.

1. НЕ належить до ключових понять тексту

А маніпуляція **Б** реклама **В** безпека **Г** медіаграмотність

2. Поради щодо уникнення небезпечного спілкування в тексті — це

А основна думка **Б** тема **В** висновок **Г** мікротема

3. Головне завдання тексту —

А описати **Б** засудити **В** застерегти **Г** розповісти

4. У тексті наявні ознаки стилю

А наукового **В** художнього
Б розмовного **Г** публіцистичного

5. Частки НЕМАЄ в реченні

А 2-му **В** 5-му
Б 3-му **Г** 8-му

6. Для підсилення значення слова вжито частку *(у тексті виділено)*

А навіть **В** не
Б саме **Г** ось

3. Розгляньте світлини та виконайте завдання.

1

2

3

А. Розподіліть світлини між групами. Пофантазуйте, від чого птахи намагаються убезпечити одне одного. Складіть уявний діалог / полілог між птахами *(по сім-вісім реплік)*, використавши модальні частки.

Б. Розіграйте уявні діалоги / полілоги.

4. Складіть і розіграйте діалог-застереження, діалог-маніпуляцію, діалог-обмін досвідом *(на вибір)* на тему протистояння маніпулятивним впливам. Використайте частки, що надають додаткових відтінків у значенні слів.

5. Відредагуйте та запишіть словосполучення.

Постраждали із-за маніпуляції, заходи по усуненню недоліків, на протязі всього діалогу, спричинити безпечне спілкування, зустрітися без десяти шість, по останній інформації, думка оточуючих, підняти проблему.

§ 87 ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

О, який ароматний чай!
Чай дуже смачний, **дякую!**
Годі, уже ні́коли пити чай!

А. Які з виділених слів виражають емоцію, спонукання, увічливість?

Б. Чому вигук має таку назву?

Ви́гук — особлива частина мови, що виражає почуття та волевиявлення мовця, не називаючи їх: ***Ой*** *у лузі червона калина похилилася...* (С. Чарнецький). *За смужкою води здригнувся туман — і ревнуло: —* ***Слава!!!*** (Олесь Гончар).

Вигуки не мають лексичного значення, не змінюються, не є членами речення. Вигуки вживаємо в розмовному, художньому, іноді в публіцистичному стилях.

Групи вигуків за значенням

Група	Значення	Приклади
Почуття	виражають почуття людини (радість, здивування, захоплення, розчарування, страх, гнів)	*агов, ах, о, ой, ого, оввa, ух, лишенько, слава, леле, жах, тьху, боже мій, отакої, геть, пхе*
Волевиявлення	виражають наказ, спонукання, а також прикликання тварин	*геть, годі, ну, нумо, цить, гиля, киць-киць, киш, цу-цу*
Звуконаслідування	відтворюють звуки природи, сигнали, голоси тварин	*дз-з-з, дзень, няв, гав-гав, ку-ку-рі-ку, му-у-у, тук-тук*

Зауважте!

З-поміж вигуків волевиявлення виокремлюють форми мовного етикету (привітання, прощання, подяки, прохання, пробачення тощо): *Слава Україні! — Героям слава! Добрий день, перепрошую, добраніч.*

2. Прочитайте речення з вигуками, правильно інтонуючи, і виконайте завдання.

1. — Іди й вертайся, будь ласка, — шуміла мені трава *(В. Підпалий)*. 2. О! Уже й на нашій вулиці орли літають!.. *(В. Чемерис)*. 3. Не пропус-

тіть своє перше кохання — кохання з першого няв, гав! *(з відеоанонсу)*. 4. — Гайда за мною! — звелів він хлопцям *(В. Рутківський)*. 5. Ах, там будуть гори, високі й прехороші гори... *(М. Коцюбинський)*. 6. А ми нашу славну Україну, гей, гей, розveселимо! *(С. Чарнецький)*.

А. Визначте групи вигуків за значенням *(усно)*.

Б. ***«Бліцпрезентація».*** Пригадайте пісню, у приспіві якої вжито вигук, заспівайте.

3. Розгляньте емóдзі та виконайте завдання.

1 2 3 4 5 6

А. Доберіть до кожного емóдзі вигук *(за потреби скористайтеся довідкою)*.

Довідка. Ха-а-ав! Бувай! Чудово! Овва! Привіт! Ой!

Б. Складіть речення з вигуками, запишіть.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Вигук виділено у варіанті

А *Хай* не хмаряться твої зоряні ночі.
Б *Вибач* мені за те непорозуміння.
В *Слава Україні!* — привіталися.
Г *Ось-ось* уже мав упасти дощ.

2. Вигуку немає в реченні

А Ого, який ти сміливий!
Б «Стук-стук» — чути у вікно.
В А он і сонце сходить над морем!
Г Які страви! Ух! Аж дух забиває!

3. Лише спонукання виражають вигуки у варіанті

А жах, агов, няв
Б алло, гиля, ну
В ох, марш, ку-ку
Г бе-е-е, ух, нумо

5. Створіть і розіграйте діалог про відвідування кав'ярні, використовуючи етикетні формули *(п'ять–сім речень)*.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Наробити слави — осоромити кого-небудь.
Співати славу — прославляти кого-, що-небудь.
Щербата слава — погана репутація.

7. Випишіть із підручника української літератури рядки з пісень *(не менше п'яти)*, у яких ужито вигуки. Надпишіть над вигуками групи за значенням.

§ 88 ДЕФІС У ВИГУКАХ. КОМА ТА ЗНАК ОКЛИКУ В РЕЧЕННЯХ ІЗ ВИГУКАМИ

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

— Ш-ш-ш... — пробіг вітерець колоссям. А над маком зависла бджола: — Дз-з-з! Десь у гайку закувала зозуля: ку-ку, ку-ку! І в небі жайвір забив дзьобом у золото сонця: — Тью-і, тью-і, ті-і-і...

А. Чому звуконаслідування пишемо з дефісом?

Б. Який розділовий знак ставимо після вигуку, що вимовляємо з окличною інтонацією?

З дефісом пишемо вигуки, утворені повторенням того самого звукосполучення: *ґе-ґе-ґе́, курли́-курли́, ого-го-го́, ох-хо-хо́, тук-ту́к, тьох-тьо́х*, а також вигуки *їй-бо́гу, їй-пра́во*: *Ой у вишневому садочку, там соловейко щебетав:* ***віть-віть-віть, тьох-тьох-тьох...*** (нар. тв.). ***Їй-богу****, вже й трава на вигоні от-от зазеленіє!* (М. Рильський).

Орфограма: правопис вигуків.

Зауважте!

Вигуки *до побачення, на добраніч, будь ласка* пишемо **окремо:** — *Урок закінчено.* ***До побачення!***

2. ***«Лінгвістичне спостереження».*** Від чого залежать розділові знаки в реченнях із вигуками?

Розділові знаки в реченнях із вигуками

Кома	якщо вигук вимовляємо без окличної інтонації на початку чи в середині речення	***Ох****, зійди, моя зірко лагідна!* (Леся Українка). *До веселиків,* ***гей****, до веселиків!* (Т. Мельничук).
	не відокремлюємо вигук, що стоїть перед особовим займенником, після якого є звертання	***Ой*** *ти, коте, коточок!* (нар. тв.).
Знак оклику	якщо вигук вимовляємо з окличною інтонацією	***Алло́!*** *Ти вже вдома?* (з розмови).
Тире	якщо вигук зі знаком оклику вжитий у середині речення	*Довго шукали гриби і —* ***о боже!*** *— знайшли купу велетнів!* (М. Бобро).

Зауважте!

Не відокремлюємо слова ***о, ой,*** якщо вони інтонаційно тісно пов'язані зі звертанням або вжиті для підсилення (виконують роль часток): ***О*** *юносте моя!* (В. Сосюра). ***Ой*** *летіли дикі гуси...* (нар. тв.).

3. Перепишіть речення, знімаючи риску та розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Ой ти, зоре, та й вечірняя, чом ти рано та й не сходила гей та й не сходила? *(нар. тв.)*. 2. Голоси звідусіль: Ку/ку Ку/ку/рі/ку Гав/гав Няв/няв А кш/ш/ш! *(Леся Українка)*. 3. «Ого/го/го» — кричиш якомога дужче *(Є. Гуцало)*. 4. Сидить дощик у гаї та росу робить: крап/крап, крап/крап *(Т. Мельничук)*. 5. Як була дуже втомлена, гойдала мене в такт: люлі люлі люлі гой *(О. Псюк, І. Клименко)*.

Розбір вигуку як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Група за значенням.
3. Особливості написання *(якщо є)*.
4. Розділові знаки при вигуку.

Зразок письмового розбору

— **О-о**, серенада! — захоплено вигукнув Федько *(В. Чемерис)*.

О-о — вигук, вираж. почуття захоплення, пиш. з дефісом, відокрем. комою.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Прочитайте текст.

Ох, нарешті село вмощується спати. — Добраніч! — І вам казкових снів! — перегукуються сусідки. — Апчхи! — дід Олекса пройшов повз матіолу. — А десь садками покотилося: — Ой, на горі два дубки-и-и... І ніби у відповідь соловейкове: — Віть-віть!

Їй-богу, чарівна ніч у селі... (З. Якубова).

Усього в тексті вигуків

А 4 **Б** 5 **В** 6 **Г** 7

5. Уявіть себе командою акторів дубляжу. Озвучте уривок із кіно- / мультфільму / відеогри, додавши різні за значенням вигуки.

6. Запам'ятайте наголос в етикетних формулах.

Прошу́ — формула вибачення: *Прошу́ вибачити.*

Про́шу = будь ласка: Про́шу, ваше какао з корицею!

7. Складіть до кожного правила з «Лінгвістичного спостереження» *(вправа 2)* по одному реченню. Запишіть.

§ 89 САМОСТІЙНІ ТА СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ, ВИГУК

1. Розгадайте ребус і виконайте завдання.

А. Упишіть на місці крапок слово-відгадку у відповідній формі.

Місяць узяв відпустку й відпочинок свій проводить у ... *(Т. Мельничук)*.

Б. Підкресліть усі члени речення.

В. На основі якого художнього засобу побудовано речення?

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Літо в горах — це випробування на витривалість, пригоди, пізнавальна подорож, цілющий ковток здоров'я. Мандрівники можуть піднятися на гору пішки, а можуть трамваєм. Маршрут проходить від річки Мізунки до каскаду Мізунського водоспаду.

Можна мандрувати на двох колесах. Велотурів Гуцульщиною існує безліч: «Вело Тустань», «Від Прута до Черемоша», «Сім легенд Закарпаття» та багато інших. До речі, Карпати мають особливу породу коней — гуцулик. Ви можете навчитися їзди верхи, адже вона дуже корисна для здоров'я: тренує рівновагу, м'язи, підвищує загальний тонус тіла.

Пізнати унікальну гуцульську культуру можна також у музеях, зокрема в «Гуцульській гражді», музеї Параски Плитки-Горицвіт у Криворівні, музеї «Писанка» в Коломиї.

А ще карпатське літо щедре на ягоди. Протягом червня–липня всі охочі смакуватимуть чорницею, у липні — суницею, з липня до кінця серпня — малиною, потім — ожиною.

О! А із середини літа в Карпатах розпочинається грибний сезон... Ліси тоді просто переповнені лисичками, опеньками, підберезниками. Грузді, сироїжки та, звичайно, грибний король — білий гриб також чекають на мандрівників.

Хіба можна не пізнати цієї української романтики? *(за Н. Понятишин)*.

А. Випишіть із тексту по одному слову кожної частини мови, розподіливши їх у три колонки: 1) самостійні; 2) службові; 3) вигук.

Б. Яка роль цих слів у реченні? Що потрібно для їхнього зв'язку в реченні?

В. Виконайте розбір виписаних слів як частин мови.

3. Відредагуйте та запишіть сполуки слів.

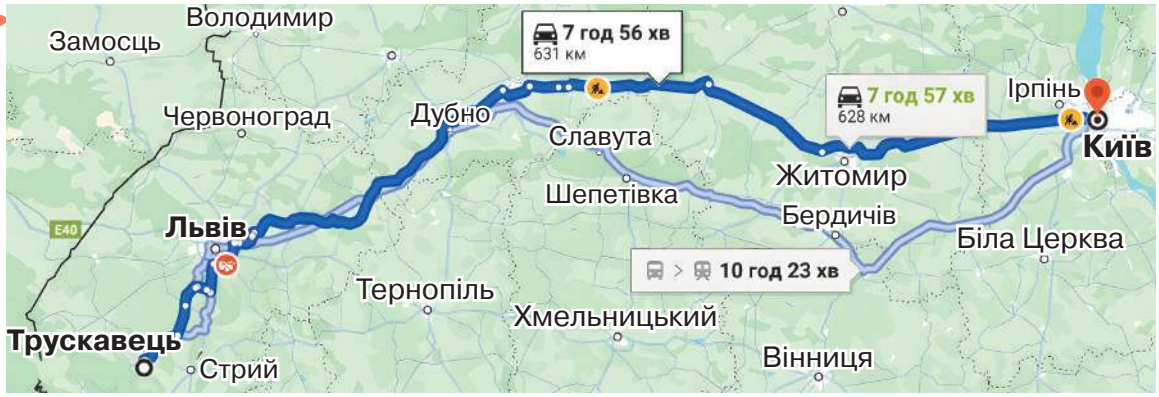
У гори за здоров'ям, подорожуючі побачать, на березі Дуная, покращувати тонус, по вимозі сусідів, їхати три дня, не спати по ночам, завдяки забудькуватості, біля двох років, допомога в обсязі ста мільйонів, навчитися їзді верхи, усі бажаючі, пізнаваюча мандрівка, з'їсти найсолодкішу диню.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть виділене в реченні слово із частиною мови *(цифра позначає наступне слово).*

Виділене слово	***Частина мови***
(1)*Ой* смереко, розкажи ***(2)****мені,* смереко, чом ти так ростеш ***(3)****далеко,* ***(4)****чарівна* моя смереко!	**А** займенник **Б** прислівник **В** прикметник **Г** вигук **Д** прийменник

5. Розкажіть за картою про можливу автомобільну мандрівку з Києва до Трускавця. Дайте однокласникам та однокласницям поради щодо потрібних речей для подорожі *(усно).*

6. Запам'ятайте значення слів.

Туристи́чний — стосується туризму, подорожей: *бюро, клуб, довідник, похід.*

Тури́стський — стосується туриста чи туристів; призначений для туристів: *автобус, відпочинок, група, костюм, намет.*

7. Виконайте завдання за текстом вправи 2.

А. Випишіть по одному слову за поданими ознаками.

а) Іменник, власна назва, М. в.; б) іменник, загальна назва, Ор. в.; в) дієслово, особ., мн., майб. час; г) займенник, означ., Н. в., мн.; ґ) прийменник зі значенням часу дії.

Б. Складіть із цими словами речення. Підкресліть усі члени речення.

§ 90 ФОРМИ ДІЄСЛОВА

1. Розгадайте ребус і виконайте завдання.

А. Якою дієслівною формою є слово-відгадка?

Б. Утворіть від неї всі можливі форми дієслова. Запишіть.

2. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Стріляють собою оси, не цілячись, у зцукрілі серця́ груш. 2. Цариця скропила землю зірками, і не вигнати місяць із саду. 3. Бджола збирається в поле, як до церкви. У неї крила по плечах, мов розпущені коси. 4. Життя тоді чогось лиш варте, коли живеться дуже вперто *(Т. Мельничук)*.

А. Випишіть по одному прикладу кожної форми дієслова.

Б. Розберіть кожну з них як частину мови.

3. Відредагуйте та запишіть речення.

1. Собача було зовсім змерзнуте. 2. Спортсмени борються за першість у чемпіонаті. 3. Бабусю, коли ви насмажете картопельки? 4. Давайте заспіваємо щось із гурту «Казка»! 5. Скоріше ходімте до зупинки. 6. Відпочиваючих біля річки було чимало. 7. На столі стояв спечений торт мамою. 8. Приїхавши до зоопарку, мене зустрічали допитливі мавпочки.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Одиничний дієприслівник треба відокремлювати комами в реченні

А Гриби збирають нагинаючись.
Б Дівчатка попрощавшись пішли.
В Додому повертались співаючи.
Г Родичі стояли обійнявшись.

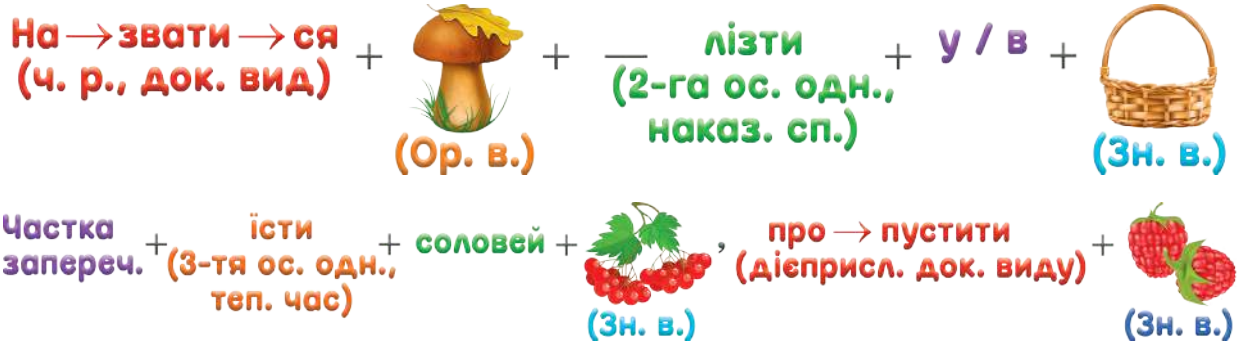
2. Виділений іменник ужито в називному відмінку в реченні

А З лісових ягід приготовлено *узвар*.
Б *Ремонт* у класі нарешті зроблено.

В Усі *ящики* під яблука вже збито.
Г Духмяний *хліб* лежить на рушнику.

3. Підмет виражено неозначеною формою дієслова в реченні
А Сонячний промінь змусив дітей прокинутися.
Б Мандрівники почали оглядати новаку́ зусі́біч.
В Підпливли до самого берега послухати музику.
Г Засмагати під південним сонцем завжди приємно.

5. Розгадайте ребуси та запишіть прислів'я. Виконайте завдання.

А. Розберіть дієслова за будовою.
Б. Підкресліть члени речення.
В. Поясніть значення прислів'їв *(усно)*.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Кошики плести — казати неправду.
Казати наздогад буряків — говорити натяками.
Як батогом сікти — казати різко щось неприємне.

7. Прочитайте деформований текст і виконайте завдання.

Уже традиційно в кінці травня в Україні (завершуватися) навчальний рік. А в багатьох країнах Азії навесні навчальний рік тільки (починатися). Зокрема, японські першокласники (йти) до школи на початку квітня, коли (починати) цвісти сакура. Тут (вважати), що весна — це початок нового життя, тому саме час (учитися). У травні, (відсвяткувати) Новий рік, (сідати) за парти в Таїланді. А в перші дні червня (вирушати) здобувати знання школярі на Філіппінах *(з інтернету)*.

А. Перепишіть текст, розкриваючи дужки.
Б. Складіть і запишіть три тестові завдання з теми «Форми дієслова». Запропонуйте їх виконати однокласникам та однокласницям.

§ 91 РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

1. Прочитайте текст *(одне слово пропущено)* і виконайте завдання.

Як я малим збирався …
Піти у світ незнаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками.

Д. Павличко

А. Розгадайте ребус і вставте на місці пропуску прислівник-відгадку.

Б. Визначте розряд прислівника за значенням *(усно)*.

2. Прочитайте речення з пропущеними словами та виконайте завдання.

1. Турн сили *(скільки?)* … прикладає, і таранú сам направляє, і браму рушити велить *(І. Котляревський)*. 2. Він [мул] тяг сани з упертістю, щоб тільки зробити *(навіщо?)* … , *(навіщо?)* … *(І. Багмут)*. 3. Розмова відбулася *(коли?)* … *(В. Рутківський)*. 4. Біжить до нас *(як?)* … нива золотогрива *(Т. Мельничук)*. 5. *(Де?)* … з'являлися перші бліді зірочки *(В. Шкляр)*. 6. Князь *(чому?)* … зупинився *(В. Рутківський)*.

А. Перепишіть речення, уставляючи потрібні слова з довідки.

Довідка. Направцí, мимоволі, на зло, вдвоє, наперекір, позавчора, де-не-де.

Б. Надпишіть над кожним прислівником його розряд за значенням.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Усюди добре, а в/дома — най/миліше *(нар. тв.)*. 2. День вишиванки відзначаємо що/року третього четверга травня *(з розмови)*. 3. Забув тобі сказати, що «Буковина» буде виходити не що/ден..о *(М. Коцюбинський)*. 4. Олень безвіст.. пропав *(Я. Щоголів)*. 5. По/де/куди темніли цупкі кущі бересклету, шипшини та глоду *(В. Рутківський)*. 6. Ви робіть по/вашому, ми робитимемо по/нашому, а вони — по/своєму *(нар. тв.)*. 7. Не/далеко від Богуслава, коло Росі, у довгому покрученому яру розкинулося село Семигори *(І. Нечуй-Левицький)*.

Береслéт (*діал.* бруслúна) — переважно кущова рослина.

А. Випишіть прислівники, знімаючи риску та вставляючи, де треба, букви. Назвіть орфограми.

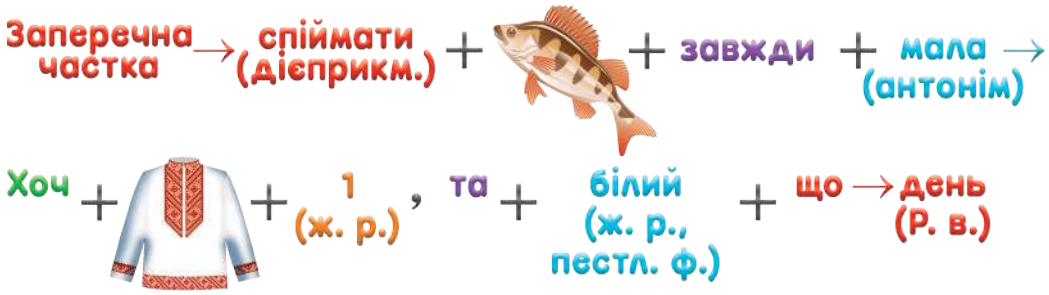
Б. Розберіть кожний прислівник як частину мови *(письмово)*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі

З'ясуйте синтаксичну роль виділених слів.

Виділене слово в реченні	***Член речення***
1 У травні надворі вже по-справжньому *тепло*.	**А** підмет
2 *Направці* — діалектизм, що означає «навпростець».	**Б** присудок
3 Какао *по-каєнськи* — це напій із гірким перцем.	**В** означення
4 *Незабаром* корабель увійде в тиху гавань.	**Г** додаток
	Д обставина

5. Розгадайте ребуси та запишіть прислів'я. Виконайте завдання.

А. Позначте кольором прислівники й підкресліть усі члени речення.

Б. За пошуковими словами знайдіть і прослухайте пісню «Два кольори» у виконанні Квітки Цісик. Випишіть із тексту пісні прислівники й розберіть їх за будовою.

В. Розкажіть, як ви відзначили День вишиванки. Використайте у своїй розповіді не менше п'яти прислівників *(усно)*.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Гопки ставати — проявляти непокірність.
Давати на́гінки — гостро критикувати когось.
Ні га́ряче ні зимно — байдуже, нецікаво.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Травневий день. Р..ясніють квіти
Серед промін..я сон..чка розмаю.
Не/скорені вкраїнс..кі діти
С..огодні вишиванку одягают.. !

Сорочко, б..р..гине ти моя,
З тобою нині ми не/на/один..ці.
Пишаюсь тим, що ..країнка я
Й мої батьки — не/зламні ..країнці.

Т. Безуса

А. Перепишіть вірш, уставляючи, де треба, букви та знімаючи риску.

Б. Позначте кольором прислівники. Зашифруйте один із них у ребусі.

§ 92 ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ОКРЕМИХ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ

1. Розгляньте світлини та виконайте завдання.

1

червоніюча ...

2

почорнівша ...

3

дозріваюча ...

А. Виправте граматичні помилки в дієприкметниках, прокоментуйте.

Б. Складіть словосполучення, використавши зображення. Запишіть їх.

2. Прочитайте деформовані речення та виконайте завдання.

1. — (Ходити) до саду! — запропонувала нам дівчина. 2. Качки ретельно визбирували (обсипати) ягоди. 3. Наші хлопці вправно (рубати) дрова. 4. Почувши про екскурсію, (зрадіти) семикласники дякували вчителю. 5. Бабуся з дідусем усе (бачити) і розуміють, та тільки загадково (всміхатися). 6. — А що, як не встигну й (пропустити) урок? — бідкався Славко. 7. (Купити) квиток, ми пішли до Музею становлення української нації. 8. Зграйка дітей, (збирати) малину, наспівувала «Червону калину».

А. Перепишіть речення, утворивши від дієслів, що в дужках, потрібну граматичну форму.

Б. Прокоментуйте особливості творення граматичних форм дієслова.

3. Відредагуйте та запишіть деформовані сполуки слів і словосполучення. Виконайте завдання.

Університет імені Б. Грінченко, більш красивіший, мокрі листя, без десяти хвилин п'ята година, насипати борща, не вистачає **п'ятидесяти** копійок, рідна матусе, об'їстися кашою, їх пісні, із чотирьома друзями, заступник по виховній роботі, кумедне поні, **грушовий** сік, згідно домовленостям, найвороніший кінь, зла собака, **свекрухина** порада, захоплюватися семи фільмами, пишаюся єю, високого балу, дорога Гале, три кілограма, мешкати по адресі, подякувати Валентинові Чемерис.

- Розберіть за будовою правильний варіант виділених слів.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Граматично неправильним є словосполучення у варіанті

А сміятися над знайомим
Б сповіщати однокласників
В опанувати гру в теніс
Г дякувати друзям

2. Граматично правильну відповідь на запитання *«Котра година?»* подано в рядку

А половина сьомої
Б шість п'ятнадцять
В за десять восьма
Г без п'яти дев'ять

3. Правильно утворено форми ступенів порівняння всіх прислівників у рядку

А якнайшвидше, найбільш вдало, веселіше
Б найдорожче, найменш гучно, високіше
В щонайменше, найбільш тепліше, легше
Г більш вдало, найстриманіше, важкіше

5. Розгляньте написи та виконайте завдання.

1

2

3

А. Знайдіть і виправте граматичні помилки в написах.

Б. Складіть і запишіть речення з відредагованими словосполученнями.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

босо́ніж **заробі́ток** **кори́сний**

7. Відредагуйте та перепишіть текст.

Приготувавший у домашніх умовах сік набагато корисніше, ніж куплений. Освіжающий напій можна зробити, скажімо, із вишень або з лимону. До речі, дуже поживний смузі виходить із банану, ківі та яблука. Головне — не забути обчистити соковиту ківі. Серед топових травневих напоїв — молочний коктейль із полуниці з какаом та спеціями. Тільки для нього підберіть уже дозрівші плоди. Подрібнивши полуницю через блендер, кілька зефірин додадуть напою смаку. Ласуни точно будуть задовільні!

§ 93 ОСНОВНІ ОРФОГРАМИ

1. Розгадайте ребус і виконайте завдання.

А. Запишіть слово-відгадку. Поясніть орфограми *(усно)*.

Б. Розберіть слово-відгадку за будовою *(письмово)*.

2. Перепишіть слова, уставивши, де треба, букви. Обміняйтеся зошитами для взаємоперевірки.

Кут..я, пари..ький, заб..рати, ст..рати, з..зуля, скр..піти, пр..з..дент, сел..ще, Юрі..ович, г..няти, тр..вога, тр..мтіти, ч..р..шня, увеч..рі, щ..рий, ї..джу, сму..ка, воз..'єднан..я, нездійсне́н..ий, нездійснен..ий, шіс..надцять, тиж..невий, Запоріж..я, л..ється, священ..ик, Ігор..ович, камін..чик, сіл..с..кий, мен..ший, біл..ший, Оле́н..ка, О́лен..ка, ялинон..ці, ковз..ко, мавп..ячий, р..ясно, від..єднати, Хар..ків, пр..звище, пр..гірклий, пр..кислий, пр..клеїти, ..клеїти, ..цілитися, з..псувати, ж..рі, д..сц..пл..на, тон..а, про..кт, ем..іграція, ім..іграція, ін..єкція, пр..ор..тет.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

ТРАВНЕВИЙ ДОЩ..

Ви чули, як сміє..ся дощ.. ,
Коли в ши..ки уперто барабанить,
Дороги поливає в/поперек і в/здовж,
За плечі обіймає мокрими руками?
Регоче дощ.. , вистукуюч.. такт,
Кружляюч.. у танці весело, бад..оро.
Хтось зніме плащ.. — і кинет..ся отак
У водо/грай стрімкий, прозорий.

Хтось по калюжах босий пробіжить,
Всміхаюч..сь блажен..о, аж дитин..о.
А дощ.. уже спинивсь на в..ражі
П..р..почити лиш одну хв..лину.
І раптом піднімає..ся у/вись
Омити теплі соня..ні д..лоні.
У/мить до/в/кола — золотавий блиск,
І чутно сміху дощ..ового передзвони!

Л. Бендеберя

А. Які художні засоби авторка використала для зображення дощу?

Б. Випишіть слова, заповнюючи, де треба, пропуски та знімаючи риску.

В. Продовжте тематичну «павутинку» з прикметників *(не менше п'яти)* до образу дощу: *веселий … .*

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Прочитайте текст.

Розпочавши екскурсію від ***(1)Золотих Воріт****, ми дійшли до* ***(2)Софії Київської****, потім* ***(3)Володимирським проїздом*** *дісталися* ***(4)Михайлівської площі****, щоб біля* ***(5)Стіни пам'яті*** *поклонитися полеглим українським захисникам. Похід столицею завершили біля* ***(6)Києво-Могилянської Академії****, пройшовши повз* ***(7)Андріївську церкву****, що на* ***(8)Андріївському Узвозі****.*

НЕПРАВИЛЬНО написано власні назви, позначені цифрами

А 1, 2, 7

Б 3, 4, 8

В 2, 5, 7

Г 1, 6, 8

5. Розгадайте ребус і запишіть прислів'я.

+ гарний (ж. р.) + частка (заперечн.) + куток (мн., Ор. в.), сполучник (протиставн.) +

(мн., Ор. в.)

А. Підкресліть у реченні орфограми.

Б. Як ви розумієте цю народну мудрість?

6. Запам'ятайте значення паронімів.

Дощови́й — відносний прикметник до слова *дощ*: *дощова вода, дощові краплини, дощові хмари*.

Дощови́тий — багатий на дощі: *дощовитий день, дощовита весна, дощовита погода*.

7. Перепишіть речення, заповнюючи, де треба, пропуски та знімаючи риску.

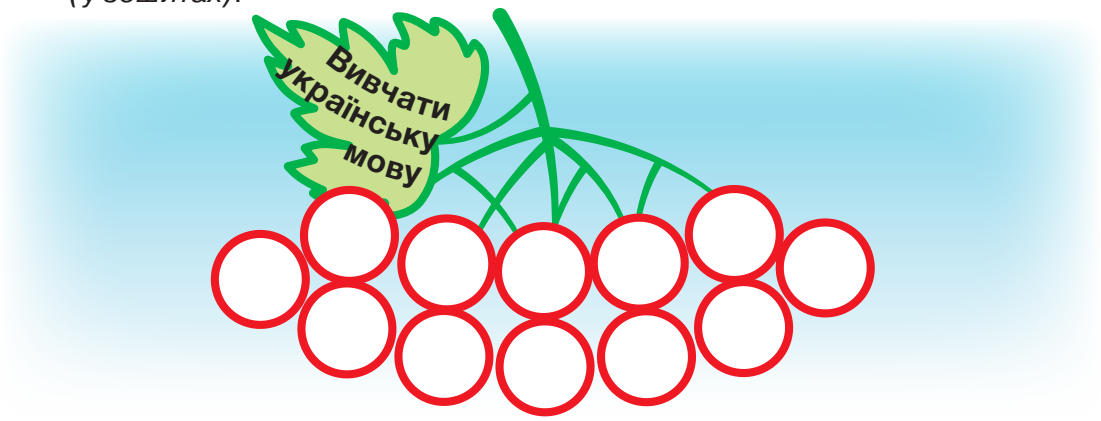
1. Рідний край щ..ріш любити науч..є нас розлука *(Леся Українка)*. 2. Ул..яна чогось зд..вован..о прислухает..ся до цієї д..тячої мови води *(М. Стельмах)*. 3. Аби/як жити я біл..ше не/хочу *(Л. Костенко)*. 4. Як тебе не любити, Ки..ве мій! *(Д. Луценко)*. 5. Буде все ч..дово! Буде все гаразд! Буде хліб, і слово, й щ..стя по/всяк/час! *(Н. Супруненко)*.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

§ 94 УСНЕ ЕСЕ НА ТЕМУ, ПОВ'ЯЗАНУ ІЗ ЗАВЕРШЕННЯМ НАВЧАЛЬНОГО РОКУ ТА ПЛАНАМИ НА КАНІКУЛИ

1. Складіть асоціативне гроно про вивчення української мови в 7-му класі *(у зошитах)*.

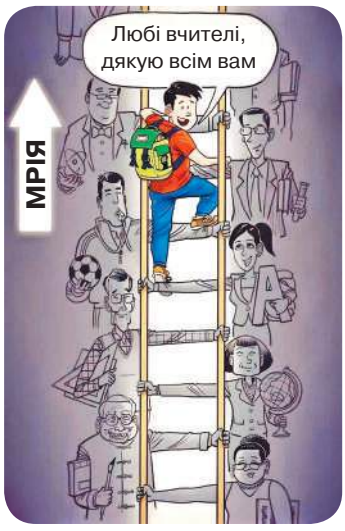

2. Створіть схему про вивчений у 7-му класі матеріал з української мови. Скористайтеся змістом підручника *(с. 212)*.

3. Складіть усне висловлення на тему «Чого я навчився / навчилася на уроках української мови» на основі самостійно створеної схеми *(вправа 2)*. Додайте до висловлення перелік завдань із підручника, які вам найбільше сподобалися.

4. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

I. Повертаючись зі школи, ми потрапляємо в теплі обійми бабусі. Затишна кухня, наповнена якимось незвичайним терпким ароматом... Згодом з'ясовуємо: то пиріжки з калиною. Бабуся спочатку розпитує про те, як минув день, а вже потім розповідає цікаву бувальщину, якої в жодній книжці не прочитаєш. А ще бабуся обов'язково допоможе нам створити родинне дерево та підготувати розповідь про наші обереги *(за С. Мигалатюк)*.

II. Вона, мов гончар, у руки якого потрапили наші м'які душі, виліпила з кожного особистість, індивідуума. Їй вдалося зазирнути в кожну душу, уселити в неї добро, гуманність, віру в себе, упевне-

ність, щирість, вірність, відповідальність, запалити яскравий вогник любові до життя, до людей. Сьогодні несу своїй улюбленій учительці строкатий букет і дякую Богові, що Він подарував мені її, як матір у дитинстві, як Мойсея на дорозі життя *(Л. Кузевич)*.

А. Кому й за що передано вдячність у текстах?

Б. Чия підтримка для вас була цінною протягом навчального року?

5. І. Уявіть, що ви берете участь у творчому мовно-літературному конкурсі. Складіть усне вільне есе на тему «Подяка тим, хто зробив мій навчальний рік особливим».

ІІ. Уявіть, що ви організатор / організаторка творчого мовно-літературного конкурсу. З яким видавництвом чи книгарнею ви хотіли б співпрацювати для того, аби відзначити приємними подарунками переможців конкурсу? Розкажіть.

6. Складіть список своїх справ на літні канікули *(письмово)*. Поміркуйте, що потрібно для виконання запланованого.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Уночі Івасикові наснився сон. Він космонавт і має летіти на іншу планету. Але щойно він злетить і хоче линути в чужі світи, як дуб на Сипаній горі простягає до нього свої руки-гілки й не пускає. І так заколисує Івася в кораблі, що йому геть відпадає охота летіти. Він дивиться з висоти й бачить, скільки ще роботи має на своїй, рідній землі. І повертається додому. Нехай чужі світи зачекають! *(Г. Марчук)*.

А. Обміняйтеся з однокласником / однокласницею думками про прочитане.

Б. Розгадайте ребус *(усно)*.

НАЙУЖИВАНІШІ ПРИСЛІВНИКИ

аби́куди
аби́-то
аби́як
аніскі́льки
аніяк

бе́звісти
босо́ніж
будь-де́
будь-що-бу́дь

вбік
ввечері
вво́лю
вго́лос
вгорі́
вдень
вдо́світа
взи́мку
віддавна
віч-на́-віч
вліту
вночі́
восени́
впоперек
вра́нці
вручну́
врядо́вид
всере́дині
всього́-на́-всього
вщерть

дедалі
деінде
де́коли
де-не́будь
де-не-де́
десь-і́нде
десь-і́нколи
довіку
довко́ла
додо́лу
додо́му
доку́пи
дони́зу
дони́ні
дощенту

забага́то
завбі́льшки
завгли́бшки
завдо́вжки
завчасу́
завши́ршки
заодно́
затемна
збо́ку
зви́сока
зга́рячу
згори́
зіспо́ду
зліва
знадво́ру
зни́зу
зо́зла
зра́нку
зсере́дини

ка́зна-коли́
коли́-не́будь
коли́-не-коли́
куди́-будь

лівору́ч

мимово́лі
мимоїздом
мимохідь
мимохіть

навесні́
навздогі́н
на́взнак
навиво́ріт
навили́т
навідрі́з
навіки
навприсідки
навпросте́ць
на́встіж
на-гора́
надве́чір
на́дво́є
надво́рі
наза́вжди́
назу́стріч
наоста́нок
напа́м’ять
напогото́ві
наполови́ну
наро́зхват
наси́лу
насторо́жі
натще́серце
нашвидку́ру́ч
наяву́

оба́біч

пліч-о́-пліч
по-ба́тьківському
повсякча́с
по-господа́рському
поде́куди
по-дру́ге
позавчо́ра
по-і́ншому
по-коза́цькому
по-лати́ні
по-на́шому
по́ночі
поодино́ці
по-сво́єму
посере́дині
по-украї́нському
правору́ч
спідло́ба
сяк-та́к

та́к-то
тимчасо́во
ти́хо-ти́хо

удво́х
упе́рше
утри́чі
учотирьо́х

хоч-не-хо́ч
хто́зна-де
хто́зна-як

чима́ло
чимду́ж
чимра́з

щове́чора
щогоди́ни
щодня́
щонайбі́льше
щопра́вда
щора́зу
щохвили́ни

якра́з
якнайду́жче
як-не́будь
як-не-я́к

Додаток 2

НАЙУЖИВАНІШІ ПРИСЛІВНИКОВІ СПОЛУЧЕННЯ

без ві́дома
без жа́лю́
без кінця́
без кінця́-кра́ю
без кра́ю
без ла́ду́
без лі́ку
без мети́
без на́міру
без пу́тя́
без сліду
без смаку́
без су́мніву
без уга́ву
без упи́ну
без че́рги

від ра́нку до ве́чора
в (у) за́тишку
в (у) нагоро́ду
в (у) но́гу
в о́бмін
в обріз
в (у) по́зику
в (у) ці́лості

день у де́нь
до бі́са
до вподо́би
до гу́рту
до ді́ла
до заги́ну
до запита́ння
до кра́ю
до кри́хти
до ла́ду́

до ли́ха
до лиця́
до мі́ри
до ноги́
до обі́ду
до оста́нку
до па́ри
до пня́
до поба́чення
до пори́
до пу́тя́
до ре́чі
до ре́шти
до смаку́
до сме́рті
до снаги́
до сьогодні
дру́гого дня

за годи́ни
за дня́
за кордо́н
за кордо́ном
за раху́нок
з бо́лю
з бо́ку на бік
з дня на де́нь
з-за кордо́ну
з кра́ю в край
з переля́ку
з ра́дості
з розго́ну

на бігу́
на бі́с
на вагу́
на ве́сну
на ви́бір
на видноті́
на відмі́нно
на ві́дчай
на віку́
на га́му́з
на го́лову
на ди́во
на дозві́ллі
на жа́ль
на зло́
на зразо́к
на льоту́
на ми́ть
на ніщо́
на о́ко
на пору́ки
на проща́ння
на ра́дість
на ра́дощах
на ру́ку
на самоті́
на світа́нку
на скаку́
на сла́ву
на сло́во
на сміх
на со́вість
на со́ром
на ходу́
на шко́ду
на ща́стя
над си́лу
не з руки́
ні на гріш

оди́н в оди́н

під бо́ком
під го́ру
під си́лу
по дво́є
по зако́ну
по змо́зі
по зна́ку́
по пра́ві
по си́лі
по со́вісті
по сусі́дству
по су́ті
по тро́є
по че́рзі
по че́тверо
по щи́рості

раз у ра́з
рік у рік

сам на са́м

те́мної но́чі
тим ра́зом
тим ча́сом

уві сні́
у по́міч
у стокра́т

час від ча́су
че́рез си́лу

як тре́ба

КОРОТКИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

Авеню́ — широка вулиця.
Ад'ю́нкт — аспірант вищого військового навчального закладу.
Ад'юта́нт — офіцер, що перебуває при вищому військовому керівникові чи при штабі військової частини для виконання службових доручень.
Альта́нка — покрита зверху легка будівля в саду, парку для відпочинку й захисту від сонця, дощу.
Альтруї́зм *(книжн.)* — безкорисливе піклування про благо інших і готовність жертвувати для інших своїми інтересами.
Амплуа́ — певне коло ролей, що відповідає сценічним даним актора.
Андру́ти *(діал.)* — вафлі.
Анна́ли — записи історичних подій за роками в давніх народів; літопис.
Аташе́ — консультант у військовій справі, торгівлі при дипломатичному представництві.
Аудіє́нція — офіційний прийом у глави держави або в особи, що посідає високий державний пост.

Бакла́н — водоплавний птах середньої величини чорного кольору (з металічним відблиском).
Бовва́н *(заст.)* — у язичників — статуя, що зображає бога; ідол.
Бовваніти́ — виднітися, показуватися здаля.
Бо́нна *(заст.)* — вихователька, переважно з іноземців, яку наймали до дітей у дворянських і буржуазних сім'ях.
Бру́тто — вага товару разом з упакуванням.
Бу́лла — папська грамота, послання.

Варя́ги — давня назва скандинавів.
Верста́льник — друкарський робітник, що верстає набір.
Віньє́тка — прикраса у вигляді невеличкого малюнка на початку або в кінці книжки, в альбомі тощо.
Воло́хи — середньовічне населення Придунайських князівств і Трансильванії, з якого в другій половині XIX ст. сформувалися румунська та молдавська нації.

Ге́рцог — титул вищого дворянства, а також особа, що має цей титул.
Гравю́ра — вид графіки, у якому зображення є друкованим відбитком із малюнка, вирізьбленого на пластинці.
Грилья́ж — сорт хрумких цукерок із підсмаженими горіхами або мигдалем.

Де́нді *(заст.)* — вишукано, пишно й модно одягнена людина; франт.
До́нна — слово, що додають до імен знатних жінок в Італії.
Досьє́ *(спец.)* — зібрання документів, що стосуються якого-небудь питання, якої-небудь справи, а також папка з такими документами.

Дю́на — піщаний горб і пасмо, нанесені вітром.

Електора́т — виборці, що можуть брати участь у виборах певного органу, партії чи особи.
Еміґра́ція — переселення зі своєї батьківщини в іншу країну.

Женьше́нь — багаторічна трав'яниста рослина, корінь якої має лікувальні властивості.

Іммігра́ція — виїзд чужоземців до якої-небудь країни на постійне проживання.
Ін'є́кція — упорскування під шкіру або у вену яких-небудь лікувальних речовин.

Ке́ш'ю — тропічне дерево з їстівними плодами; плід цього дерева (горіх).
Конденса́т — продукт, утворений способом конденсації.
Конденса́ція — перетворення пари або газу на рідину; згущення, ущільнення чого-небудь.
Конферансьє́ — артист / артистка, що оголошує номери програми під час концерту.
Кон'юнктиві́т — запалення слизової оболонки ока.
Креме́зний — дебелий, міцної будови тіла.
Курйо́з — дивний, недоладний або нісенітний випадок.

Ландша́фт — загальний вигляд місцевості; пейзаж.
Ле́гінь *(діал.)* — юнак, парубок.

Мадя́ри — те саме, що угорці.
Марти́н — водоплавний птах, що живиться рибою, комахами та дрібними гризунами.
Ма́чо — енергійний, мужній чоловік; справжній чоловік; грубий, напористий чоловік.
Мю́слі — подрібнені або сплющені пшеничні зерна (пластівці), перемішані із сухофруктами.

Не́тто — вага товару без тари й упакування.

Облями́вка — те, що смугою оточує що-небудь.
О́желедь — кристали льоду або снігу, якими обростають стовбури й гілки дерев, дроти тощо.
Ожеле́диця — тонкий шар льоду на поверхні землі.

Пали́тра — дощечка, на якій живописець змішує фарби.
Панно́ — картина, барельєф декоративного характеру, що кріплять до стіни.
Педіа́тр — лікар, спеціаліст із дитячих хвороб.
Пе́нні — англійська бронзова монета.
Прейскура́нт — довідник цін на різні види товарів.

Прем'є́ра — перша вистава п'єси в театрі, перший показ концерту чи циркової програми.
При́хвостень *(зневажл.)* — підлабузник.

Разо́к — нанизані на нитку чи мотузку однорідні предмети; низка.
Рандеву́ — наперед умовлене побачення.
Ревю́ — естрадне або театральне видовище-огляд, що складається з невеликих сцен, номерів, різних за жанром, але об'єднаних спільною темою.
Реда́ктор — той, хто редагує текст; керівник якого-небудь видання.
Ре́фері *(спорт.)* — суддя спортивних змагань.
Різьбя́р — майстер різьблення.

Сара́ка *(діал.)* — бідолаха.
Сепара́ція — відокремлення однієї речовини від іншої.
Спори́ш — рослина родини гречкових із дуже галузистими або прямостоячими стеблами.
Субти́льний — ніжний; тендітної будови.

Та́сьма́ — вузька плетена або ткана стрічка з бавовняних чи шовкових ниток для оздоблення одягу, обшиття білизни тощо.
Тирамісу́ — вишуканий італійський десерт, який готують на основі сиру маскарпоне.
Тьмя́ний — слабий, неяскравий; без блиску, матовий.

Увертю́ра — оркестрова п'єса, що є вступом до опери, балету чи драми.
Урльо́п *(діал.)* — відпустка.

Фастфу́д — їжа швидкого та масового виробництва.
Фінт *(спорт.)* — обманливий рух, удаваний випад.
Флюс — набряк щоки від запалення ясен.
Фюзеля́ж — корпус літаків, вертольотів, який слугує для поєднання всіх частин і для розміщення екіпажу, пасажирів, вантажів.

Хан — титул монарха, феодального правителя в багатьох країнах Сходу в середні віки.
Химе́рний — який викликає подив, не схожий на когось звичайного; чудернацький.
Хронометра́ж — вимірювання робочого часу, що йде на виконання виробничих елементів операцій.

Циба́тий — довгоногий.

Чвала́ти *(розм.)* — іти повільно, важко ступати, утворюючи шум, шарудіння; брести.

Ю́нга — підліток на судні, що навчається морської справи.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Бачити наскрізь — уміти розпізнавати чиї-небудь думки, наміри.
Бити лихом об землю — не зважати на труднощі.
Брати бика за роги — діяти рішуче.
Бридке каченя — недооцінювати того, хто заслуговує на схвалення.
Бути на коні — мати успіх.

Вивести на чисту воду — викрити когось у нечесних діях.
Вилами по воді писано — невідомо, як буде.
Вискочити на сухе — уникнути заслуженого покарання.
Високо літати — посідати високе становище.
Від букви до букви — від початку до кінця.
Вільна хвилинка — не заповнений роботою час.
В одне вухо влетіло, у друге — вилетіло — неуважний.
Витати в емпіреях — сприймати дійсність нереально.

Голова напхана половою — нерозумний.
Гопки ставати — проявляти непокірність.
Гостре словечко — висловлена ким-небудь образа.

Давати на́гінки — гостро критикувати когось.
Дамоклів меч — постійна небезпека.
Дорогу перейти — перешкоджати.
Дрижаки хапати — мерзнути.

Заварити кашу — затіяти щось дуже складне, клопітне.
Заговорювати зуби — задурювати кому-небудь голову.
Зазирати в душу — намагатися зрозуміти чиїсь почуття, думки.
З курми лягати — укладатися дуже рано спати.
Знову за рибу гроші — бути настирливим.
З одного тіста — однакові, схожі.

І кінці у воду — не залишати слідів злочину або негідного вчинку.
І кінь не валявся — нічого не зробити.
Іти манівцями — робити щось неправильно.

Кошики плести — казати неправду.
Курям на сміх — викликати глузування.

На безлюдді й Хома чоловік — обирати краще з гіршого.
Наздогад буряків — робити натяк на щось.
Наробити слави — осоромити кого-небудь.
Не випустити жар-птиці з рук — не втратити свого щастя, удачі.
Невсипуще око — пильний.
Не в тім'я битий — розумний.
Не за горами — недалеко, близько; незабаром, скоро.
Не із заячого пуху — сміливий.
Не покладаючи рук — невтомно, сумлінно, з великим завзяттям.
Не рада коза на торг, та її ведуть — діяти супроти чиєїсь волі.
Нести ахінею — висловлюватися недоречно, нерозумно.
Ні га́ряче ні зимно — байдуже, нецікаво.
Ні́де яблуку впасти — велелюдно, тісно, багато.
Носиться як дурень із писаною торбою — приділяти велику увагу.

Одна нога тут, друга там — дуже швидко, поспішаючи.

Передати куті меду — перебільшувати.
Піддати жару — підсилювати суперечку.
Приносити щастя — робити щасливим.
Проковтнути язика — замовкнути або мовчати.
Прокрустове ложе — штучне мірило.
Пускати чутки — поширювати якісь відомості.

Своя сорочка ближча до тіла — дбати лише про власні інтереси.
Співати дифірамби — вихваляти кого-небудь.

Співати славу — прославляти кого-, що-небудь.
Стрельнути очима — поглядати, виражаючи певні почуття, емоції.

Тихіше їдеш — далі будеш — порада робити справу неквапливо, удумливо.

У бога теля з'їсти — провинитися в чомусь.
У ступі не втовкти — важко, неможливо розібратися в чомусь.

Хоч греблю гати — дуже багато.
Хоч голки збирай — добре видно.
Хоч конем грай — дуже просторо.

Через дорогу навприсядки — про далекі родинні зв'язки.

Ще мак у голові росте — недосвідчений.
Щербата слава — погана репутація.
Шлях на Голгофу — страждання за когось чи в ім'я високої мети.
Щуку кинути в річку — замість покарання створити кращі умови, ніж були.

Язик до Києва доведе — дізнаватися щось, про щось розпитувати.
Як батогом сікти — казати різко щось неприємне.
Як горохом об стінку — безрезультатно, без реакції.
Як засватаний — несміливий, сором'язливий, нерішучий.
Як із хреста знятий — змучений, хворобливий.
Як кіт навсидячки — невисокий.
Як лисому гребінь — зовсім не треба.
Як свинцем налитий — дуже важкий.
Як сироті трясця — зайвий, непотрібний.
Як сніг на голову — раптово.
Як собаці в ярмарок — непотрібний.
Як у воді намочений — пригнічений.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК НАГОЛОСІВ

А
алфа́ві́т

Б
бе́шкет
близьки́й
болоти́стий
боро́давка
босо́ніж
боя́знь
бурштино́вий

В
ва́ги
вантажі́вка
вида́ння
визво́льний
ви́падок
вира́зний
ви́сіти
відвезти́
віднести́
ві́рші
вітчи́м

Г
гляда́ч
горош и́на
граблі́
гурто́житок

Д
дани́на
да́но
дециме́тр
джерело́
діало́г
добови́й
добу́ток
довезти́
довідник
до́нька
дочка́
дро́ва

Е
експе́рт

Ж
жалюзі́

З
завда́ння
завезти́
за́гадка
закінчи́ти
залиши́ти
занести́
заробі́ток
зру́чний
зубо́жіння

І
інду́стрія

К
ка́мбала
катало́г
кварта́л
ки́шка
кіломе́тр
кінчи́ти
ко́лія
кори́сний
котри́й
кропива́
кулінарія
ку́рятина

Л
ла́те
листопа́д
літо́пис
лю́стро

М
ма́бу́ть
мере́жа
металу́ргія
мілімéтр

Н
навча́ння
нанести́

напи́й
на́скрізний
на́чинка
нена́видіти
нена́висть
нести́
нови́й

О

обіця́нка
обру́ч
одина́дцять
одноразо́вий
озна́ка
о́лень
ота́ман
о́цет

П

парте́р
перевезти́
перевести́
переля́к
піала́
пі́длітковий
пізна́ння
пітни́й
піце́рія
по́друга
по́ми́лка
поня́ття
порядко́вий
посере́дині
промі́жок
псевдоні́м

Р

ра́зом
ре́мінь
ре́шето
ри́нковий
рівни́на
руко́пис
русло́

С

сантиме́тр
сере́дина
симетрі́я
сільськогоспода́рський
сімдеся́т
сли́на
соломи́нка
стовідсо́тковий
стриба́ти

Т

текстови́й
течія́
ту́луб

У

украї́нський
уподо́бання
урочи́стий
усере́дині

Ф

фарту́х
фахови́й
фено́мен
фо́льга
фо́рзац

Ц

ца́рина
це́нтнер
цінни́к

Ч

чарівни́й
черговий
чита́ння
чорно́зем
чорно́слив
чотирна́дцять

Ш

шовко́вий

Щ

ще́лепа
щи́пці

Я

ярмарко́вий

ЗМІСТ

Від авторів 3

ВСТУП
МОВА — НЕТЛІННИЙ СКАРБ КОЖНОГО НАРОДУ

§ 1. Українська мова нас єднає 4
§ 2. *Розвиток мовлення.* Мовленнєвий етикет 6

ПОВТОРЕННЯ
ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 3. Словотвір 8
§ 4. Лексикологія. Фразеологія 10
§ 5. Морфологія. Іменник 12
§ 6. *Розвиток мовлення.* Стилі мовлення. Публіцистичний стиль 14
§ 7. Морфологія. Прикметник 16
§ 8. Морфологія. Числівник 18
§ 9. Морфологія. Займенник 20
§ 10. Орфографічний практикум. Букви ***е, и*** на позначення ненаголошених голосних у корені слова 22
§ 11. Орфографічний практикум. Правопис префіксів 24
§ 12. Орфографічний практикум. Велика буква та лапки у власних назвах 26
§ 13. *Розвиток мовлення.* Поняття про медіатекст 28
§ 14. Орфографічний практикум. Правопис складних слів разом і з дефісом 30
§ 15. Орфографічний практикум. Зміни приголосних під час творення слів за допомогою суфіксів ***-ськ-, -ств-*** 32
§ 16. *Розвиток мовлення.* Докладний письмовий переказ тексту публіцистичного стилю з елементами роздуму (за колективно складеним складним планом) 34
§ 17. Орфографічний практикум. Апостроф. М'який знак 36
§ 18. Орфографічний практикум. Подвоєні букви 38
§ 19. Орфографічний практикум. Написання слів іншомовного походження 41
§ 20. Лексичні помилки́ *(практично)* 44
§ 21. *Розвиток мовлення.* Усний переказ новинного повідомлення українських ЗМІ 46

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

§ 22. Дієслово: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль 48
§ 23. Форми дієслова 50
§ 24. Неозначена форма дієслова 52
§ 25. Вид дієслова 54
§ 26. *Розвиток мовлення.* Есе в публіцистичному стилі з використанням дієслів у неозначеній формі 56
§ 27. Особові форми дієслова 58
§ 28. Безособові дієслова 60
§ 29. Минулий час дієслів 62
§ 30. Теперішній час дієслів 64
§ 31. Майбутній час дієслів 67
§ 32. *Розвиток мовлення.* Стислий усний переказ розповідного тексту художнього стилю про виконання певних дій 70
§ 33. Відмінювання дієслів *бути, їсти, дати* та дієслів з основою на *-вісти* 72
§ 34. Дієслова I та II дієвідміни 74
§ 35. Спосіб дієслів 77
§ 36. *Розвиток мовлення.* Письмове висловлення, у якому описано алгоритм дій у певних ситуаціях 80
§ 37. Творення дієслів умовного й наказового способів 82
§ 38. Написання ***не*** з дієсловами 84
§ 39. Наголошування дієслів та їхніх форм 86
§ 40. *Розвиток мовлення.* Усне висловлення за визначеними характеристиками на основі графічної інформації 89
§ 41. Дієприкметник як форма дієслова 92
§ 42. Активні й пасивні дієприкметники 94
§ 43. Творення активних дієприкметників 96
§ 44. Творення пасивних дієприкметників 98
§ 45. *Розвиток мовлення.* Особливості будови опису зовнішності людини 100
§ 46. Відмінювання дієприкметників 102
§ 47. Дієприкметниковий зворот. Розділові знаки в реченнях із дієприкметниковими зворотами 104

§ 48. *Розвиток мовлення.* Докладний усний переказ розповідного тексту художнього стилю з елементами опису зовнішності людини 106
§ 49. Буква ***н*** у дієприкметниках і букви ***нн*** у прикметниках дієприкметникового походження 108
§ 50. Написання ***не*** з дієприкметниками 110
§ 51. Дієслівні форми на ***-но, -то*** 112
§ 52. *Розвиток мовлення.* Письмовий твір-опис зовнішності людини за картиною в художньому стилі з використанням дієприкметників і дієприкметникових зворотів 114
§ 53. Дієприслівник як особлива форма дієслова 116
§ 54. Дієприслівниковий зворот. Розділові знаки в реченнях з одиничними дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами . . . 118
§ 55. Вид і час дієприслівників 121
§ 56. *Розвиток мовлення.* Усний твір розповідного характеру про виконання певних дій на основі власних спостережень із використанням дієприслівникових зворотів 124
§ 57. Написання ***не*** з дієприслівниками 126
§ 58. *Розвиток мовлення.* Письмове есе в художньому стилі про виконання улюбленої справи 128
§ 59–60. Прислівник. Розряди прислівників за значенням *(практично)* 130
§ 61. Творення прислівників 134
§ 62. Ступені порівняння прислівників 136
§ 63. *Розвиток мовлення.* Портретний нарис у публіцистичному стилі *(письмово)* 138
§ 64. Букви ***н*** і ***нн*** у прислівниках 140
§ 65. Букви ***и*** та ***і*** в кінці прислівників 142
§ 66. Написання прислівників разом і з дефісом 144
§ 67. Написання прислівникових сполучень 146
§ 68. *Розвиток мовлення.* Читання тексту мовчки 148
§ 69. Написання ***не*** та ***ні*** з прислівниками 150
§ 70. *Розвиток мовлення.* Письмове повідомлення в соціальній мережі 152
§ 71–72. Наголошування прислівників 154
§ 73. *Розвиток мовлення.* Письмова казка (з використанням прислівників) 158

§ 74. Службові частини мови (загальні ознаки) 160
§ 75. Прийменник як службова частина мови 162
§ 76. Написання прийменників 164
§ 77. Особливості вживання прийменників 166
§ 78. *Розвиток мовлення.* Написання адреси 168
§ 79. Сполучник як службова частина мови 170
§ 80. Сполучники сурядності та підрядності 172
§ 81. Написання сполучників 174
§ 82. *Розвиток мовлення.* Письмовий твір-роздум у публіцистичному стилі з використанням сполучників підрядності 176
§ 83. Частка як службова частина мови 178
§ 84. Написання часток 180
§ 85. Написання ***не*** з різними частинами мови *(узагальнення)* 182
§ 86. *Розвиток мовлення.* Створення та розігрування діалогів 184
§ 87. Вигук як особлива частина мови 186
§ 88. Дефіс у вигуках. Кома та знак оклику в реченнях із вигуками 188

УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

§ 89. Самостійні та службові частини мови, вигук 190
§ 90. Форми дієслова 192
§ 91. Розряди прислівників за значенням 194
§ 92. Особливості вживання окремих граматичних форм 196
§ 93. Основні орфограми 198
§ 94. *Розвиток мовлення.* Усне есе на тему, пов'язану із завершенням навчального року та планами на канікули 200

Додаток 1. Найуживаніші прислівники 202
Додаток 2. Найуживаніші прислівникові сполучення 203

Короткий тлумачний словник 204
Короткий словник фразеологізмів 207
Короткий словник наголосів 210

Навчальне видання

АВРАМЕНКО Олександр Миколайович,
ТИЩЕНКО Зара Робертівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,
що перебувають у вільному доступі.

Редакторка *С. Бабич*
Художня редакторка *Н. Антоненко*
Технічна редакторка *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *О. Руденко*
Коректорка *С. Кашка*

Формат 84×108/16.
Ум. др. арк. 22,68. Обл.-вид. арк. 18,36.
Наклад 117 437 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота».
01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 15.
Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua
www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.

ГРУПИ ЛЕКСИКИ (ЛЕКСИКОЛОГІЯ)

	Групи	Значення	Приклади
За значенням	**Однозначні слова**	слова, що мають одне лексичне значення	*Ірина, айфон, середа*
	Багатозначні слова	слова, які мають кілька лексичних значень — пряме та переносне	***солодкий*** *пиріг,* ***солодкий*** *сон*
	Омоніми	слова, однакові за звучанням і написанням, але різні за лексичним значенням	*літній* — який буває влітку; *літній* — немолодий чоловік
	Синоніми	слова, що звучать по-різному, але однакові або близькі за значенням	*дорога, шлях, путь, тракт, траса, магістраль, автострада*
	Антоніми	слова з протилежним лексичним значенням	*схід — захід, високий — низький, сміятися — плакати*
	Пароніми	слова, близькі за звучанням, але різні за лексичним значенням і написанням	*рятувальник* — працівник служби порятунку; *рятівник* — той, хто врятував
За походженням	**Власне українська лексика (питома)**	слова, які виникли на українському ґрунті	*обрій, світлина, людяний*
	Запозичена лексика	слова, запозичені з інших мов (іншомовні)	*горизонт, фотографія, гуманний*
За вживанням	**Загальновживана лексика**	слова, активно вживані всіма носіями мови	*хліб, широкий, співати*
	Професійна лексика й терміни	слова, які використовують люди певної професії	*палуба, щогла, якір* (професія моряка)
	Діалектизми	слова, що використовують у своєму мовленні жителі певної місцевості	*жалива* (кропива), *тремпель* (плічки), *файно* (гарно)
	Неологізми	слова, які є новими назвами предметів та явищ, а також слова, створені письменниками	*акаунт, ютуб, худі; калинята, черезроссся, небокрилий* (Т. Мельничук)
	Історизми	слова — назви зниклих предметів та явищ людського життя	*жупан, Русь, печеніги*
	Архаїзми	слова, які є застарілими назвами, на зміну яким прийшли нові	*чадо* (дитина), *перст* (палець), *вражий* (ворожий)
За емоційним забарвленням	**Нейтральна лексика**	слова, уживані в повсякденні незалежно від стилю мовлення	*Олена, вітер, гарний*
	Емоційно забарвлена лексика	має позитивний або негативний відтінок значення	*Катруся, вітрище, бомбезний*

До лексичних помилок належать:

- ***тавтологія*** — уживання того самого слова або спільнокореневих слів в одному чи сусідніх реченнях: ***Використання*** *екологічно чистих продуктів* ***корисне*** *для здоров'я;*
- ***калькування*** — слово або вислів, утворені механічним перекладом з іншої мови: *на рахунок роботи* ***(щодо роботи)****, задавати питання* ***(ставити запитання)****;*
- ***росіянізми*** — використання російських слів (суржик): *год, лучче, получається;*
- ***уживання слова в невластивому для нього значенні:*** *корисливі продукти* ***(корисні продукти)****, установити пам'ятку на честь героя* ***(пам'ятник)****.*

СТИЛІ МОВИ (СТИЛІСТИКА)

Стиль	Сфера вживання	Мета висловлювання	Основні жанри	Основні ознаки
Науковий	наука, техніка, освіта	опис явищ, повідомлення про наукові дослідження	наукова стаття, дисертація, доповідь	наукові терміни, точність, логічність, послідовність викладу
Офіційно-діловий	дипломатія, адміністративні відносини, судочинство	регулювання ділових стосунків	закони, ділові папери й інші документи	канцеляризми, реквізити, точність, слова в прямому значенні, відсутність емоційності
Публіцистичний	суспільне життя, ЗМІ	вплив на людей, формування громадської думки	стаття в ЗМІ, виступи на мітингах, зборах	суспільно-політична лексика, риторичні фігури, емоційність, закличність, оцінний тон мовлення
Художній	художня література	вплив на почуття, думки за допомогою художніх засобів	повість, роман, ліричний вірш, пісня	художні засоби, слова в переносному значенні, емоційність, образність
Розмовний	побут	спілкування з рідними та знайомими	бесіди на побутові теми, приватне листування	неповні речення, вигуки, емоційність, просторіччя, невимушеність, діалогічність